

PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW

XLVI

Archiv hl. m. Prahy / Pavel Mervart
Praha / Červený Kostelec 2018

Šéfredaktorka: doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. – Nina Lohmann, Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Mgr. Petr Jíša (předseda), doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft, prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc., prof. Dr. Janusz Tandacki, Mgr. Hana Vobrátilková, Ph.D., Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:

doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., prof. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D., PhDr. Hana Jordánková, Mgr. Tomáš Korbel, Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D., doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., PhDr. Hana Mášová, Ph.D., PhDr. Jaroslava Mendelová, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., PhDr. Marie Tošnerová, Ph.D., Mgr. Petr Žákovský, Ph.D.

© Archiv hlavního města Prahy, 2018

ISBN 978-80-86852-85-0 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-7465-395-7 (Pavel Mervart)

ISSN 0555-0238

*Sborník je zařazen na European Reference Index for the Humanities
and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

CONTENTS

In memory of prof. Zdeňka Hledíková (1938–2018) 5

Studia et commentationes

- JIŘÍ SMRŽ, Prague Swordsmiths in the Middle Ages and Early Modern Period 21
- MARIE BUŇATOVÁ, Women in Business in Early Modern Prague and Their Involvement in Trade with Small Goods 59
- JIŘÍ PEŠEK – NINA LOHMANN, Prague – Vienna – Warsaw: Three Capital Cities of New Republics. An Attempt at a Comparative View of Their Development in the First Decade after the Great War 101
- OLGA FEJTOVÁ, Prague Social Policy in the Interwar Period. Municipal Institutional Care in the Central European Context 143

Materialia

- OTA HALAMA, Anna Marie Trejtlarová of Krošvice († 9 January 1626) 181
- AGATA BRYĚKA-JESIONEK, Everyday Life in the 17th Century in Light of Bohemian Printed Calendars (from the Collections of the Prague City Archives) 209
- LUKÁŠ PÁTÝ, The Hospital as a Centuries-Long Subject of Disputes between State and City Authorities. The Administrative History of the General University Hospital and Its Records in the Prague City Archives 277
- VÁCLAV LEDVINKA, Prague and Vienna, 1945–2005. The Planning of City Expansion and the Organisation of Urban Development in Two Central European Metropolises 335

Ex archivo metropolis Pragae

ZLATA BRÁTKOVÁ, The Prague Guild of Goldsmiths, Silversmiths and Haberdashery Manufacturers in the Prague City Archives	363
---	-----

Recensiones librorum

Recensiones complexivae

LUDMILA SULITKOVÁ, Drážďanské městské knihy	383
JIŘÍ PEŠEK, Osobnosti německé intelektuální Prahy 19. a 20. století v bohemisticko-germanistických publikacích	393

Pragensia

Barbora Půtová, Královská cesta. Všední i sváteční život v proměnách času (<i>Miroslava Přikrylová</i>)	407
Jaroslav Jiřík – Jiří Vávra – Miroslava Šmolíková – Milan Kuchařík a kol., Hroby barbarů v Praze-Zličíně. Svět živých a mrtvých doby stěhování národů (<i>Otakara Řebounová</i>)	409
Prag – Residenz des Habsburgers Ferdinand I. 1526–1564, (edd.) Jaroslava Hausenblasová – Marie Šedivá Koldinská (<i>Jiří Pešek</i>)	412
Evelyn Reitz, Discordia concors. Kulturelle Differenzerfahrung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600 (<i>Jiří Pešek</i>)	416
Jiří Lukas – Miroslava Přikrylová, Pražské veduty 18. století. Prague vedute of the 18th century (<i>Lubomír Slavíček</i>)	422
Marek Pučalík, Křižovníci v době vrcholného baroka za generalátu Františka Matouše Böhmba 1722–1750 (<i>Tomáš Sekyrka</i>)	425
Jiří Lukas – Petr Píša – Michael Wögerbauer, Svaté obrázky. Pražská devoční grafika 18. a 19. století (<i>Martin Omelka</i>)	428
Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje, legislativa, instituce (<i>Peter Heumos</i>)	431

Jan Vobořil, Vlivní muži pražských předměstí. Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914 (<i>Jan Schwaller</i>)	435
Martin Minařík, V národních barvách. Akcionářský pivovar na Smíchově v letech 1869–1945 (<i>Jan Škoda</i>)	438
Kateřina Piorecká – Karel Piorecký, Praha avantgardní. Literární průvodce metropolí v letech 1918–1938; Anja Tippnerová, Permanentní avantgarda? Surrealismus v Praze (<i>Jiří Pešek</i>)	441
Jindřich Marek – Ivo Pejčoch – Jiří Plachý – Tomáš Jakl, Padlí na barikádách. Padlí a zemřelí ve dnech Pražského povstání 5.–9. května 1945 (<i>Jiří Pešek</i>)	443
<i>Urbana</i>	
Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí. Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Forschungsthema in den letzten zwanzig Jahren, 2 vols., (edd.) Olga Fejtová – Michaela Hrubá – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Ludmila Sulitková (<i>Jiří Smrž</i>)	446
Krakau – Nürnberg – Prag. Die Eliten der Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Herkunft, Nationalität, Mobilität, Mentalität, (Hrsg.) Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzisław Noga (<i>Jiří Brňovják</i>)	450
Radek Bláha et al., Hradec Králové. Historie, kultura, lidé (<i>Tomáš Kavka</i>)	457
Arnold Esch, Rom. Vom Mittelalter zur Renaissance 1378–1484 (<i>Jan Hrdina</i>)	462
Marcin Grulkowski, Najstarsze księgi miejskie Głównego Miasta Gdańska z XIV i początku XV wieku. Studium kodykologiczne; Najstarsze księgi kamlerskie Głównego Miasta Gdańska z XIV–XV wieku, (ed.) Marcin Grulkowski; Księgi małoletnich Głównego Miasta Gdańska z XV wieku, (ed.) Marcin Grulkowski (<i>Martin Nodl</i>)	468
Liber Vetustissimus Gorlicensis. Das älteste Görlitzer Stadtbuch. Nejstarsza księga miejska zgorzelecka. 1305–1416 (1423). Teil/część 1 (1305–1343), (edd.) Krzysztof Fokt – Christian Speer – Maciej Mikuła (<i>Hana Pátková</i>)	474

Nejstarší městská kniha tábořská z let 1432–1452, (edd.) Alena M. Černá – František Šmahel (<i>Hana Pátková</i>)	476
Libri Civitatis X. Knihy chebské zemské berně z let 1438 a 1456, (edd.) Tomáš Klír a kol. (<i>Tadeáš Kovařík</i>)	479
Markus Gneiß, Das Wiener Handwerksordnungsbuch (1364–1555). Edition und Kommentar (<i>Jiří Smrž</i>)	482
Martin Elbel, Město a klášter. Františkánský konvent v raně novověké Olomouci (<i>Ivana Čornejová</i>)	486
Karel Waska a kol., Dějiny města Plzně 2. 1788–1918 (<i>Ivana Ebelová</i>)	488
Sozialgeschichte Wiens 1740–2010. Soziale und ökonomische Ungleichheiten, Wanderungsbewegungen, Hof, Bürokratie, Schule, Theater, (Hrsg.) Andreas Weigl – Peter Eigner – Ernst Gerhard Eder (<i>Olga Fejtová</i>)	493
Michal Janata, Velkoměsta v 19. a 20. století – křižovatky změn. Urbanistické strategie v komparativní perspektivě (<i>Jiří Pešek</i>)	499
<i>Varia historica</i>	
Zins und Gült. Strukturen des ländlichen Kreditwesens in Spätmittelalter und Frühneuzeit, (Hrsg.) Kurt Andermann – Gerhard Fouquet (<i>Martin Nodl</i>)	501
List of illustrations	507
List of authors	510

RECENSIONES LIBRORUM

LUDMILA SULITKOVÁ

DRÁŽĎANSKÉ MĚSTSKÉ KNIHY

Lipské univerzitní nakladatelství vydalo v letech 2007–2015 celkem pět svazků edice drážďanských městských knih a jeden svazek rejstříkový.¹ Podíváme-li se blíže, je zřejmé, že rejstříkový svazek uzavírá čtyřsvazkovou edici celkem sedmi drážďanských a starodrážďanských městských knih z období středověku, přesněji z celkového rozpětí let 1404–1535, zatímco navazující svazek zpřístupňuje osmou a devátou drážďanskou městskou knihu stejného smíšeného typu pro raný novověk (celkově pro léta 1535–1598). Zpřístupněním těchto dvou knih byl završen skutečně úctyhodný ediční podnik, který se navíc realizoval v doslova rekordním čase od jeho společné iniciace Technickou univerzitou v Drážďanech a zdejším městským archivem. Editoři prvních pěti svazků (a současně tedy i tvůrci veškerého vědecko-kritického a vědecko-informačního aparátu), historici Robert Mund

¹ V ediční řadě pod názvem *Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528)* vyšly tyto svazky: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens (1404–1476)*, bearb. v. JENS KLINGNER u. ROBERT MUND, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, Leipzig 2007 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Bd. 1), 666 stran; *Das vierte und fünfte Stadtbuch Dresdens (1477–1505)*, bearb. v. JENS KLINGNER u. ROBERT MUND, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, Leipzig 2008 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Bd. 2), 626 stran; *Die Stadtbücher Altendresdens (1412–1528)*, bearb. v. JENS KLINGNER u. ROBERT MUND, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, Leipzig 2009 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Bd. 3), 630 stran; *Das sechste und das siebente Stadtbuch Dresdens (1505–1535)*, bearb. v. JENS KLINGNER u. ROBERT MUND, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, Leipzig 2011 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Bd. 4), 812 stran; *Die spätmittelalterlichen Stadtbücher Dresdens und Altendresdens. Registerband*, bearb. v. JENS KLINGNER u. ROBERT MUND, Leipzig 2013 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Registerbd.), 294 stran; *Das achte und neunte Stadtbuch Dresdens (1535–1598)*, bearb. v. MANDY ETTTEL u. SANDRA KNIEB, (Hrsg.) THOMAS KÜBLER – JÖRG OBERSTE, Leipzig 2015 (= *Die Stadtbücher Dresdens [1404–1535] und Altendresdens [1412–1528]*, Ergänzungsbd.), 858 stran.

a Jens Klingner byli od samého začátku edičních prací v roce 2005 vedeni Jörgem Oberstem, profesorem řezenské univerzity, a Thomašem Küblerem, ředitelem drážďanského městského archivu. Ti také edici zredigovali.

Výzkum městských knih jako poněkud opomíjeného, ovšem zásadního pramene k dějinám měst se v Německu soustředěněji rozvíjel od sedmdesátých let 20. století. Jeho výsledky jsou dotud velmi výrazné, aniž by ovšem mezi zdejšími badateli panovala jednoznačná shoda v názorech na typologii a klasifikaci městských knih.² Co se týče soustředění na editování významných jednotlivých městských knih, případně jejich typologicky jednotných souborů, jako je tomu v našem případě, vztahuje se značná pozornost právě k území současné země Sasko (včetně Horní Lužice).³ Tato oblast měla v historii vždy cíle kontakty s našimi zeměmi, a proto jistě stojí za to přestavit unikátní drážďanský ediční podnik blíže. Je rovněž nutné připomenout, že v nedávné době se Drážďanům dostalo souborného monografického zpracování dějinného vývoje od počátků města až do současnosti. Stalo se tak ve třech svazích, z nichž dva završující byly publikovány v roce 2006, kdy město slavilo osmisté výročí svého trvání.⁴ Historické dění zde však neutuchá, neboť jak městský archiv (Stadtarchiv Dresden), tak i státní drážďanský archiv (Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden) skýtají ještě další dosud nepoznané středověké prameny, totiž další specializované městské knihy, zejména

² Publikace i edice k různým německým městům z nedávné doby představil souborně CHRISTIAN SPEER, *Stand und Perspektiven der Stadtbuchforschung*, in: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – MICHAELA HRUBÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK – LUDMILA SULITKOVÁ, Praha 2013 (= Documenta Pragensia 32/2), s. 367–394, zde s. 370–379, 387–394, a to současně s edičními projekty v Polsku a České republice (tamtéž, s. 380–387).

³ Tamtéž, s. 370, 376–378. ROBERT MUND – JENS KLINGER, *Edice pozdně středověkých drážďanských a starodrážďanských městských knih*, in: *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, (edd.) MICHAELA HRUBÁ – LUDMILA SULITKOVÁ – VILÉM ZÁBRANSKÝ, Ústí nad Labem 2010 (= Ústecký sborník historický, Supplementum 1), s. 93–105, zde s. 93.

⁴ *Geschichte der Stadt Dresden, 1. Von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges*, (Hrsg.) KARL BLASCHKE, Stuttgart 2005; *Geschichte der Stadt Dresden, 2. Vom Ende des Dreißigjährigen Krieges bis zur Reichsgründung (1648–1871)*, (Hrsg.) REINER GROSS, Stuttgart 2006; *Geschichte der Stadt Dresden, 3. Von der Reichsgründung bis zur Gegenwart*, (Hrsg.) HOLGER STARKE, Stuttgart 2006.

početní,⁵ a listiny. Proto se v současné době připravuje – rovněž ve čtyřech svazcích – v rámci tradiční edice Codex diplomaticus Saxoniae žádoucí doplnění drážďanského listináře (Dresdner Urkundenbuch), které v první řadě zohlední dosud opomíjené listiny k různým církevním institucím.⁶

První písemná zmínka o Drážďanech se tedy váže k roku 1206. Ke stvrzení skutečnosti, že město se od konce 13. století řídilo magdeburským právem, došlo v roce 1315. Mimořádnou důležitost pro všestranný rozvoj města pak mělo zbudování zdejší zeměpanské rezidence (po tzv. lipských dohodách se Drážďany od roku 1485 staly hlavním městem Saska a zdejší vládci z albertinské větve Wettinů se titulovali jako saští vévodové). Co se týče prvopočátků městské správy,⁷ nejprve byl rozhodující osobou zeměpanský/markraběcí rychtář (*iudex*, dříve zvaný *villicus*), který začíná být v pramenech zmiňován od konce osmdesátých let 13. století. Záhy, v roce 1292 se však už připomíná purkmistr (*magister civium*), poté i další konšelé (*consules*) a někdy na přelomu 13. a 14. století začala zřejmě také fungovat městská kancelář.⁸ Na konci 14. století se objevují doklady o různých městských úřadech (mostní, špitální, komorní ad.).⁹ Přitom je třeba mít na paměti, že tzv. Staré Drážďany (dnes Dresdner Neustadt) na pravém břehu Labe, které byly od počátku 15. století rovněž městem¹⁰ a z jejichž kanceláře jsou městské knihy zachovány od roku 1412, byly v roce 1549 spojeny do jednotného celku s městem

⁵ IVONNE BURKHARDT, *Die Dresdner Stadtrechnungen des späten Mittelalters*, in: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens (1404–1476)*, (Hrsg.) TH. KÜBLER – J. OBERSTE, s. 61–66.

⁶ ULRIKE SIEWERT, *Das Dresdner Urkundenbuch. Ein aktuelles Vorhaben im Rahmen des Codex diplomaticus Saxoniae*, Neues Archiv für sächsische Geschichte 81, 2010, s. 263–267; ULRIKE SIEWERT – JENS KLINGNER – ROBERT MUND, *Daz man die beschreibe zv eime ewicliche gedechtnisse vnde zu einer ewigen bewisunge. Die städtische Überlieferung Dresdens – aktuelle Editionsprojekte zur mittelalterlichen Stadtgeschichte*, in: *Města ve středověku a raném novověku*, (edd.) O. FEJTOVÁ – M. HRUBÁ – V. LEDVINKA – J. PEŠEK – L. SULITKOVÁ, s. 395–423, zde s. 420–423.

⁷ OTTO RICHTER, *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Stadt Dresden*, Dresden 1885.

⁸ JÖRG OBERSTE, *Die Entstehung der Dresdner Stadtkanzlei*, in: *Geschichte der Stadt Dresden 1*, (Hrsg.) K. BLASCHKE, s. 52–60.

⁹ U. SIEWERT – J. KLINGNER – R. MUND, *Daz man die beschreibe*, s. 400–401.

¹⁰ ROBERT MUND, *Altendresden im späten Mittelalter*, in: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens*, (Hrsg.) TH. KÜBLER – J. OBERSTE, s. 43–51.

na levém břehu (zvláštní důležitost tak měl onen připomenutý mostní úřad).¹¹

Knihy Drážďan na levém břehu Labe začaly být vedeny – jak v porovnání s ostatními německými městy, tak obecně – poměrně pozdě, až v roce 1404.¹² Šlo o knihy smíšené povahy (určit jednoznačně, zda radní, či soudní, není možné), jež jsou předmětnou edicí podchyceny do roku 1535, kterým končí zápisy v sedmé městské knize tohoto typu.¹³ V editovaných knihách zcela převažují zápisy soukromoprávní povahy (pronájmy, dluhy, testamenty, dědické a poručenské záležitosti, smlouvy (včetně svatebních), přijímání nových měšťanů, nadace jednotlivců špitálům a kostelům, rozhodčí nálezy, výjimečně i řemeslná statuta ad.). Bývaly do nich ale zaznamenávány i některé veřejnoprávní akty a rozsudky rady. Počátkem novověku se začaly v městské kanceláři ve větší míře uplatňovat specializované knihy, vyčleněné pro konkrétní agendy, přičemž knihy „starého typu“ existovaly vedle nich paralelně. Je zcela unikátní, že jako podkladové materiály soudních jednání jsou pro léta 1437–1456 zachovány poznámky na voskových tabulkách.¹⁴

V případě starodrážďanských knih, editovaných do roku 1528, jde o rovněž o knihy smíšené povahy, v drážďanském městském archivu ovšem zařazené mezi knihy soudní. Rovněž zde se už od začátku 16. století objevují i specializované městské knihy, které však z výše naznačeného důvodu spojení měst na obou březích Labe v jeden městský organismus nepřesahují polovinu 16. století.

Nespornou výhodou celého edičního podniku pro další uživatele jsou jednotná pravidla, respektující obecné zásady pro ediční práci se středověkými prameny, vydaná v roce 2000.¹⁵ Stejně tak je jednotná i koncepce edice (až na první svazek, který – jak ještě naznačíme –

¹¹ R. MUND – J. KLINGER, *Edice*, in: *Stav a perspektivy*, (edd.) M. HRUBÁ – L. SULITKOVÁ – V. ZÁBRANSKÝ, s. 94.

¹² Tamtéž, s. 96. Časově druhá kniha v pořadí z let 1437–1453 byl ztracena za druhé světové války, v edici je částečně rekonstruována, viz níže.

¹³ IVANA EBELOVÁ, recenze na Kübler, Thomas – Oberste, Jörg (Hrsg.), *Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528). Kritische Edition und Kommentar. Ausgabe in vier Bänden*, Český časopis historický 112/2, 2014, s. 312–316 (netýká se edice osmé a deváté knihy z roku 2015).

¹⁴ R. MUND – J. KLINGER, *Edice*, in: *Stav a perspektivy*, (edd.) M. HRUBÁ – L. SULITKOVÁ – V. ZÁBRANSKÝ, s. 98.

¹⁵ WALTER HEINEMEYER, *Richtlinien für die Edition mittelalterlicher Amtsbücher*, in: *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, (Hrsg.) DERS., Marburg 2000, s. 19–25.

je důvodně obsahově širší). Úvod každého svazku tvoří přehledná ediční poznámka, tabelární přehled zjištěných písařských rukou a jejich případná identifikace s konkrétními osobami. V ediční poznámce je na prvním místě řečeno, že texty jsou důsledně transliterovány (což se napodiv týká i mladších knih), a v té souvislosti je zmíněno, že pouze u některých hlásek se uplatňuje v přepisu podle dnešního úzu jejich skutečná hodnota jako vokálů anebo konsonant (u písmen u, v, i, j). Dále jsou zmíněna pravidla interpunkce, psaní velkých písmen (jen v začátcích vět a ve vlastních jménech) a využití různých grafických značek (pro chybějící, případně dodatečně doplněné části textu, pro rekonstruované části textu, upozornění na zjevné písařské chyby atd.) Tato pravidla jsou do jisté míry shodná s našimi zásadami – různá doplnění editorů jsou označena hranatými závorkami, opravy textu zaznamenané původními písaři jsou v šikmých závorkách. V datech, která jsou častěji uváděna v latině, byly ponechány rovněž latinské číslice, jinde se převádějí na číslice arabské. Jednoznačné zkratky jsou vždy bez komentáře rozvedeny (seznam takových zkratk je v každém svazku uváděn samostatně v příloze).

Pak následuje „představení pramene“ po obsahové i vnější stránce (včetně důkladného popisu vazeb a znovu i písařských projevů; vzhledem k tomu, že středověké drážďanské knihy jsou zásadně psány na pergamentu, nemůže jít o určování filigránu, ten však není určován ani u na papíru psaných knih starodrážďanských a pak ani u knih raně novověkých). Po této charakteristice knihy je uvedena vlastní edice – jednotlivé záznamy jsou opatřeny jak pořadovým číslem, datem (převedeným do současné podoby) a uvedením původního folia knihy, tak stručným záhlavním regestem a samozřejmě také textovými a méně četnými věcnými poznámkami. Na závěr každého svazku je kromě zmíněného přehledu zkratk uveden seznam studovaných komplementárních pramenů a veškerých relevantních titulů domácí literatury, rejstřík osobních a zeměpisných jmen a vybraná obrazová dokumentace. Chybí napodiv u podobných edičních podniků dnes již obvyklé připojení CD-ROM-u s celým textem předmětné městské knihy.

Z ediční řady se obsahovým zaměřením vymyká 1. svazek – nejen že v něm jsou zpřístupněny až tři knihy, z nichž druhá z let 1437–1453, nezvěstná od druhé světové války, musela být náročně a alespoň zčásti rekonstruována z různých poznámek a přepisů, ale edičnímu zpracování jsou zde předeslány rozsáhlejší studie vydavatelů, editorů i některých dalších autorů (Ivonne Burghardt, Christine

Stade), pojednávající jak o vývoji Drážďan a starých Drážďan, o jejich správě a kancelářích v předmětném období, tak o stavu zachování městských písemností a zvláště úředních knih ze středověku a počátku raného novověku v kontextu vývoje městského „knihovnictví“ v Drážďanech i obecně v Německu.

První svazek je rovněž výjimečný tím, že znovu, podle stávajících edičních pravidel, edituje první drážďanskou knihu z let 1404–1436, nalezenou už koncem 19. století mezi písemnostmi okresního soudu archivářem Hubertem Ermischem¹⁶ a zpřístupněnou edičně poprvé v roce 1963 Alžbětou Boerovou.¹⁷ Nyní je rukopis editován v intencích nových pravidel z roku 2000 a na rozdíl v obou edicích se poukazuje v poznámkách pod čarou. Na závěr prvního svazku následuje charakteristika a ediční zpřístupnění třetí městské knihy z let 1464–1476. Celkově tento svazek edice poskytuje uživateli 1 277 záznamů z rozptýlených let 1404–1476.¹⁸

Edice čtvrté knihy (ve 2. svazku) z let 1477–1494 a páté knihy z let 1495–1505 přináší celkem 1 180 záznamů (677 + 503), edice šesté (1505–1535) a sedmé knihy (1505–1520) ve 4. svazku celkem 1 282 zápisů (622 + 660), které jsou jak v edici, tak v původních pramenech řazeny v zásadě v chronologickém pořádku (jen s některými výjimkami, zejména u zápisů vepisovaných na přideštní vazeb). U šesté knihy je namísto poznamenat, že jeden z jejích písařů byl zároveň – v letech 1525–1528 – purkmistrem. Je to jediná výjimka, neboť dříve – a podle rozboru písařských rukou v raně novověkých knihách i poté – bylo v Drážďanech zvykem, že do městské rady mohl přední městský notář vstoupit až po ukončení svého „zaměstnaneckého poměru“ v městské kanceláři. Třetí svazek je věnován dvěma nejstarším knihám starých Drážďan, jejichž obsahová stránka je s drážďanskými

¹⁶ R. MUND – J. KLINGER, *Edice*, in: *Stav a perspektivy*, (edd.) M. HRUBÁ – L. SULITKOVÁ – V. ZÁBRANSKÝ, s. 95.

¹⁷ ELISABETH BOER, *Das älteste Stadtbuch von Dresden 1404–1436*, Dresden 1963; ROBERT MUND, *Zur Charakterisierung des ältesten Dresdner Stadtbuchs*, in: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens*, (Hrsg.) TH. KÜBLER – J. OBERSTE, s. 84–90.

¹⁸ Edičně nejsou zpracovány zápisy na 59 dodatečně vevázaných papírových foliích, přinášející zajímavé informace o jednání basilejského koncilu, která už byla edičně zpřístupněna dříve v příslušných věcných souvislostech. R. MUND – J. KLINGER, *Edice*, in: *Stav a perspektivy*, (edd.) M. HRUBÁ – L. SULITKOVÁ – V. ZÁBRANSKÝ, s. 96 a pozn. 17. V této edici (s. 79–83) jsou tyto materiály popsány rovněž v samostatné kapitole, zpracované Emmanuelem Priebstem.

víceméně shodná. Zápisy mladší z nich, pokrývající léta 1491–1528 a zvané příznačně *Protocollum*, jsou zběžného charakteru s četnými korekturami, doplňky i škrty, čemuž odpovídá i její vnější vzhled – poměrně tenký knižní blok je vevázán jen do pergamenového přebalu. Starší ze starodrážďanských knih z let 1412–1512 je opatřena koženou vazbou na dřevěných deskách. Folia obou knih jsou výlučně papírová. Ediční zpracování přináší v tomto případě celkem 1 038 záznamů (752 + 286).

K uvedeným celkem čtyřem svazkům edice nejstarších drážďanských a starodrážďanských knih byl zmíněnými editory jako 5. svazek a zároveň jako vítaná pomůcka pro další badatele sestaven z dílčích jmenných rejstříků v jednotlivých svazích (celkově tedy pro období více než sta let) komplexní rejstřík zachycených místních a osobních jmen, doplněný badatelsky ještě vítanějším věcným rejstříkem, jehož hesla rovněž odkazují římskými číslicemi, resp. v případě starodrážďanských knih písmeny S a P, na výskyt v té které původní městské knize (uživatel tedy mnohdy vidí, že totéž jméno či záležitost jsou vícečetné). Každý z rejstříků uvádí užitečná poznámka vysvětlující, jak jsou hesla tvořena. Co se týče jmenného rejstříku souhrnného i těch, které jsou připojeny na závěr jednotlivých svazků edice, je zřejmé, že kromě hlavních hesel jsou zde i četná odkazová hesla, která napomáhají lepší uživatelské orientaci.

Vzhledem k tomu, že jde o editaci pramenů z německého prostředí, jsou v geografickém rejstříku názvy českých lokalit uváděny v německé oficiální podobě, za níž ovšem následuje v kulatých závorečkách dnešní český název, např. „Aussig (tsch. Ústí nad Labem)“ a kurzívou původní podoby zápisu. Český název plní v rejstříku roli odkazového hesla. Navíc je u všech lokalit ještě zpřesněno, zda jde o město (použita zkratka St.) anebo ves (zkratka Df.). Z pohledu českého uživatele tak snadno zjistíme, že kromě širšího topografického označení země (Böhmen), napodiv málo četného, jsou zde zaneseny také názvy několika měst a vsí z oblasti severozápadních Čech. Jmenovitě v rejstříku najdeme města: Česká Lípa, Děčín, Jáchymov, Kadaň, Litoměřice, Most, Ústí nad Labem a Praha (i pro ni máme jen tři výskyty v původních pramenech). Ze vsí jsou zmíněny Strupčice u Chomutova, Lebeda u Šluknova a Markvartice a Načerady u Děčína. Pokud bylo možno v jednotlivých lokalitách doložit i různé objekty, jsou v abecedním pořádku přiřazeny pod hlavní heslo. Tak u hesla Drážďany (Dresden) figurují jako podhesla (mnohdy ještě

dále strukturovaná) například mosty, kaple, kostely, kláštery, ulice, brány, lázně ad.

Stejně postupovali editoři také u osobního jmenného rejstříku. Odkazovými hesly jsou v tomto případě variabilní zápisy osobního jména převzaté z pramene a zaznamenané v kurzívě, zatímco tyto varianty jsou potom uvedeny s hlavním heslem opět v kurzívě. Abecední pořádek reflektuje jak osobní jména křestní, tak také případná přízviska či příjmení. Jmenuje-li se ale někdo například Georg Andres, pak u křestního jména odkaz na osobu toho příjmení nenajdeme. Jinak je ale zvláště hodné ocenění, že autoři se snažili ze všech dostupných pramenů i z druhotné literatury o osobách zaznamenaných v rejstříku zjistit doplňující podstatné biografické údaje, například datum úmrtí, původ, různé úřední funkce, profese a příbuzenské vztahy; to vše je uváděno za jmény opět v kulatých závorkách. Jedenkrát se zde vyskytuje i jméno důvěrně známé, totiž „Georg von Podiebrad, König von Böhmen“ (přídomek se ovšem nepřenáší do místního rejstříku). Na možný český původ poukazují i osobní jména typu Ka(a)daner a Prager.

Věcný glosář je nejen vhodným doplněním obou typů jmenných rejstříků, ale tvorbou dalších hesel přispívá k značnému rozšíření vyhledávacích možností pro badatele. Nalezneme zde tedy jak názvy nejrůznějších městských profesí, včetně úředních postů (radní, rychtář, přísežní, městský písař ad.), tak různé církevní instituce i se samostatnými hesly jejich představených (převor, opat ad.), přičemž ode všech zmíněných typů hesel vedou odkazy k heslům jmenných rejstříků. Zmíněná hesla jsou ovšem kompletována mnohými dalšími, mnohdy ještě opět vnitřně dále strukturovanými hesly, například Zettel („cedule“ jako úřední písemnost), Stadtbuch (městská kniha), ale také Weinberg (vinice), Testament, Vormund (poručník) či názvy různých komodit (stříbro, cín, víno), a hlavně se zde promítají klíčová slova charakterizující v knihách projednávané právní případy – Schiedsvereinbarung (smírčí ujednání), Streit (spor), Verzicht (vzdání se), Kauf (koupě), Schulden (dluhy) a mnohá další. Všechny uváděné rejstříky jsou důkladné a ve zmiňovaných provazbách spolehlivé. Uživatel si bude moci vhodně zvolit, z jakého dalšího zorného úhlu bude zápisy moci zkoumat (například z hlediska městské každodennosti, rodinných vazeb, městského práva či správy, kulturních vazeb ad.).

Do jisté míry „samostatnou kapitolu“ představuje ediční zpřístupnění knih osmé (z let 1536–1557) a deváté (z let 1557–1598) v dalším svazku. Smíšené drážďanské knihy soudní povahy obsahují

jen 732 záznamů (353 + 379). Úbytek počtu záznamů, které se ve směr opětovně týkají týchž záležitostí jako ve starších drážďanských knihách, nepochybně souvisí s tehdy nově se otevírající možností zapisovat některé případy do specializovaných úředních knih. Koncepte svazku i ediční zásady jsou shodné s předchozími, stejní jsou i vydavatelé, změnili se jen editoři, jimiž jsou tentokrát ženy. Osmou knihu editovala a zevrubnou charakteristikou opatřila Mandy Ettelt, tehdy externí spolupracovnice drážďanského městského archivu. Devátou knihu zpracovala Sandra Knieb, v době přípravy edice rovněž jen externí spolupracovnice, tentokrát trevírské univerzity. Při bližším studiu tohoto svazku nejsou zjistitelné žádné odchylky od práce předchozích editorů, i představení obou raně novověkých knih po vnější i vnitřní stránce je důkladné.

Jak je naznačeno v úvodu, S. Knieb provedla kromě ediční práce i důkladné rešerše v městském archivu, na jejichž základě mohly být obě knihy nově zhodnoceny – a tak tedy pochopeny jako „pokračovatelky“ starších smíšených knih. M. Ettelt pak navíc sestavila připojený rejstřík (opět osobních jmen a geografických názvů). V případě těchto knih jistě nepřekvapí, že jde o kodexy papírové, z nichž první je opatřen renesanční koženou vazbou na deskách z papírové makulatury a druhý náročnější renesanční vazbou z bílé kůže na dřevěných deskách, které jsou proti poškození ještě opatřeny mosaznými nárožními a puklami. Knižní blok je neobyčejně vysoký – až 11,5 cm –, a ačkoli některá folia zůstala prázdná, byly sem dobovými písaři na rozdíl od přechodných knih vepsány i jmenné rejstříky jednajících osob a zápisy jsou po obsahové stránce více propracované a tudíž delší. V obou knihách bylo shodně zjištěno devět písařských rukou, zčásti identifikovatelných s předními městskými písaři své doby.

Kromě zápisů nesporného charakteru se v obou knihách příležitostně objevily i záznamy závažné trestněprávní povahy (záměrné tělesné inzultace apod.), přičemž viníci nebyli podle platných trestních norem potrestáni na hrdle, ale po smířčím ujednání se mohli jako bezúhonní opět vřadit do městské společnosti. Tato skutečnost zcela odpovídá tomu, co bylo v posledních letech zjištěno i pro soudní praxi v některých našich městech v předbělohorském období. V padesátých letech 16. století se poprvé nápadněji změnila skladba zápisů v obou knihách – nově přistoupila i kurfiřtská rozhodnutí a přibýlo zápisů týkajících se taktéž šlechticů a zaměstnanců wettinského dvora. To vše je nepochybně dokladem měnící se společenské

atmosféry v Drážďanech té doby. Rok 1566 přinesl snížení počtu záznamů v deváté knize, v níž od konce šedesátých let začaly jednoznačně převažovat koupě, prodeje a dlužní záležitosti. Od roku 1592 už zápisy ani nebyly řazeny chronologicky a ustoupila i vnější úpravnost. Věcný rejstřík, v němž by se promítly projednávané případy, však bohužel k tomuto svazku chybí.

Ediční podnik, který zpřístupňuje celkem devět tzv. smíšených městských knih středověku a raného novověku z Drážďan a dvě středověké knihy téže povahy ze Starých Drážďan, je mimořádným počinem svého druhu, a to nejen v Německu, ale ve střeoevropském kontextu vůbec. Přestože bylo všech šest předmětných svazků zpracováno a publikováno za pouhých deset let, neubrala tato enormní rychlost zpracování edicím nic na jejich kvalitě. Jak jsem naznačila, přehledná a jednotná koncepce každého svazku (vyjma prvního, který editované středověké prameny *sui generis* zasazuje do širšího historického rámce dějin obou měst a jejich správy) otevírá možnosti výběru dalších badatelských témat. Těch se mohou ujmout další specialisté (zhodnocení editovaných zápisů například i z hlediska právněhistorického, kulturněhistorického či lingvistického). Ediční projekt totiž celkem nabízí, jak je zřejmé z podaného výkladu, řádově 5 600 záznamů z časového rozpětí téměř dvou století (1404–1598). K návaznému kontextuálnímu vyhodnocování bude pro středověk značně nápomocný zmiňovaný věcný rejstřík, který by dle mého soudu měl být alespoň dodatečně zpracován i k šestému svazku, editujícímu raně novověké drážďanské knihy. V dnešním digitálním světě by též bylo vítané, kdyby jednotlivé svazky byly vybaveny také digitalizáty předmětného pramene na CD-ROM-ech, respektive kdyby lipské univerzitní nakladatelství zpřístupnilo celou edici také online (příjemnějším ale pátý rejstříkový svazek).

JIŘÍ PEŠEK

OSOBNOSTI NĚMECKÉ INTELEKTUÁLNÍ PRAHY 19. A 20. STOLETÍ V BOHEMISTICKO- -GERMANISTICKÝCH PUBLIKACÍCH¹

Intenzivní a soustavný zájem německo-českého společenství bohemistů a germanistů o Prahu zhruba mezi polovinou 19. a polovinou 20. století jako o specifické a evropsky významné kulturní milieu a zejména o velké či profilové osobnosti, které mu dávaly a dávají tvář, trvá prakticky od šedesátých let. Němečtí badatelé početně i co do

¹ Předmětem recenzního článku jsou publikace ediční řady „Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert“, vydávané v nakladatelství Böhlau, a to celkem dvanáct svazků za léta 2011–2018: *August Sauer (1855–1926). Ein Intellektueller in Prag zwischen Kultur- und Wissenschaftspolitik*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE, Köln – Weimar – Wien 2011, 405 stran (Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert, sv. 1); *Franz Spina (1868–1938). Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE – LUDGER UDOLPH, Köln – Weimar – Wien 2012, 331 stran (sv. 2); *Kafka und Prag. Literatur-, kultur-, sozial- und sprachhistorische Kontexte. Tagung zu Ehren von Kurt Krolops 80. Geburtstag*, (Hrsg.) PETER BECHER – STEFFEN HÖHNE – MAREK NEKULA, Köln – Weimar – Wien 2012, 364 stran (sv. 3); *Johannes Urzidil (1896–1970). Ein „hinternationaler“ Schriftsteller zwischen Böhmen und New York*, (Hrsg.) Steffen Höhne – Klaus Johann – Mirek Němec, Köln – Weimar – Wien 2013, 597 stran (sv. 4); ANDREAS STRÖHL, *Vilém Flusser (1920–1991). Phänomenologie der Kommunikation*, Köln – Weimar – Wien 2013, 254 stran (sv. 5); *Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE – LUDGER UDOLPH, Köln – Weimar – Wien 2014, 436 stran (sv. 6); BORIS BLAHAK, *Franz Kafkas Literatursprache. Deutsch im Kontext des Prager Multilingualismus*, Köln – Weimar – Wien 2015, 645 stran (sv. 7); BEDŘICH UTITZ, *Kaleidoskop meines Jahrhunderts. Deutsch-tschechische Lebenserinnerungen*, Köln – Weimar – Wien 2015, 281 str. (sv. 8); *Max Brod. Die ‚Erfindung‘ des Prager Kreises*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE – ANNA-DOROTHEA LUDEWIG – JULIUS H. SCHOEPS, Köln – Weimar – Wien 2016, 403 stran (Bd. 9); *Ludwig August Frankl (1810–1894). Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient*, (Hrsg.) LOUISE HECHT, Köln – Weimar – Wien 2016, 430 stran (Bd. 10); TILMAN KASTEN, *Historismuskritik versus Heilsgeschichte. Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych*, Köln – Weimar – Wien 2016, 492 stran (Bd. 11); *Franz Kafka und die Musik*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE – ALICE STAŠKOVÁ, Köln – Weimar – Wien 2018, 292 stran (Bd. 12).

iniciativy a realizované aktivity převažovali a převažují. Na počátku, v šedesátých letech, se přelomem stala slavná liblická konference o Kafkovi.² Zájem o „německou Prahu“ 19. a 20. století, resp. o vše další, co se váže k tomuto pojmu, expandoval ve svobodných poměrech po roce 1989.³ Je přirozené, že přinejmenším symbolicky stála v centru zájmu osobnost Franze Kafky, otázka mnohojazyčnosti kultury a komunikace českých zemí či postavení židovské menšiny mezi Čechy a Němci.⁴

Zájem o pražský česko-německo-židovský kulturní okruh přerostl po roce 2010 úroveň častých, ale různorodých a nepravidelných setkávání. Z iniciativy výmarsko-jenského profesora kulturních dějin Steffena Höhneho a drážďanského profesora slavistiky Ludgera Udolpha nadešla po – Höhneho slovy – úspěšném náběhu v podobě svazku o kulturní integraci a desintegraci česko-německé společnosti v Čechách 20. století a sborníku o „překladačeli mezi dvěma kulturami“ Pavlu/Paulu Eisnerovi doba k soustavnému (konferenčnímu a návazně publikačnímu) prozkoumání biografii klíčových osobností této převážně, ale zdaleka nejen literární kultury v srdci Evropy. Nešlo jen o ryze biografické zkoumání, nýbrž o předvedení „širě možností biografistiky, její historické podmíněnosti a zásadní kontingence, jakož i o pohled na interpretační vzorce, myšlenkové obzory a možnosti orientace jednání“ zkoumaných postav.⁵ Oba zmíněné sborníky vyšly

² *Franz Kafka aus Prager Sicht 1963*, (Hrsg.) EDUARD GOLDSTÜCKER – FRANTIŠEK KAUTMANN – PAUL REIMANN – LEOŠ HOUSKA, Praha 1965.

³ Jakýmsi souhrnným (generačním) obrazem témat a zájmů českých a německých badatelů na tomto poli v první svobodné dekádě se stal objemný sborník k sedmdesátinám Kurta Krolopa: *Brücken nach Prag. Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei. Festschrift für Kurt Krolop zum 70. Geburtstag*, (Hrsg.) KLAAS-HINRICH EHLERS – STEFFEN HÖHNE – VÁCLAV MAIDL – MAREK NEKULA, Frankfurt am Main 2000.

⁴ Srovnej např. sérii publikací vzniklých více či méně z iniciativy a badatelského zájmu ředitele řezenského Bohemicum, slavisty a germanisty Marka Nekuly: MAREK NEKULA, „... v jednom poschodí vnitřní babylonské věže ...“ *Jazyky Franze Kafky*, Praha 2003. Srovnej moji recenzi in: ČČH 103, 2005, s. 414–418; *Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen 1800–1945*, (Hrsg.) MAREK NEKULA – WALTER KOSCHMAL, München 2006; *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder*, (Hrsg.) MAREK NEKULA – INGRID FLEISCHMANN – ALBRECHT GREULE, Köln – Weimar – Wien 2007.

⁵ STEFFEN HÖHNE, *Vorwort*, in: *August Sauer (1855–1926). Ein Intellektueller in Prag zwischen Kultur- und Wissenschaftspolitik*, (Hrsg.) TÝŽ, s. 7.

v kolínsko-výmarsko-vídeňském nakladatelství Böhlau,⁶ a to se mělo stát i základnou pro nově zkoncipovanou ediční řadu „Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert“.

Je symptomatické, že ačkoliv ani jeden z „otců zakladatelů“ řady není germanista ani judaista, byla „intelektuální Praha“ biograficky de facto tiše vymezena jako okruh německých a židovsko-německých spisovatelů, žurnalistů, případně německých akademických odborníků na (až na jednu výjimku) německou literaturu a jazyk. Česká většina domorodců, obývajících hlavní město Čech a posléze Československa, resp. umělecky, literárněvědně nebo uměnovědně výrazné a významné osobnosti české (a česko-židovské) „intelektuální Prahy“ nebyly dosud tematizovány, a to ani takové, které udržovaly dlouhodobé intenzivní kontakty s jazykově německým prostředím „doma“ i v zahraničí. Lze předpokládat, že se tak stalo mimoděk, z důvodů kapacitních a hlavně v přesvědčení, že je třeba „vyplnit mezery“ ve znalostech a odborném zpracování „německo-židovské Prahy“, tématu v dekadách komunismu přinejmenším nekýženého. I tak je to přece jen škoda, mimo jiné proto, že toto omezení zbytečně omezuje okruh potenciálních – českých – podílníků na tomto famózním projektu.

Prvním svazkem „Intelektuální Prahy“ se stal sborník o profesoru germanistiky (se zásadním iniciativním podílem na zřízení německé slavistiky)⁷ na pražské Německé Karlo-Ferdinandově univerzitě Augustu Sauerovi – „intelektuálu v pražském poli napětí mezi kulturou a vědeckou politikou“.⁸ Zásadní studii tu předložil editor sborníku, Steffen Höhne, interpretující Sauera jako „veřejného intelektuála“, který vidí „své poslání také v tom, že se podílí na klíčových veřejných diskusích své doby a určuje jejich dynamiku a zaměření“. Sauer byl klíčovou osobností a do roku 1913 přímo redaktorem časopisu

⁶ *Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, (Hrsg.) STEFFEN HÖHNE – LUDGER UDOLPH, Köln 2010; *Übersetzer zwischen den Kulturen. Der Prager Publizist Paul / Pavel Eisner*, (Hrsg.) INES KOELTZSCH, Köln 2011.

⁷ K tomu srov. přehledně JIŘÍ PEŠEK, *Deutsche Slavistik an der Prager Universität 1909–1945 im Lichte ihrer Dissertationen*, in: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.*, (edd.) MICHAL SVATOŠ – LUBOŠ VELEK – ALICE VELKOVÁ, Praha 2005, s. 231–240, kde je shrnuta i početná starší německá literatura.

⁸ *August Sauer (1855–1926). Ein Intellektueller in Prag zwischen Kultur- und Wissenschaftspolitik*, (Hrsg.) S. HÖHNE.

Deutsche Arbeit,⁹ založeného roku 1901 s cílem vytvořit centrum pro regionálně roztržštěnou německou kulturní a kulturně-politickou práci a dát mu „ústřední orgán duchovního života“.

Šestnáct příspěvků z pera sedmnácti autorů Sauera tematizuje mj. jako politickou osobnost (Justus Ulbricht a Gertrude Cepl-Kaufmann), jako protiváhu české univerzitní germanistice (Milan Tvrdlík) a samozřejmě jako univerzitního profesora a tedy zprostředkovatele vědění, ale i vychovatele, který definuje a předává soustavu hodnot (Ralf Klausnitzer).¹⁰ Václav Petrbok pojednává o Sauerově zakladatelské roli pro (velmi pozdě) vznikající německou akademickou bohemistiku.¹¹ Zdařilou čtyřsetstránkovou knihu uzavírá osobní a místní rejstřík. Start ediční řady nemohl dopadnout lépe.

Druhý svazek zasvětili Höhne a Udolph Sauerovu žákovi, profesori slavistiky na meziválečné Německé univerzitě, zároveň (a v některých ohledech především) však klíčovému německému aktivistickému, tedy prvorepublikovému politikovi první československé republiky Franzi Spinovi.¹² Posun politiky do popředí autorské pozornosti – a to u osobnosti, jejíž vědecké, vědecko-organizační, redaktorské a zejména učitelské zásluhy jsou nezpochybnitelné – je v publikaci zvýrazněn i tím, že v pořadí příspěvků přichází „věda“, s výjimkou druhé „úvodní“ studie druhého z editorů,¹³ vlastně teprve po masivněji zastoupené „politice“ (pokud lze ovšem tyto dvě sféry u osobnosti Spinova druhu a významu navzájem oddělovat). U člověka, který v letech 1926–1938 bez přerušení (ovšem, dodejme, také aniž by zanechal poměrně intenzivní profesorské univerzitní činnosti) zasedal ve vládě republiky, je to pochopitelné.

Steffen Höhne knihu zdařile otevírá přehlednou biografickou studií o Spinovi jako o integrativní, dvojjazyčné pražské osobnosti mezi univerzitou a politickou veřejností.¹⁴ Aniž by zabíhal do podrobností,

⁹ O Sauerově redaktorství *Deutsche Arbeit* jako vědomé oběti psala ve sborníku na s. 175–192 Jeannette Godau na základě Sauerovy korespondence s Albertem Leitzmannem.

¹⁰ RALF KLAUSNITZER, *Wissen und Werte. August Sauer als Hochschullehrer und Erzieher*, tamtéž, s. 193–228.

¹¹ VÁCLAV PETRBOK, *August Sauer und die Bohemistik*, tamtéž, s. 229–248.

¹² *Franz Spina (1868–1938). Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit*, (Hrsg.) S. HÖHNE – L. UDOLPH.

¹³ LUDGER UDOLPH, *Franz Spina als Bohemist*, tamtéž, s. 39–66.

¹⁴ STEFFEN HÖHNE, *Franz Spina – Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit*, tamtéž, s. 9–37.

autor líčí Spinovy politické i kulturní a vzdělanostní koncepty a vede ho jako politika od roku 1918 (politik s koncepcí bohemistického vyrovnání vlivu a pozic obou zemských národů, resp. „kverulant“, který nerespektuje sudetoněmeckou „jednotnou frontu“) přes období úspěchů aktivismu až po pád neobohemismu a Spinovu smrt těsně po mnichovském diktátu.

Následuje drobnější příspěvek Karla Brauna o Spinovi a národnostní otázce. Klaas-Hinrich Ehlers, zkušený badatel o Spinových česko-německých časopisech a integračních snahách na poli slavistiky, si klade otázku „jak německý byl Franz Spina“, resp. jak byla tato markantní osobnost veřejností vnímána.¹⁵ Václav Petrbok se věnuje Spinově školsko-politickému angažmá před první světovou válkou, Christoph Boyer Spinovu meziválečnému hospodářskému aktivismu a Eduard Kubů s Jiřím Šoušou pojednávají – s ohledem na Spinovo vůdčí postavení v Bund der deutschen Landwirte – o německém agrarismu v českých zemích v prvních desetiletích 20. století. Z příspěvků o slavistických tématech zaujme zejména studie H. W. Schallera o Franzi Spinovi a jeho univerzitním kolegovi a posléze politickém protihráči Gerhardu Gesemannovi.¹⁶ Velmi cenný svazek (uvědomme si, že v češtině máme ke Spinovi dodnes jen populární články, žádnou větší publikaci!!) textově uzavírá německý překlad (bibliograficky bohužel neidentifikovaného) nekrologu z pera Romana Jakobsena „Franz Spina als Wissenschaftler“. Pak již následuje soupis – cenných – vyobrazení, osobní a místní rejstřík.

Jako třetí publikace ediční řady vyšel svazek o Franzi Kafkovi a Praze v kontextu literární, kulturní, sociální a jazykové historie. Kniha je připsána k osmdesátinám moderního klasika pražské germanistiky Kurta Krolopa.¹⁷ Trojice editorů v předmluvě knihy vysvětluje, že „Praha od pozdního 19. století skutečně vytvořila kulturní a mezikulturní mikrokosmos, v němž se soustřeďovaly nejen kulturní a vědecko-politické vývojové trendy a konflikty celé habsburské monarchie, ale že Praha zosobňuje v jisté míře také fenomenologii typu

¹⁵ KLAAS HINRICH EHLERS, *Vom Erlöser zum Verräter der Sudetendeutschen oder: Wie ‚deutsch‘ war Franz Spina? Positionen einer öffentlichen Wahrnehmung*, tamtéž, s. 81–96.

¹⁶ HELMUT WILLHELM SCHALLER, *Franz Spina und Gerhard Gesemann*, tamtéž, s. 281–296.

¹⁷ *Kafka und Prag. Literatur-, kultur-, sozial- und sprachhistorische Kontexte*, (Hrsg.) P. BECHER – S. HÖHNE – M. NEKULA.

středo-východoevropského kulturního města, které zaniklo mezi léty 1938/39 a 1945. Na základě multikulturních determinant nalezneme v Praze zvláštní předpoklady pro intelektuální a umělecké diskurzy a kontexty, které měly určující význam nejen pro město, nýbrž i české země či Československo, ale i pro ostatní habsburské země a celou střední Evropu.“ (s. 9)

Knihy je rozdělena do tří sekcí. V první jsou zkoumány intelektuální a kulturně politické kontexty, rámuující Kafkovo dílo. Jsou tu položeny otázky po etablování identit, národní konstrukci literatury, umění a vědy, po způsobech zdůrazňování nacionálně-kulturní samostatnosti rovnoprávnosti či dominance. Klíčové postavení tu zaujímá studie Steffena Höhneho o kulturní příslušnosti, neoboheemistických tradicích a nacionální desintegraci Kafkovy doby.¹⁸ V druhé sekci knihy jsou soustředěny příspěvky o světě života (Lebenswelt) Franze Kafky. Hned na počátku tohoto oddílu stojí zajímavá studie Kateřiny Čapkové o Kafkově vztahu k sionismu, resp. spíše ke spisovatelovým přátelům, kteří se oddali plánu na vytvoření židovského státu v Palestině. Čapková upozorňuje na to, že nejde ani tak o to, zkoumat vlastní Kafkovo sionistické nadšení nebo jeho absenci, nýbrž o místo, které si ideologie sionismu jako kulturní koncept vydobyla v jeho myšlení.

Další příspěvky vyprávějí o biografických a profesionálních souřadnicích Kafkova života mezi rodinou, kruhem přátel, školou, univerzitou a Dělnickou úrazovou pojišťovnou, v níž byl spisovatel zaměstnán. Právě v ní odborník na hospodářské dějiny Christoph Boyer zkouší najít předobraz Kafkova Zámku. Simona Švingrová se zaměřuje na roli jazykové kvalifikace pro Kafkovu kariéru v této pojišťovně.¹⁹ Ingrid Stöhr navazuje studií o českoněmecké dvojjazyčnosti v pražských školách Kafkovy doby.²⁰

Třetí, ryze literárněvědná sekce knihy staví vybraná Kafkova díla do nových kulturněhistorických a literárněhistorických souvislostí. Knihu uzavírá Krolopova bibliografie za léta 2000–2011.

¹⁸ STEFFEN HÖHNE, *Nachdenken über kulturelle Zugehörigkeit. Neoboheemistische Traditionen und nationale Desintegration in der Kafka-Zeit*, tamtéž, s. 35–58.

¹⁹ SIMONA ŠVINGROVÁ, *Die Rolle der sprachlichen Qualifikation bei der Karriere eines (k.k.) Beamten: Franz Kafka und seine Kollegen bei der AUVA*, tamtéž, s. 185–206.

²⁰ Autorka tu navázala na svoji knihu, vydanou rovněž v nakladatelství Böhlau: INGRID STÖHR, *Zweisprachigkeit in Böhmen. Deutsche Volksschulen und Gymnasien im Prag der Kafka-Zeit*, Köln –Wien 2010.

Čtvrtý svazek je věnován osobnosti kulturního i politického publicisty, spisovatele, historika literatury i výtvarného umění Johanna Urzidila.²¹ Publikaci otevírá studie německého literárního historika Klause Johanna o Urzidilových knihách, jejich recepci i opakovaném objevování tohoto z různých důvodů stále znovu „zapomínaného“ pražského – židovsko-katolického, německo-českého – autora, který byl doma v okruhu „arconautů“ a Pražského kruhu (*Prager Kreis*) Maxe Broda, ale zároveň patřil i mezi přátele bratří Čapků nebo Jana Zrzavého.²² V prvním oddílu knihy se autoři snaží postihnout Urzidilův duchovní profil. Nejvýraznější příspěvek opět z pera Steffena Höhneho vychází od Urzidilovy charakteristiky jako autora mezi kulturou a politikou. Nato se Urzidila ujímají literární vědci a představují ho jako lyrika z okruhu Pražského kruhu, expresionistu a ke všemu ještě předkladatele díla Otokara Březiny do němčiny. Poté je Urzidil zkoumán jako politický publicista – komentátor česko-německé politiky v první republice (Michael Havlín), soupevník Maxe Broda v diskusi o nacionalismu a nacionálním humanismu (Gaëlle Vassogne) nebo spolupracovník zednářského časopisu *Die Drei Ringe* (Jitka Křesálková).

Z oddílu o Urzidilovi jako uměleckém kritikovi, historikovi umění a sběrateli zaujme nejspíše studie Ralpa Melvilla o Urzidilově dobově významné biografii Václava Hollara,²³ která (krátce po autorově rasově vynuceném odchodu z tlumočnických služeb německého velvyslanectví v Praze v roce 1932 do tuskula na Šumavě) vznikla v roce 1936, tedy paralelně s autorovou sbírkou esejí o soudobých českých malířích. Rozsáhlý oddíl se zabývá Urzidilem coby literárním historikem a esejistou. V následné části tematizují Jana Mikota a Vera Schneider jeho newyorskou interpretaci Čech i literární (exilové německý) pohled na nový americký domov. Zájem celkem šestnácti autorů se obrací jak k době meziválečné (srovnej Václav Petrbok ke knize Goethe v Čechách z roku 1932), tak k desetiletím britské a hlavně americké emigrace, kam Urzidil dorazil, podporován britskou nakladatelkou Bryher (Annie Winifred Ellerman). První desetiletí přežíval v New Yorku jako pasíř, od roku 1951 jako redaktor rakouského

²¹ Johannes Urzidil (1896–1970). Ein „hinternationaler“ Schriftsteller zwischen Böhmen und New York, (Hrsg.) S. HÖHNE – K. JOHANN – M. NĚMEC.

²² KLAUS JOHANN, *Der verlorene/unverlierbare Johannes Urzidil? Perspektivierende Bemerkungen zur Publikations- und Rezeptionsgeschichte*, tamtéž, s. 13–52.

²³ RALPH MELVILLE, *Johannes Urzidil als Hollar-Biograph*, tamtéž, s. 275–296.

vysílání Hlasu Ameriky a posléze jako úspěšný spisovatel, vracující se v povídkách do meziválečné Prahy.²⁴

V závěru rozsáhlého svazku nalezneme čtenář Urzidilovu bibliografii, sestavenou Klausem Johannem, jakož i pro ediční řadu standardní osobní a místní rejstřík. Velká postava české a konkrétně pražské meziválečné kultury (a také německé pražské žurnalistiky, o níž ve svazku, bohužel, nalezneme poměrně málo), o které nemáme v češtině více než lexikální hesla a populární články, tu získala až monumentální, v řadě faset konkretizovaný biografický portrét.

Pátý, tentokrát skutečně monografický, svazek řady je věnován pozoruhodné osobnosti Viléma Flussera (1920–1991).²⁵ Syn z intelektuální pražské židovské rodiny (jeho otec byl profesor matematiky na Německé univerzitě) se v roce 1939 jako jediný zachránil emigrací do Londýna. Již o rok později následoval svoji novomanželku do Brazílie, kde v Sao Paulu posléze získal pozici uznávaného teoretika komunikace a v roce 1967 profesuru komunikace na státní filmové škole. Již roku 1972 ho však klima režimu vojenské junty donutilo k návratu do Evropy, kde se s rodinou usadil nejprve v Jižním Tyrolsku, posléze v Provenci. V roce 1991 přijal pozvání k přednášce na pražském Goetheho institutu... a při návratu zahynul při autonehodě. Ströhlova monografie se neomezuje jen na rozšíření již tak bohaté literatury o oblíbeném a hojně citovaném autorovi, nýbrž systematicky sleduje jeho život a poté kriticky zprostředkovává jeho komunikačně-mediální dílo v širokých teoretických a filozofických souvislostech.

V roce 2014 se do centra pozornosti opět vrátil Franz Kafka.²⁶ Steffen Höhne a Ludger Udolph předložili svazek z konference o působení díla Franze Kafky a o překážkách jeho recepce. Editoři si v úvodu pokládají otázky, proč se vlastně Kafka stal symbolem pro „epochu extrémů“ a jak došlo k tomu, že jeho dílo bylo – ovšem velmi odlišnými způsoby – recipováno snad většinou kultur celého světa? Následují otázky směřující k velmi rozdílné dostupnosti Kafkaových textů v různých obdobích i zemích, ke způsobu jeho aktivní recepce, samozřejmě ke kulturně-politickému zázemí receptivních procesů, k překládání a vydávání jeho textů v různých historických

²⁴ KLAUS WEISSENBERGER, *Johannes Urzidils Kunstprosa im Exil – Paradigmen einer Erinnerungskunst*, tamtéž, s. 385–394.

²⁵ A. STRÖHL, *Vilém Flusser (1920–1991). Phänomenologie der Kommunikation*.

²⁶ Franz Kafka. *Wirkung und Wirkungsverhinderung*, (Hrsg.) S. HÖHNE – L. UDOLPH.

situacích a různých částech světa a k ideologickým a kulturním předpokladům této – literární, politické, velmi rozličně ideové – recepcí.

Snadná nebyla především recepcí Kafkova díla v „jeho rodném“ městě a Československu.²⁷ (Ostatně s jistým podivem člověk sleduje aktuální diskuse o „správném uložení“ různých částí Kafkovy písemné pozůstalosti s odkazem na to, patří-li pražský rodák Kafka autenticky spíše Německu, Rakousku, nebo Izraeli, na jehož půdu mimochodem nikdy nevstoupil.²⁸) Anne Hultsch podrobně prozkoumala Kafkovu recepci v ČSR do roku 1957 (s. 13–60), Marek Nekula se soustředil na přijetí prvních českých překladů Kafkových textů (s. 61–92). Příspěvky Romana Karsta a Manfreda Weinberga tematizují slavnou kafkovskou konferenci v Liblicích roku 1963. Manfred Voigts pak vykresluje „objev“ Kafky jako židovského autora. Ludger Udolph charakterizuje Franze Kafku z perspektivy sovětských literárních vědců jako „ufona“. Následují početné příspěvky o Kafkově recepci v Polsku, NDR, Francii, USA a Japonsku. Souhrnně lze říci, že tu bylo na Kafkově příkladu názorně předvedeno, že se dějiny literatury nemohou omezovat na tvůrčí a ediční činy, ale že do nich integrálně patří i procesy osvojování dobově, regionálně i řadou specifických okolností určeného výběru z díla toho kterého autora. Kafka je exemplárním příkladem spisovatele a myslitele, který teprve ve svém – v podstatě značně opožděném – „druhém životě“ došel světové a nakonec i domácí proslulosti, ba různých a velmi odlišných forem „kanonizace“.

Dnes Kafka patří k „nejrozpínavějším“ spisovatelům světa, přičemž tématem badatelského zájmu již není jen jeho dílo – v tomto případě za autorova života převážně nedokončené nebo k tisku neaprobované –, ale doslova každý kus papíru, který po něm zůstal a byl uznán za autentický. Laik by se mohl domnívat, že po skvělé Nekulově knize o jazycích Franze Kafky již k této tematice není co dodat,²⁹ velmi by se však mýlil: Důkazem je objemná kniha Borise Blahaka o Kafkova literární mluvě a o jeho němčině v kontextu pražského multilingvismu, která vyšla jako sedmý svazek námi reflektované

²⁷ Srovnej STEFFEN HÖHNE, *Kafka und Prag. Kulturelle und mentale Prägungen als Wirkungsbedingungen*, tamtéž, s. 259–280.

²⁸ Námi tematizovanou publikaci symptomaticky zakončuje krátký příspěvek: HANS-GERD KOCH, *Wem gehört Kafka*, tamtéž, s. 415–421.

²⁹ Srovnej pozn. 4.

ediční řady.³⁰ Autor zde konfrontuje Kafkovu mluvenou i psanou němčinu s lingvisticko-geografickým a sociologickým kontextem Prahy jeho doby a snaží se v jeho textech najít stopy pražského dialektu němčiny, ohlasy v městě většinové češtiny a na druhé strany jidiš, případně „úřední rakouštiny“. A klade si také otázku, do jaké míry Kafkova němčina zrcadlí jakýsi standard mluvené pražské němčiny jeho doby. Pro historika je tato lingvistická krmě poněkud méně výživná.

O to pestřejší a čtenářsky „chutnější“ je osmý svazek ediční řady, kniha vzpomínek Bedřicha Utitze (1920–2017), rodem Vídeňana z pražské židovské rodiny, která se roku 1932 vrátila do Prahy.³¹ Zde Utitz navštěvoval německé gymnázium ve Štěpánské ulici a maturoval v dramatickém roce 1938 – aby o rok později uprchl do Palestiny a vstoupil do československé armády, v jejíchž řadách pak bojoval až do roku 1945. Z pragensiálního úhlu pohledu jsou na knize nejceněnější pasáže, kde autor vzpomíná na léta 1945–1968. Tehdy – po několikaleté pouťorové pauze, způsobené jeho buržoazním a židovským původem a nadto účastí v exilovém boji proti nacistům – Utitz úspěšně působil v psané i rozhlasové žurnalistice, mj. jako vedoucí německé redakce československého rozhlasu. Po sovětské okupaci následoval odchod do Německa. Tam, v Kolíně nad Rýnem, Utitz v roce 1971 spolu s Adolfem Müllerem založil nakladatelství Index, jedno z nejvýznamnějších exilových center české literatury. Do ukončení činnosti nakladatelství koncem roku 1989 v něm vyšlo 200 českých knih. Následoval návrat do Prahy, opětý vstup na žurnalistickou půdu a více než čtvrtstoletí aktivit, mj. ve prospěch česko-německého porozumění.

Devátý svazek řady je věnován výrazné osobnosti Maxe Broda, biograficky rozkročené mezi německo-židovskou Prahou a Tel Avivem.³² Editori předložili v úvodu tezi, že Max Brod je dnes vnímán výlučně jen jako přítel, podporovatel a správce autorské pozůstalosti Franze Kafky, zatímco jeho vlastní osobnost a dílo zmizely z obzoru

³⁰ B. BLAHAČ, *Franz Kafkas Literatursprache. Deutsch im Kontext des Prager Multilingualismus*.

³¹ B. UTITZ, *Kaleidoskop meines Jahrhunderts. Deutsch-tschechische Lebenserinnerungen*. Česky napsané paměti přeložila Nadia Meissnitzer.

³² *Max Brod. Die ‚Erfindung‘ des Prager Kreises*, (Hrsg.) S. HÖHNE – A.-D. LUDWIG – J. H. SCHOEPS.

širší literárně zainteresované obce.³³ Kniha, která se opírá o výsledky autorsky i institucionálně široce založeného postupimského sympozia (Moses Mendelssohn Zentrum für europäisch-jüdische Studien), staví do popředí zájmu již zmíněný Brodův koncept Pražského kruhu. Ten Brod – do velké míry retrospektivně, tedy z Tel Avivu – etabloval jako relativně úzce ohraničený pojem pro skupinu literátů poměrně pevně propojenou tvorbou i kulturně regionální vazbou.³⁴

Autoři přiznávají tomuto konstruktivní literární skupiny mimořádnou úspěšnost a odolnost proti kritice,³⁵ která zejména v posledních letech poukazuje jednak na daleko širší provázanost „pražských“ spisovatelů a básníků s literárním děním celé střední Evropy, jednak na mnohem větší rozvolněnost a prostupnost literárních seskupení i jen v samotné německo-židovské Praze. V knize je k problematice „vynalezení“ Pražského kruhu jako přátelského „kulatého stolu“ avantgardních osobností shromážděna skupina kritických studií, které nárokuje rozšíření pojmu i zájmu na další „pražské kruhy“ (Manfred Weinberg) nebo dokonce na celou avantgardní literaturu Čech a Moravy (Jörg Krappmann), případně odhalují Brodův koncept jako mediální fórum a konstrukci (Steffen Höhne).

Svazek však začíná dvojicí referátů věnovaných vztahu Broda a Kafky. Hans-Gerd Koch „vytahuje“ Broda z Kafkova stínu a ukazuje ho jako tvůrce sítí (Netzwerk), tedy vzájemné provázanosti autorů pražské německé literatury, které Brod navzájem seznamoval, objevoval, resp. velmi záslužně vedl a ovšem i kritizoval, zejména nové mladé autory. Julius H. Schoeps pak ukazuje Brodovu roli ve sporech (nejen literárních, ale také ideologických) židovských střeoevropských intelektuálů o interpretaci Kafkova díla na počátku třicátých let.

K otázce interpretace židovství a sionismu se obrací i část příspěvků věnovaných Brodovu literárnímu dílu. Anna-Dorothea Ludewig zkoumá „obraz židovek“ v Brodově raném díle a ukazuje autorovu kritiku „degenerovaně asimilovaného“ židovstva, proti němuž staví kulturní sionismus jako podnět k obnově židovské společnosti. S její

³³ STEFFEN HÖHNE – ANNA-DOROTHEA LUDEWIG, *Max Brod. Die ‚Erfindung‘ des Prager Kreises*, tamtéž, s. 5–10, zde s. 5.

³⁴ Klíčovou roli tu sehrála Brodova kniha: MAX BROD, *Der Prager Kreis*, Stuttgart et al. 1966, resp. nově v rámci řady Brodových vybraných spisů a s předmlouvou Petera Demetze: MAX BROD, *Der Prager Kreis*, Göttingen 2016.

³⁵ ELISABETH BUXBAUM, *Es kafkat und brodet und werfelt und kischt. Der Prager Kreis*, Wien 2012.

interpretací Brodova postoje dobře koresponduje studie Marka Gelbera o Brodově roli v pražském sionismu, respektive v „sionismech“ různých směrů, kupodivu méně směřujících k vystěhování do Palestiny a orientovaných spíše k „židovské renesanci“ v rámci diaspory. Gaëlle Vassognes návazně ukazuje Broda jako židovského politika: Jeho sionismus, za monarchie spíše kulturní než politický, se po krátkém militárním okouzlení (viz Karl Braun a Jaromír Czmero o Brodově militární poezii z roku 1916) proměnil. Brod se během světové války politizoval a pokusil se získat pozici mluvčího pražských sionistů. Za republiky pak již politicky vyjednával jako představitel zájmů pražských Židů.

Tematicky bohatý svazek, jehož ryze literární příspěvky (mj. tematizující pozdní Brodovy texty, vzpomínající na Prahu jeho – erotického – mládí a petrifikující jeho obraz města mnoha kultur) jsme tu většinou nemohli zmiňovat, má také sekci zaměřenou na Brodovu ohromnou aktivitu při zprostředkovávání aktuální české umělecké tvorby německému prostředí. Zde dominuje studie Aleny Wagnerové o významu Brodových překladů libret Janáčkových oper, které významně přispěly ke světové recepci celého Janáčkovy díla. Wagnerová, ostatně podobně jako Klaus Völker nebo Barbora Šrámková, kteří připomínají také Brodovo „převyprávění“ Haškova Švejka do němčiny,³⁶ zdůrazňuje značnou svévolnost a až ke zkreslení původních obsahů sahající „volnost“, kterou se vyznačují jeho významná „přenesení“ podstatných českých děl pro širokou německou, resp. obecněji zahraniční recepci.

Celkově lze publikaci o Maxi Brodovi z pohledu historika považovat za jeden z nejzdařilejších a nejdůležitějších svazků celé řady o pražské německé inteligenci. Překračuje totiž (podobně jako konferenční sborníky věnované Franzi Spinovi, do jisté míry také Augustu Sauerovi a Johannesu Urzidilovi) mnohdy přece jen příliš úzce literárně, lingvisticky či esteticky vymezené „nasvícení“ zvolené osobnosti a podává

³⁶ Zde vzniká nebezpečí omylu: Haškova Švejka (česky vycházel v letech 1921–1923) přeložila do němčiny na Brodův podnět Grete Reiner / Markéta Reinerová (1885–1944). Kniha *Die Abenteuer des Braven Soldaten Schwejk* vyšla pak roku 1926 a stala se podkladem pro anglický překlad Švejka. V námi recenzovaném sborníku je ovšem tematizována Brodova (spolu s Hansem Reimannem provedená) „značně svévolná“ divadelní adaptace tohoto románu na základě překladu Reinerové. Srovnej s. 7 a zejména 379, kde ovšem G. Vassogne vztahuje k Brodovi přímo překlad Haškova románu a nikoliv divadelní adaptaci.

široký a cenný pohled na ono „hlavní téma“ řady, totiž na „intelektuální Prahu 19. a 20. století“, nadto výslovně v česko-židovsko-německém výměru.

Desátý svazek řady je – snad poněkud mimo její kontext – věnován Ludwigu Augustu Franklovi (1810–1894), rodáku z Chrastu, který většinu života strávil ve Vídni a s Prahou ho spojovalo jen studium na novoměstském piaristickém gymnáziu ve dvacátých letech.³⁷ Václav Petrbok si sice v jediné bohemikální studii svazku položil otázku, zda lze Frankla vnímat mj. jako (jazykově) českého básníka, příliš mnoho však objevit opravdu nemohl... Frankl byl od počátku studií medicíny v roce 1828, resp. od převzetí sekretariátu izraelské náboženské obce v roce 1838, celou svou kariérou svázán s Vídni. Ta ho ctí jako lékaře a zakladatele ústavu slepců Hohe Warte, jako básníka, jako ředitele vídeňského „Musikvereinu“, ale také prezidenta Schillerovy společnosti a posléze ovšem i prezidenta vídeňské židovské obce (to byly doby liberální Vídně před nástupem křesťansko-sociálních antisemitů do vedení města).

Jako jedenáctý svazek řady vyšla v roce 2016 cenami ověčená freiburská disertace Tilmana Kastena, srovnávající Döblinův román o Albrechtu z Valdštejna (1920) s Durychovým Blouděním (1929).³⁸ Oba romány, německými literáty se zájmem recipované a srovnávané (Durychův vyšel záhy v německém překladu pod názvem Friedland) kriticky, ovšem odlišně dekonstruují vžitý, historismem etablovaný Valdštejnův mýtus. Durych přitom kladl důraz především na vypořádání se s národním historickým povědomím. Autor srovnává jak oba romány, tak jejich recepci v obou jazykových prostředích.

Zatím poslední, dvanáctý svazek se „tradičně“ vrací k praxi vydávání konferenčních sborníků a nadto k samému symbolickému jádru ediční řady – ke Kafkovi. Stalo se tak ovšem značně netradičně: Kafka tentokrát není dominantně tematizován jako spisovatel, nýbrž je položena otázka jeho vztahu k hudbě.³⁹ Kniha má dvě – nestejně rozsáhlé – části: V prvním, kratším oddílu jsou shromážděny příspěvky ke Kafkovu specificky intenzivnímu vztahu k hudbě: Gerhard Neumann sleduje mýty a realitu tohoto namnoze ambivalentního

³⁷ *Ludwig August Frankl (1810–1894). Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient*, (Hrsg.) L. HECHT.

³⁸ T. KASTEN, *Historismuskritik versus Heilsgeschichte. Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych*.

³⁹ *Franz Kafka und die Musik*, (Hrsg.) S. HÖHNE – A. STAŠKOVÁ.

vztahu. Moritz Czáky se zaměřuje na Kafkův vztah k operetě doby dobově populární hudbě a k hudbě „jidiš“ židovského divadla. Steffen Höhne pak zkoumá spisovatelův obecně intenzivní a výrazně komunikovaný vztah k umění a tedy i hudbě, který se ovšem v jeho textech či (intimní) korespondenci mohl projevovat i jako orchestrace „ticha nebo mlčení“. Albrecht von Massow pojednává o jeho vztahu k Mahlerovi a Achim Küpper se zaměřuje na vztah mezi viděným a slyšeným v Kafkových textech. Druhá část knihy se pak zabývá hudebními díly zkomponovanými na témata Kafkových děl či vtažením Kafky jako symbolu a šifry do dobově i nejaktuálnějšího hudebního dění. Ukazuje, že „instrumentalizace“ Kafky se v průběhu doby a v českém i německém prostředí výrazně proměňovala.

Je tedy zřejmé, že kafkovské téma a širše česko-německo-kulturní dějiny jsou badatelským a publikačním polem nevyčerpatelným. Z hlediska pražských, nejen kulturních dějin je tato ediční řada historiky neprávem přehlíženým zdrojem bohatého poznání. Její těžiště tkví samozřejmě v dějinách literatury a jazyka, resp. obecněji umění, jsou tematizovány biografie osob, významných z hlediska dějin široce pojímané kultury, to vše je ale více či méně úspěšně zasazeno do historických a kulturněhistorických kontextů především první poloviny 20. století. Steffen Höhne a jeho spolueditoři řady – nejprve Ludger Udolph, posléze Václav Petrbok a Alice Stašková –, resp. všichni další spoluvydavatelé svazků a autoři jednotlivých studií odvedli za sledovanou dekádu ohromný kus badatelské, redakční a především objevné a domyšleně autorské práce. Tato publikační řada s bohemistickým germanisticko-slavistickým zaměřením dosud jako jazykově německá do nemalé míry uniká pozornosti němčině se vzdalujícího českého publika. Snad by proto bylo užitečné sestavit čtenářsky atraktivní výběr a s pomocí např. Česko-německého fondu budoucnosti ho nabídnout i širší české veřejnosti. Kafka, Sauer, Spina, Brod, ale i Höhne by si to zcela jistě zasloužili!

Barbora Půtová, KRÁLOVSKÁ CESTA. VŠEDNÍ I SVÁTEČNÍ ŽIVOT V PROMĚNÁCH ČASU, Paseka, Praha 2016, 156 stran, 24 stran barevné přílohy, 86 černobílých a 41 barevných obrázků.

Barbora Půtová přináší neotřelý pohled na jednu z hlavních tepen Prahy, odedávna spojující Staré Město, Malou Stranu a Hradčany. Královskou cestou provází čtenáře poutavou a nenásilnou formou slovem i obrazem. Na rozdíl od předešlých publikací, které se tomuto tématu věnovaly (*Královská cesta* Jiřího Peška a Bohdana Zilynského s fotografiemi Jiřího Všeťky, 1988; *Po Královské cestě: zastavení s Františkem Dvořákem*, 2004; a další), se autorka snaží postihnout Královskou cestu nejen v proměnách historických, architektonických, kulturních, ale i historicko-antropologických, a obrací se tak k co nejširšímu okruhu čtenářů z řad odborníků i laiků.

Královská cesta – neoficiální, ale vžitý termín – zahrnuje dnešní komunikace vedoucí od Prašné brány k Pražskému hradu: Celetnou ulici, jižní část Staroměstského a Malého náměstí, Karlovu ulici, Křižovnické náměstí, Karlův most, Malostranské náměstí, Nerudovu ulici, Úvoz, Pohořelec, Loretánské náměstí, Loretánskou ulici, Hradčanské náměstí a Pražský hrad. Tato trasa byla později zkrácena vybudováním hradní rampy a ulice Ke Hradu. Autorka provádí Královskou cestou čtenáře ve čtyřech kapitolách knihy stejným přirozeným směrem – od Prašné brány k Pražskému hradu – pokaždé však s jiným záměrem. Přestože uspořádání textů je velmi přehledné, čtenář by pro lepší orientaci uvítal hned v úvodu otištění některého z pražských plánů s vyznačením sledované trasy.

V první kapitole autorka vysvětluje samotný původ Královské cesty v historickém kontextu korunovačních průvodů českých panovníků. Od 15. století vycházely tyto průvody zpravidla od panovníkova městského sídla – Králova dvora, nacházejícího se poblíž Prašné brány, zhruba v místech dnešního Obecního domu. Dnes ho připomíná už jen název blízké Královské ulice. Jednotlivé průvody jsou zde vylíčeny velmi podrobně a poutavě. Autorka zmiňuje dobové grafické listy, jejichž autoři celou „parádu“ zachycovali nejen obrazem, ale i slovem. Soubory těchto výpravných vedut s korunovačními průvody Marie Terezie (1743), Leopolda II. (1791), Ferdinanda I. (V.) a Marie Anny Karolíny (1836) i další jednotlivé listy se dodnes zachovaly v mnoha institucích v černobílém a mnohé i v barevném provedení. Je opravdu s podivem, že přímo v této kapitole nebo alespoň v barevné

obrazové příloze není otištěn ani jediný z nich. Jistě by čtenáře zaujaly a celou situaci by dokreslily mnohem názorněji a barvitěji. Také doprovodné texty na těchto vedutách by byly i pro laika rozhodně zajímavější než rozměry grafických listů, uváděné v popiskách listů v obrazové příloze. Bohužel, tuto kapitolu ilustrují pouze fotografie domů a ulic z přelomu 19. a 20. století.

Druhá kapitola s názvem *Účel, proměny a využití architektonické struktury* popisuje vývoj osídlení, zástavby, infrastruktury i změny místních názvů na této trase až do konce 19. století. Zvláště podrobně a fundovaně se autorka věnuje zdejším pozoruhodným stavbám z hlediska stavebního i historického. Také zde by se však čtenář snáze orientoval pomocí plánu s vyznačením čísel popisných domů, zejména když v textu jsou všechny domy a paláce označené tímto způsobem.

Třetí kapitola se má podle svého názvu zabývat stavbami zmizelými na přelomu 19. a 20. století během tzv. pražské asanace a také tehdejší zvýšenou stavební a podnikatelskou aktivitou. To se týkalo především staroměstské části trasy, i když zcela ušetřena nezůstala ani Malá Strana a Hradčany. Autorka se tu vrací do vzdálenější minulosti stavebního vývoje – zejména v případě Pražského hradu a katedrály sv. Víta.

Nejzdařilejší je podle mého názoru kapitola poslední, *Zmizelá každodennost, řemesla, živnosti, trhy, obchody a hospody*, která přináší pozoruhodné výsledky vlastního autorčina bádání. Po kratším úvodu s celkovou charakteristikou vývoje těchto aspektů života Pražanů opět procházíme Královskou cestou od Prašné brány až do areálu Pražského hradu, v této kapitole však autorka čtenáře provází živoucí Královskou cestou 19. a první poloviny 20. století protkanou obchody, obchůdky a starosvětskými hospodami zcela jiného typu, než jaké bohužel známe dnes. Domy, jejichž vývěsní štíty svědčily o rozmanitých kvetoucích živnostech a podnikatelských aktivitách, obývali Pražané, kteří v samém centru města nejen pracovali, ale také bydleli a trávili svůj volný čas.

Právě k této části publikace se vztahují i nejzajímavější a nejméně známé ilustrace v podobě dobových reklam, firemních hlavičkových papírů a zálepek. Z kapitoly vyznívá autorčin vřelý zájem o tuto trasu nejen z pohledu profesionální historičky, ale z citového hlediska osobního – jako rodačky z Celetné ulice, pro niž je přes její mládí tento odkaz stále živý. Kniha však v tomto smyslu nepřináší žádné závěry. Svůj názor a obavy o osud Královské cesty vyslovila Barbora

Půtová v rozhovoru pro Literární noviny krátce po vydání této publikace. Svě zklamání z přeměny ulic a náměstí Královské cesty, původně určených pro každodenní život obyvatel, v pouhou „turistickou Potěmkinovu vesnici“ autorka vyjádřila i na konferenci „Královská cesta na scesti“ (Filozofická fakulta UK, Praha), kterou uspořádala v roce 2014.

Kromě již zmíněné absence podrobnějšího plánu města a reprodukci dobových vedut královských korunovacích lze knize vytknout také chyby v popisech některých fotografií, na něž pozorný čtenář bohužel narazí i při letmém listování. Například snímek Prašné brány a okolí před postavením Obecního domu (1912) je datován léty 1920–1921, fotografie Staroměstského náměstí s Husovým pomníkem (od 1915) je zařazena do roku 1902, fotograf Rudolf Bruner-Dvořák, který zemřel roku 1921, je uveden pod fotografií s vročením 1926, atd. Matoucí je též zveřejnění známé fotografie dvora domu čp. 932 U Stříbrné hvězdy na severní straně Staroměstského náměstí se zcela chybným číslem popisným a umístěním do Celetné ulice. Přes tyto nedostatky je kniha Barbory Půtové zajímavým přírůstkem do rodiny pragensií.

Miroslava Přikrylová

Jaroslav Jiřík – Jiří Vávra – Miroslava Šmolíková – Milan Kuchařík a kol., HROBY BARBARŮ V PRAZE ZLIČÍNĚ. SVĚT ŽIVÝCH A MRTVÝCH DOBY STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2015, 254 stran.

Ne každý vědecký výzkum se může pochlubit výsledkem, který lze označit za průlomový. Archeologický výzkum, který byl vyvolán výstavbou rezidenčních domů v Hrozenkovské ulici v pražské městské části Praha-Zličín (obytný soubor Zličínský Dvůr v Praze 5 – Zličíně), k nim však bezesporu patří. V průběhu let 2005–2008 zde během archeologických prací došlo k odkrytí 176 kostrových pohřbů z doby stěhování národů. Díky nim lze tento pohřební areál označit za do té doby největší prozkoumané kostrové pohřebiště z období stěhování národů v Čechách a jedno z nejrozsáhlejších zdokumentovaných pohřebišť v rámci své kategorie v regionu střední Evropy. Tím se tento výzkum významně zapsal i do dějin archeologického bádání.

Zhodnoceno slovy autorů výzkumu: „Bohatství šperků, skleněných nádob a dalších předmětů objevených v Praze-Zličíně radikálně mění pohled archeologie na dobu stěhování národů a kulturní úroveň barbarů v tehdejších Čechách.“

Práce archeologů na Zličíně zachytily hroby lidu tzv. vinařské skupiny, etnika germánského původu, jehož geneze se předpokládá na území Čech v průběhu první poloviny 5. století našeho letopočtu. Zličínské hroby byly na základě nalezených předmětů datovány do období druhé až třetí třetiny 5. století.

Publikace je interdisciplinárním výstupem odborného zpracování výsledků výše uvedeného záchranného archeologického výzkumu. Kolektivní monografie je složena z příspěvků dvanácti předních českých a německých odborníků z řad archeologů a historiků zaměřených na období pozdní antiky, numismatiků, antropologů a samozřejmě archeologů, kteří zajišťovali primární část výzkumu v terénu. V jednotlivých kapitolách se tito odborníci snaží široké veřejnosti čtivě a srozumitelným způsobem přiblížit běžný život tehdejší zličínské komunity a odkrývání místa jejího posledního odpočinku z úhlu své specializace nebo v širším kulturně-historickém kontextu.

Čtenář se například seznámí s vývojem archeologického bádání o době stěhování národů v Praze, v Čechách i v evropském kontextu (úvodní kapitola předního českého archeologa-historika Karla Sklenáře *Počátky archeologie doby stěhování národů*), s historickým kontextem, v němž se příběh zličínské nekropole odehrával (kapitoly historika S. Doležala *Mezi antikou a středověkem* a *Společnost v době neklidu* a kapitola *Čechy v době stěhování národů* archeologa a předního specialisty na dobu stěhování národů v Čechách J. Jiříka). Dále s duchovní kulturou této doby (kapitola *Náboženství Germánů. Kontinuita a proměna* německého runologa a medievisty německých a skandinávských dějin W. Heinzmanna), která jde s pohřebním ritem vždy úzce ruku v ruce, především však s nálezy, které byly odkryty v průběhu archeologických prací na Zličíně. Kromě kosterních pozůstatků bylo nalezeno překvapivé množství skleněných nádob a keramiky, umístovaných původně patrně jako milodary do výklenků hrobových jam, šperky, součásti zbroje a oděvu, a to včetně vzácně se zachovávajících pozůstatků kůže a textilu.

Pro představu: v hrobech bylo zdokumentováno přes tisíc skleněných a osm jantarových korálků, několik desítek stříbrných, pozlacených i nepozlacených spon, přezek, jehlic, korálků, rolniček, plaket

či nákončí, a několik čistě zlatých předmětů – čtyři spony, pět trojlaločných závěsků, dvě přezky k obuvi, prsten a římská mince upravená do podoby spony. Nechyběly toaletní potřeby, kovové pinzety a kostěné hřebeny, stejně jako desítky předmětů ze železa. Z kapitol, které se věnují rozboru nalezeného materiálu, resp. jednotlivým skupinám zachycených artefaktů, jmenujme výběrově *Třpyt šperků z drahých kovů* (autory jsou archeologové J. Jiřík – J. Vávra), *Solidus císaře Honoria z Prahy-Zličína. Svědectví mincí* (autorem je významný český numismatik J. Militký), *Kráska skleněných nádob pozdní antiky a receptury jejich výroby* (od německé archeoložky, expertky na danou problematiku S. Greiffové) nebo studii *Nové národy na obzoru – nová móda*, věnovanou dobovému způsobu oblékání, používaným tkaninám a nálezům oděvů (od české archeoložky se specializací na historický textil K. Urbanové).

Průběh vlastního archeologického výzkumu, jeho specifika a metodologické postupy použité během terénních prací popisují v kapitole *Výzkum pohřebiště v Praze-Zličíně* archeologové M. Kuchařík a J. Vávra, kteří terénní část výzkumu po odborné stránce zaštiťovali.

Přestože odkryté zličínské hroby byly až na řídké výjimky vykradeny, a to ještě v době užívání pohřebiště a často nedlouho po provedení pohřbu, odborníci se na základě získaných nálezů domnívají, že šlo o pohřebiště vyšší společenské vrstvy. Z celkového počtu 176 pohřbů bylo možné mezi pohřbenými jedinci identifikovat 113 samostatných jedinců, mužů, žen i dětí. Kompletní výsledky antropologického rozboru a paleodemografické analýzy shrnuje kapitola M. Horákové a I. Jarošové *Lidé z pohřebiště v Praze-Zličíně pohledem fyzického antropologa*.

Odborné texty jsou doplněny velkorysým počtem barevných fotografií, dokumentujících jednotlivé artefakty i terénní fáze výzkumu. Vyzdvihnout zasluží zejména detailní pohledy na jednotlivé hroby a nálezy, tak jak byly postupně odkrývány v terénu. Snímky samotných nálezů jsou pro srovnání často publikovány společně s obrázky analogických předmětů z jiných domácích či zahraničních lokalit. Informace o vyzvednutých špercích, částech oděvů, zbroje či skleněných nádobách v mnoha případech rozšiřují názorné kresebné rekonstrukce a počítačové modely, přibližující technologie jejich výroby, popř. způsoby používání či nošení. A konečně neschází ani pro odborné publikace archeologického zaměření typické kresebné plány pohřebiště zachycující polohu a orientaci hrobů, řada přehledových

map a tabulek. V závěru publikace se nachází poznámkový aparát k jednotlivým kapitolám a bohatý seznam použité literatury a pramenů.

Příjemným vypravěčským stylem a opravdu vydařenou grafickou stránkou kniha uspokojí odbornou i širokou veřejnost. Publikaci lze každému čtenáři jen doporučit. Je příkladem vzájemně se doplňující a obohacující mezioborové spolupráce a jako celek plasticky a srozumitelně vykresluje hmotnou i duchovní kulturu zkoumaného vzorku obyvatel, které se v průběhu 5. století staly součástí historie dnešní Prahy. Zprostředkovává nám kulturu a historické období, které byly až do zličínského objevu v české archeologii spíše opomíjené. Knihu vydalo Muzeum hlavního města Prahy jako doprovodnou publikaci ke stejnojmenné výstavě, přístupné široké veřejnosti v hlavní budově muzea od 27. 5. 2015 do 14. 2. 2016.

Otakara Řebounová

PRAG – RESIDENZ DES HABSBURGERS FERDINAND I. 1526–1564, (edd.) Jaroslava Hausenblasová – Marie Šedivá Koldinská, FF UK, Praha 2015 (= Historie – otázky – problémy 7/2), 318 stran.

Monotematické číslo časopisu *Historie – otázky – problémy* (HOP) přineslo výsledky stejnojmenné pražské česko-rakouské konference. Šlo o setkání mezioborové – ve sborníku nalezneme příspěvky historiků různého zaměření i dějepisců umění, archeologů, ale například i muzikologů. Příspěvky se ovšem netýkaly jen Prahy, či spíše převážně Pražského hradu, ale zaměřily se i na Ferdinandovu vídeňskou rezidenci¹ či na některé osobnosti Ferdinandova okruhu,² případně na uměleckohistorické podněty, které vzešly z okruhu dvora Ferdinandovy doby.³

¹ RENATE HOLZSCHUH-HOFER, *Wien unter Ferdinand I. Über die Verflechtungen von Fürst, Stadt und Residenz aus kunsthistorischer Perspektive*, in: *Prag – Residenz des Habsburgers Ferdinand I. 1526–1564*, (edd.) JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ – MARIE ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Praha 2015, s. 60–70; MARKUS JEITLER, *Ferdinand I. und die Wiener Stadtbefestigung*, tamtéž, s. 71–84.

² NICOLAS RICHARD, *Ein böhmischer Prälat zwischen Ferdinands Hof und der Erzdiözese Prag: Scribonius*, tamtéž, s. 85–97.

³ Příkladně BLANKA KUBÍKOVÁ, *Adoption of Habsburg Portrait Models for Aristocratic Likenesses in the Czech Lands in the Reign of Ferdinand I.*, tamtéž, s. 219–235.

Koncepční text, který v publikaci otevírá řadu otištěných referátů, formulovala zkušená badatelka o habsburském panovnickém dvoru 16. století Jaroslava Hausenblasová.⁴ Pod názvem *Praha v době panování Ferdinanda I. Postavení města v systému sítě dvorských rezidencí* podává kontextualizovaný náčrt dějin Prahy od dvacátých do šedesátých let.⁵ Autorka soudí, že pražská města nemohla před nástupem Ferdinanda I. v důsledku „nedostatečného zájmu nebo dokonce nezájmu krále“ vyčerpat svůj potenciál. Její teze zní, že podstatným rysem vývoje Prahy v období 1526–1564 je královské působení na město a vliv pobytů královského dvora na jeho rozvoj (s. 11).

Čtenář si musí položit otázku, proč autorka při charakterizování výchozí situace jen letmo připomíná dramatické a pro Prahu existenčně zásadní události nejprve české „občanské války“, ukončené roku 1517? A proč slovem nezmiňuje neméně dramatické, městem, jeho elitami a mocenskými strukturami doslova otřásající a v důsledku dlouze doznívající religiozní převraty po příchodu luteránské reformace (Hlavsův radikálně luteránský převrat a následné čistky ve městě roku 1524 a Paškův drsný utrakvistický kontrapřevrat v roce 1524)? Zástupci aktuální pražské protiluteránské městské vlády, Jan Pašek a Ziga Vaníček, přitom byli mezi Ferdinandovými voliteli v roce 1526.

Situaci města tedy v polovině dvacátých let nedefinovala ani tak stagnace pražského obchodu a řemesla, nýbrž dlouhodobá a ohromná mocenská, resp. politicko-religijní nestabilita ve městě. Následný ekonomický vzestup pražské aglomerace pak nepodnítil ani tolik král a jeho dvůr jako spíše celoevropská konjunktura a s ní související expanze italských a návazně norimberských i dalších obchodních firem na sever, tedy mj. do Prahy. Dobře je to vidět například na problematice obchodu knihami a pražského knihtisku, tváří v tvář této lavině dovozů jen obtížně hledajícího volné – specifické – pole pro vlastní, zisk generující aktivity.⁶

⁴ Srovnej především JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1620*, Praha 2002, resp. moji recenzi in: *Bohemia* 44, 2003, s. 228–235.

⁵ JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, *Prag in der Regierungszeit Ferdinand I. Die Stellung der Stadt im System des höfischen Residenznetzwerkes*, in: *Prag – Residenz*, (edd.) J. HAUSENBLASOVÁ – M. ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, s. 9–28.

⁶ Tuto skutečnost kupodivu vůbec nevzal na vědomí BOŘEK NEŠKUDLA, *Ferdinand I's Interdiction of Czech Book-Print and its Impact on Czech Book Culture in the 16th Century*, tamtéž, s. 111–120.

Hausenblasová se poté objektivně zabývá Ferdinandovými testamenty a významem Prahy jako bezpečného útočiště pro krále a jeho rodinu za života i po smrti. Přechází k otázce Ferdinandových pražských pobytů a na základě jeho itineráře konstatuje, že z 38 let vlády strávil v Praze čistého času jen 6,5 roku, tedy polovinu doby, kdy dlel ve Vídni. Pravý význam této informace si ale uvědomíme až poté, co sečteme čas prožité králem i v dalších rezidenčních městech – Innsbrucku a Pressburgu: Zjistíme, že Ferdinand bezmála polovinu doby svého panování prožil mimo své rezidence na cestách po říši a kornických zemích.

V podkapitole o důsledcích panovnického pobytu v pražských městech autorka záslužně připomíná hospodářský význam „obsluhování“ hofštátu (na počátku 360, na konci panování 520 osob) pro ekonomiku města. S jejím – výzkumem nepodloženým – míněním, že nejintenzivnější obchodní kontakty spojovaly Prahu oněch desetiletí s Vídní, však již souhlasit nemusíme. Obávám se, že nepochybně silné a frekventované vazby panovníkova pražského a vídeňského dvorského zázemí nelze zaměňovat za obecné obchodní vztahy pražských měst. Ty literatura identifikuje spíše směrem do Norimberku, Lince, italských obchodních center, Krakova a např. saského Lipska.

Hausenblasová se následně obrací k politickým a náboženským dějinám a do středu její pozornosti se logicky posune bod obratu v mocenských poměrech v českých zemích a zejména v Praze – povstání roku 1547 a škála jeho důsledků. Zde dosti bolestivě postrádám odkaz na sborník, který k tomuto tématu v roce 1999 uspořádal Petr Vorel.⁷ V analýzách předních odborníků tam byla z řady úhlů pohledu antikvována dosavadní literatura, včetně (vůči pracím autorkou zmíněných, roku 1984 inovovaných) názorů klasika tohoto tématu: Josefa Janáčka. Jen na okraj lze podotknout, že problematika (apriorní) je i pasáž o stavu pražské utrakvistické univerzity ve sledovaném období. Autorka – s odvoláním na Michala Svatoše – hovoří o „úpadku“ pohusitské univerzity, čemuž lze v stoleté perspektivě jistě přitakat, avšak právě pro sledované „Ferdinandovo“ období – epochu nástupu humanismu – se podobný názor v citované práci na uvedených

⁷ Srovnej JOSEF JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547*, I/2, Praha 1984, s. 171–335; *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, (ed.) PETR VOREL, Pardubice 1999.

stranách nedá nalézt.⁸ Bylo by nadto nutno srovnat pražskou situaci a úroveň s okolními univerzitami – aktuální literatura ukazuje, že výsledek by byl nejspíše překvapivý.

Hausenblasová uzavírá výklad tezí, že Ferdinand I. i později, kdy podstatně častěji dlel ve Vídni, Praze „věnoval z dále nebo prostřednictvím svých zástupců zaslouženou pozornost – a sice také po roce 1547, který dosud platil za počátek panovnického nezájmu o Prahu“ (s. 27). Škoda, že autorka nepíše, kdo zastává tezi o „nezájmu“. A nepřihlédla, bohužel, ani k monografii Václava Bůžka o Ferdinandu Tyrolském, pražském místodržiteli let 1548–1566, publikované roku 2006 a dnes již mezinárodně proslulé.⁹ Zde je soustavnému a koncepčnímu zájmu Ferdinanda I. o rezidenční město jeho syna jako ohnisko habsburské moci v českých zemích věnována velká pozornost.

Z dalších studií svazku se Praze, tedy nejen hradnímu areálu, věnuje ještě stručný příspěvek Jana Zdichynce o „středověce majetnickém“ vztahu Ferdinanda I. k pražským klášterům jako součásti králova regálu a studie Jana Bati o hudbě při slavnostních korunovačních vjezdech krále do Prahy v rámci korunovačních slavností v letech 1527 a 1558.¹⁰ Další zde publikované texty se již vztahují k užšímu dvorskému tématu, a tedy převážně k hradnímu rezidenčnímu areálu.

Gabriela Blažková se zaměřila na Pražský hrad z perspektivy archeologa – prizmatem odpadních jímek a v nich nalezených dokladů každodenní hmotné kultury. Petr Uličný rekonstruuje na základě nemnoha hmotných i archivních stop lokalizaci a podobu paláce královny Anny, později sídla Ferdinanda Tyrolského v hradním areálu poblíž Bílé věže. Jan Chmelař podrobil rozboru k roku 1538 dochovaný rozpis dvorských apanáží a dalších personálních nákladů. Významný přínos představují texty historiků umění: Eliška Fučíková se věnuje nákladnému renesančnímu cyklu obrazů – jen v náznacích dochovanému – českých panovníků ve Starém paláci Hradu. Sylva Dobalová připomíná unikátní renesanční letohrádek královny Anny v Královské zahradě. Dirk Jacob Jansen pojednává o Ferdinandovu

⁸ MICHAL SVATOŠ, *Kališnická univerzita*, in: MICHAL SVATOŠ A KOL., *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, Praha 1995, s. 215n.

⁹ VÁCLAV BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvoru prvních Habsburků*, České Budějovice 2006. Srovnej moji recenzi in: *Český časopis historický* 105, 2007, s. 926–933.

¹⁰ JAN BAŤA, *Music played during the Prague Festivities of 1527 and 1558*, in: *Prag – Residenz*, (edd.) J. HAUSENBLASOVÁ – M. ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, s. 247–259.

vztahu k antice jako prostředku výtvarné inovace, Géza Pálfy zkoumá erby královské oratoře ve svatovítském dómu a Blanka Kubíková poukazuje na působení dvorských malířů Seiseneggera a Terzia při objednávkách z kruhů české aristokracie – pánů z Hradce a Rožmberků. Závěrečný akord připravil Václav Bůžek příspěvkem o pohřebních slavnostech po smrti Ferdinanda I. a jeho synů.¹¹

Sborník příspěvků v německém, anglickém a českém jazyce přináší – zejména k tématu Pražského hradu jako Ferdinandovy rezidence – řadu inspirativních a čtivých studií. Podnětná je, resp. spíše bude zejména soustavná komparace situace a vývoje Prahy a Vídně této doby. Publikace ovšem zároveň také ukazuje, že – do nemalé míry v důsledku poměrně slabé pramenné základny pro léta Ferdinandova panování – víme o městech pražské aglomerace a o jejich interakci s panovnickým dvorem této epochy zatím vlastně velmi málo. Tendence opakovat stará, „klasická“ (výzkumem nejednou již antikvovaná) klíše je proto velmi silná. Jako řešení se přirozeně nabízí základní pramenný výzkum v českých i zahraničních archívech, resp. – vzhledem k nedochování či dokonce neexistenci některých atraktivních typů pramenů pro tuto dobu, jež se Prahy dotýkají, exemplárně „kvartýrbuchů“ nebo pozůstalostních inventářů – systematický rozpis dochovaného materiálu a vytváření tematických a personálních databází. Především je však třeba uvítat badatelský zájem o Pražský hrad, dvůr i Prahu Ferdinandovy doby a přijmout recenzovanou knihu jako cenný podnět pro další bádání.

Jiří Pešek

Evelyn Reitz, DISCORDIA CONCORS. KULTURELLE DIFFERENZERFAHRUNG UND ÄSTHETISCHE EINHEITSBILDUNG IN DER PRAGER KUNST UM 1600, De Gruyter, Berlin – Boston 2015 (= *Ars et Scientia*, Bd. 7), 644 stran.

Rozsáhlá práce (berlínská disertace) v Čechách bezmála „zdomácnělé“ badatelky o klíčových postavách umělecké kolonie dvora Rudolfa II.

¹¹ Připomeňme v této souvislosti, že v recenzní části svazku věnovala Marie Šedivá Koldinská na s. 280–282 pozornost knize VÁCLAV BŮŽEK – PAVEL MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015.

se dosud kupodivu v české historiografii ani kunsthistorii nesetkala s ohlasem. Evelyn Reitz přitom již po léta známe jako odbornici z vynikající pražské (ovšem zcela mezinárodní) ročenky *Studia Rudolphina*, kde autorka v roce 2009 publikovala dvě přípravné studie.¹ Předložená kniha je záběrem autorčina zájmu či její optiky obdivuhodná: Reitz tu vedle standardních znalostí dobového umění a dobré orientace i v aktuálních teoriích umění prezentuje bezpečně a široké zázemí nejen pro téma zpracovaných písemných pramenů, ale i pro filozofické a klasicko-literární tradice oné doby. To vše je důležité právě ve vztahu k utváření diskurzu předních umělců rudolfínské okruhu. Jejich sebereflexe a transpozice jejich životních osudů a traumat do umění, které vytvářeli ve službě Rudolfovi II., je totiž klíčovým tématem předložené práce.

Jako v každé skutečné disertaci se i zde autorka musela distancovat od dosavadních klíčových – zejména mimočeských – autorit (je obdivuhodné, že Reitz česky čte, v jejich odkazech i seznamu literatury nalezneme ovšem reflexi spíše starších prací českých autorů:² poněkud postrádám zejména hlubší vyrovnání s dílem Elišky Fučíkové³) a pokusit se nahradit nebo alespoň zásadně doplnit stávající

¹ EVELYN REITZ, *Bartholomäus Sprangers Selbstbildnis zwischen Herkunft und Fremde*, *Studia Rudolphina* 9, 2009, s. 39–52; TÁŽ, *Die Entwicklung Hans von Aachens zum Allegoriker*, in: *München – Prag um 1600*, (Hrsg.) BEKET BUKOVINSKÁ – LUBOMÍR KONEČNÝ, Praha 2009 (= *Studia Rudolphina Sonderheft*), s. 103–116.

² V tomto kontextu mne udivuje, že se autorka opírá o katalogy rudolfínských výstav z konce osmdesátých let a soustavněji se nevyrovnala ani s rozsáhlou průvodní publikací, ani s katalogem výstavy Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy, srov.: *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Zentrum Mitteleuropas*, (Hrsg.) ELIŠKA FUČÍKOVÁ, Prag – London – Milan 1997.

³ Přinejmenším ke klíčové osobnosti dvorského malíře Hanse von Aachen měly být v úvahu vzaty též studie: ELIŠKA FUČÍKOVÁ, *A Contribution to the Early Drawings of Hans von Aachen*, *Record of the Princeton University Art Museum* 51/1, 1992, s. 15–21; TÁŽ, *Hans von Aachen, Bakchus a Silén*, in: ELIŠKA FUČÍKOVÁ – ZORA GROHMANNOVÁ – DOROTHEA PECHOVÁ, *Hans von Aachen, Bakchus a Silén*, Praha 1996, s. 7–23 (v anglické verzi s. 24–31); TÁŽ, *Das Leben*, in: *Hans von Aachen (1552–1615). Hofkünstler in Europa*, (Hrsg.) THOMAS FUSENIG, Aachen 2010, s. 3–11; TÁŽ, *Die Malerei*, tamtéž, s. 13–31, a řada pro téma klíčových katalogových hesel. Zvláště významné by pak bylo přihlédnutí ke studii Elišky Fučíkové o Aachenově okruhu žáků, resp. pomocníků a o praxi jeho dílenského provozu ve studii: TÁŽ, *Hans Speckaert, Hans von Aachen and artists around them*, in: *Hans von Aachen in context. Proceedings of the international conference, Prague, 22–25 September 2010*,

konceptualizaci rudolfínského umění vlastním pohledem. Reitz se v knize postavila proti upnutí umění rudolfínského okruhu do svěřací kazajky manýrismu a stejně tak odmítla přečeňování role Rudolfova mecenátu nebo Da Costa Kaufmannovu představu „Pražské školy“, přetíženou sítí „literárních konceptů“. Soustředila se na myšlenku, že ve svém jádru převážně nizozemská kolonie dvorských umělců (připomeňme však, že např. Hans von Aachen, jedna z ústředních osobností rudolfínského okruhu, pocházel z Kolína nad Rýnem, prošel Itálií, ale v Nizozemí snad nikdy nepůsobil) byla inspirována, ideově držena pohromadě a dokonce strukturálně určována zážitkem nucené migrace a exilu z vlasti, zmítané „osmdesátiletou válkou“ Spojených provincií proti Španělsku let 1568–1648.

Pro tuto skupinu jinak velmi různorodých uměleckých tvůrců, které autorka sledovala prosopograficky, se jí jako charakteristické jeví být „odcizení od vlasti a vyznání, které vedlo k hledání filozofických představ celostnosti a k formulování náboženských zásvětních nadějí. Rudolf II. jako císař a mecenáš nabízel politickou protekci, uměleckou podporu a prostor pro nové, dílem symbolické formy zakládání jednoty (Einheitsstiftung).“ (s. 13) Působení těchto umělců v Praze tak mělo podle autorky charakter „osvojováním si cizoty“. Těžiště knihy spočívá právě v prozkoumání paradigmatu klíčových děl a procesu jejich ideového vznikání.

V pěti kapitolách pak autorka nejprve diskutuje dosavadní interpretační modely rudolfínského umění, ukazuje svůj koncept „kulturní diference“, věnuje pozornost specifikům Rudolfova uměleckého mecenátu a jeho patronátu nizozemských exulantů. „Vlastnosti pražského umění lze vysvětlit daleko spíše z kolektivních charakteristik uměleckých biografii než z historických předpokladů v Praze a z mimořádnosti uměleckého patronátu Rudolfa II.“ (s. 559) Následují čtyři tematické kapitoly: První si pokládá otázku po motivaci, obsahu a významu „vandrování“ v profesní biografii jednotlivých umělců. Reitz soudí, že zatímco dřívější generace Nizozemců odcházely do Itálie za dědictvím antiky, skupina, za jejíhož nejvýznamnějšího a nejúspěšnějšího reprezentanta lze pokládat Bartoloměje Sprangera, byla v Itálii sociálními okolnostmi nucena soustřeďovat se na dosud

(edd.) LUBOMÍR KONEČNÝ – ŠTĚPÁN VÁCHA – BEKET BUKOVINSKÁ, Prague 2012, s. 38–44. V témž svazku je na s. 252–265 otištěna i bibliografie E. Fučíkové do roku 2012, sestavená Polanou Bregantovou.

okrajová a málo prestižní témata, která pak ovšem v Praze umělci Rudolfova dvora ve své tvorbě redefinovali inovativním způsobem.

Druhá kapitola, kterou autorka považuje za těžiště své práce, se věnuje – dle jejího mínění dosud poněkud zanedbávaným – náboženským tématům a roli náboženství v tvorbě rudolfinců obecně. Reitz hledá v religiozitě ideové i výtvarné zázemí jednotlivých klíčových obrazů této tematické skupiny děl. Ptá se po významu konfesionalizace pro vznik a vyznění těchto prací, ovlivněných tím, že jejich autoři „pozbyli vlasti i své původní konfese“, takže pak již průběžně zpochybňovali tradované normy i způsoby myšlení. Navazuje kapitola věnující se roli *emulatio* (náhradě dosud obvyklé *imitatio*). Autorka tuto uměleckou metodu zkoumá na základě rozboru rudolfínského krajinářství, sochařství a císařské kunstkomory jako místa sbírek i výstav, resp. umělecké výměny názorů. Autorka resumuje své výzkumy ve smyslu, že velmi rozličné fazety utváření „rudolfínského uměleckého stylu“ lze souhrnně charakterizovat pojmem *discordia concors*. Má za to, že na zkušenost kulturní diference a mnohosti odpovídali dvorští umělci konstituováním svých vlastních, vědomě odlišných modů esteticky jednotného přístupu. Autorka v tom vidí onu „sjednocující nejednotnost“.

„Pro rozličné varianty umění v Praze okolo roku 1600 byla charakteristická jednak vypjatá subjektivita, za druhé mimořádná modernost,“ říká autorka v závěru knihy (s. 560). Modernost, kterou Reitz chápe jako předstupeň dalšího vývoje umění směrem k baroku v Nizozemí, Itálii i Čechách, považuje za charakteristický rys pražského dvorského umění a „nizozemské migranty“ za její průkopníky.

Níže podepsaný recenzent nechce a nemůže coby historik kultury a měst, nikoliv praktikující kunsthistorik, kriticky komentovat obsáhlé a precizní, mnohdy velmi rozsáhlé a od hlavního tématu nejednou odtažené analýzy vybraných uměleckých děl. Přísluší mu ale klást otázky historického charakteru: První z nich zní, zda byla situace nizozemských malířů po výbuchu osmdesátileté války opravdu tak fatální, že museli prchat z vlasti. Válka přece nebyla na evropském kontinentu záležitostí výjimečnou a ani tak osudové události, jako bylo španělské dobytí Antverp roku 1585, nevyhnalo obyvatelstvo jižních nizozemských provincií mimo vlast, nýbrž na sever, do „svobodného Holandska“. Migrace (mj. vlámských) umělců pak byla jevem dávno běžným, tradičně směřovala zejména do bohatých obchodních center Porýní a samozřejmě do Itálie. To jistě neznamená, že by některé skupiny

umělců nemohly vyvinout exulantskou mentalitu nebo se účelově inscenovat jako vyhnanci, stejně tak je ale možné, že šlo o pečeť, kterou této umělecky úspěšné skupině vtiskl např. Carl van Mander jako vhodný literární *topos*.

Další otázkou je, zda se nizozemští, tedy původně většinou kalvíniští umělci museli na cestách a v Praze pozdního 16. časného 17. století vzdát své víry. Opět bych si dovolil vyjádřit skepsi – už jen paralely s českobratrskými či kalvinistickými studenty ukazují, že studijní i pracovní cestování napříč konfesijně rozlámanou Evropou patřilo i pro příslušníky „menšinových“ konfesí k běžné dobové praxi. Paralely s knihtiskem pak jasně naznačují, že řada odborníků přijímala – konfesijně vyhraněné – zakázky od všech religijních skupin. Osobní náboženská preference nelimitovala profesionální výkony pro jinověrné zákazníky.⁴ Tam, kde dokonce došlo (např. u Bartoloměje Spran-gera) k rodinnému spojení s příslušníky pražských luteránských elit, nehrála konfesijní vyhraněnost nadále již podstatnou roli. V Praze, kde – jak ostatně autorka sama uvádí – dvorští umělci (obdobně jako většina ostatních dvořanů v širokém smyslu toho pojmu) bydleli nejen na Hradě a Hradčanech, případně Malé Straně, ale i na Starém Městě, nebyl tak velký problém navázat produktivní pracovní, obchodní i osobní kontakty s českými i německými (rámcovými) souvěrci. Výzkumy Olgy Fejtové pro Jednotu bratrskou to jednoznačně potvrzují.⁵ Od Rudolfova Majestátu roku 1609 (náhodou byl vydán právě v roce uzavření španělsko-nizozemského dvanáctiletého příměří) pak až do Bílé hory všechny konfese prezentovaly svoji víru svobodně a veřejně.

Nejpodstatnější výhrada se však týká interpretační minimalizace role Rudolfa II. pro etablování pražského uměleckého okruhu.

⁴ Tiskaři byli především obchodníci. To znamená, že se většinou stranili rizik spojených s vydáváním vypjatě konfesijní, zemským nebo říšským zákonům jednoznačně se vymykající literatury. Mezní oblast byla ovšem velmi široká. A naopak: i jednoznačně protestantští tiskaři považovali za nutné převzít objednávky katolické náboženské literatury, stabilizovalo-li to jejich pozici vůči významným a vlivným objednatelům. Exemplárně srovnej Melantrichovo nádherně ilustrované vydání katolické „Postily aneb kázání evangelické pravdy“ Johanna Ferra z roku 1575. Edici financoval arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice a Melantrichův katolický příznivec, přední velmož království, Vilém z Rožmberka. Srovnej Jiří PEŠEK, *Jiří Melantrich z Aventinu. Příběh pražského arcitiskaře*, Praha 1991, s. 34n.

⁵ OLGA FEJTOVÁ, *Jednota bratrská a rodinné zázemí Václava Hollara*, Český časopis historický 111/1, 2013, s. 101–116; TÁŽ, Karel Škréta. *Malíř českého baroka a jeho českobratrské kořeny*, Umění 59, 2011, s. 57–59.

Autorka velmi kompetentně vykresluje a dokumentuje císařův osobní zájem na tvorbě jeho klíčových umělců (ostatně stejně jako vědců a mechaniků či dalších „artifices“ jeho dvora): „Dobové zprávy dávají poznat, že Rudolf II. sledoval postup Sprangerových prací z nejužší blízkosti a občas si dokonce přál úpravy právě vznikajícího díla. Nikde však není řeč o předběžném určení programu.“ (s. 63) Velmi podobně císař sledoval a řídil práci i dalších svých umělců.⁶ Ze skutečnosti, že Rudolf předem nevypracoval nebo nenechal vypracovat umělecký program dvorského umění (který by limitoval především jeho vlastní zadavatelskou svobodu a možnost opakovaného kreativního zasahování do procesu tvorby) a ponechal svým mistrům velkou tvůrčí volnost, limitovanou ovšem jeho ad hoc formulovanými zdáním a přáními, vyslovovanými v pečlivě sledovaném průběhu vzniku větších děl všech oborů, tak autorka de facto implikuje, že „exulantsky vykořeněný“ koncept „sjednocující nejednotnosti“ vznikl z jejich vůle mimo císařovu intenci. To se mi jeví jako krajně nepravděpodobné již proto, že císař v nejrůznějších kontextech rád sám sebe viděl a (mnohdy nešikovně nebo neslavně) inscenoval jako „prvotního hybatele“ všeho dění.

Císař jistě přenechával řadu koncepčních rozhodnutí (mj. o nákupech uměleckých děl ze zahraničí) svým – protestantským – umělcům, s nimiž měl netypicky blízký a v některých případech nadstandardně důvěrný vztah (ostatně v něčem podobný vztahu jeho děda Ferdinanda I. k členům jeho královské rady, v níž zasedali mj. lidé neurození, jakož i bývalí či dokonce praktikující protestanti).⁷ Tak jako jeho – císaři osobně blízký – strýc Ferdinand Tyrolský,⁸ bývalý pražský

⁶ Srovnej: ELIŠKA FUČÍKOVÁ, *Studien zur rudolfinischen Kunst: Addenda et corrigenda*, Umění 27, 1979, s. 489–514; BEKET BUKOVINSKÁ, *Die Kunst- und Schatzkammer Rudolfs II. Der Weg vom Rohmaterial zum Sammlungsobjekt als ein Erkenntnisprozess*, in: *Der Zugang zum Kunstwerk: Schatzkammer, Salon, Ausstellung, Museum. Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte. Bd. 4*, (Hrsg.) HERMANN FILLITZ – MARTINA PIPPAL, Wien 1986, s. 59–62.

⁷ „Nápadně mnoho jeho radů bylo měšťanského nebo dokonce prostého původu. Narození na přelomu 15. a 16. století, vystudovali právo na univerzitách v říši nebo v Itálii. [...] Ferdinandův úzký vztah k jeho radům se projevoval tak, že byl zvyklý průběžně diskutovat přicházející problémy a uměl přitom oceňovat věcnou kompetenci svých rádců.“ ALFRED KOHLER, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König, Kaiser*, München 2003, s. 142, obdobně s. 147.

⁸ Srovnej VÁCLAV BŮŽEK, *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger*, Wien 2009.

místodržitel v letech 1548–1566, po němž ostatně Rudolf převzal jádro pražského dvorského centra, dával císař před fixním, dlouhodobě naplňovaným programem přednost jisté – občas chaotické – flexibilitě. A na druhé straně si císař i jeho čelní umělečtí důvěrníci byli velmi dobře vědomi i toho, že do dvorského umění patří také reprezentace (např. včetně „malosériové výroby“ císařových portrétů, rozesílaných na sprátené dvory), kterou autorka kupodivu vůbec nebere v úvahu.

Bohatě obrazově vybavená kniha, opatřená soupisem zkratk, seznamem tištěných pramenů, častěji (sic!) citované literatury a smíšeným rejstříkem tak originálně, odvážně a poněkud svévolně napadá etablované interpretace umění rudolfínského okruhu. Je více než jen dokladem neutuchajícího mezinárodního zájmu o pražskou rudolfínskou epochu. Dílo Evelyn Reitz podává bohatou sbírku podnětů, dílčích analýz a provokativních nápadů k tomuto pro umění a kulturu českých zemí a v mnoha ohledech zřejmě i celé Evropy nesmírně závažnému fenoménu. Kniha by si proto zasloužila, aby byla věcně a důkladně diskutována napříč historickými obory.

Jiří Pešek

Jiří Lukas – Miroslava Příkrylová, PRAŽSKÉ VEDUTY 18. STOLETÍ. PRAGUE VEDUTE OF THE 18TH CENTURY, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2017, nestr. (cca 500 stran), ilustrace, faksimile, překlad do anglického jazyka Lucie Kasíková.

Patnáct let po vydání publikace *Praha. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů* (Praha: Argo, 2002), v níž Markéta Lazarová a Jiří Lukas poprvé v celistvosti shromáždili grafické pohledy na Prahu v epoše renesance a raného baroka, se do rukou domácí i zahraniční odborné veřejnosti a početných zájemců z řad milovníků a sběratelů pragensíků dostal další podobně koncipovaný soupis, pokrývající tentokrát období 18. století. Podnětem k jejímu sestavení a následnému publikování se stala výstava pražských vedut této doby, kterou v jarních měsících roku 2017 uspořádalo Muzeum hlavního města Prahy. Obrazově opulentní a graficky sličně upravené kompendium zahrnuje bezmála čtyři sta grafických pohledů na město, které se jeho sestavovatelům, předním znalcům dané problematiky, podařilo dohledat ve fondech pražských veřejných sbírek, jmenovitě

v Archivu hlavního města Prahy a v Muzeu hlavního města Prahy, a dále v Archivu a mapové sbírce Univerzity Karlovy, v Národní knihovně České republiky, v grafických sbírkách Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Národní galerie v Praze a Národního muzea Praha a zcela ojediněle i v zahraničních sbírkových institucích (Norimberk, Germanisches Nationalmuseum). V této souvislosti lze upozornit i na jeden dosud méně známý a využívaný zdroj, na sbírku grafiky a kresby, která je uložena v Dokumentačních fondech a sbírkách Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i., a v současnosti je již částečně dostupná na webových stránkách tohoto ústavu.

Pečlivě shromážděný vizuální materiál nevyrovnané výtvarné kvality i různorodé vypovídací hodnoty a spolehlivosti autoři rozčlenili do dvou základních oddílů, lapidárně nazvaných *Město* a *Události*. Na volných grafických listech a zejména na těch, které původně tvořily více či méně bohatý ilustrační doprovod dobových publikací, případně byly součástí grafických alb, lze v chronologickém uspořádání sledovat proměny, jimiž Praha – případně její bezprostřední okolí – prošla v průběhu zhruba jednoho století, od počátku 18. do počátku 19. věku. Je tu možno seznámit se s podobou nejen mnoha jejich vynikajících stavebních a uměleckých památek, ale i efemérních slavnostních dekorací, a v neposlední řadě sledovat také významné události, k nimž v tomto údobí došlo ve městě. V prvním oddíle knihy nacházíme zhruba tři desítky celkových pohledů na město, z nichž ovšem většina vychází ze starších grafických předloh. Ty obměňují i veduty použité v druhé polovině století na tovaryšských či vyučnických listech. Soubor pak doplňuje obrazová dokumentace Karlova mostu a jeho sochařské výzdoby či pražské církevní a světské architektury, tak jak ji na tzv. kukátkových listech a v prospektech pražských prostranství v první polovině století zachytili renomovaní i méně známí autoři, např. Friedrich Bernhard Werner, Johann Joseph Dietzler, Johann Christoph Nabholz a Joseph Carmine, případně v jeho závěru jejich následovníci Leopold Peukert, Kašpar Pluth, Joseph Anton Scotti de Casano, Filip a František Hegerové.

Druhý z oddílů předvádí listy povýtce dokumentárního rázu, vydávající názorné svědectví o některých událostech, které se ve sledované době podstatně zapsaly do života města, ať již to byly slavnosti u příležitosti blahořečení a svatořečení Jana Nepomuckého v letech 1721 a 1729, korunovace císaře Karla VI. (1723) a jeho dcery Marie Terezie (1743) či císařů Leopolda II. (1791) a Františka II. (1792),

obléhání Prahy nepřátelskými vojsky v letech 1741–1742, 1744 a 1757, nebo ničivá povodeň, která město postihla v únoru 1784. Hlavní důraz je v těchto oddílech publikace pochopitelně položen na sílu vizuální informace, a proto jednotlivé kapitoly s reprodukcemi grafických listů doprovází pouze krátký, dvojjazyčný komentář v češtině a angličtině osvětlující jejich historický kontext.

Důležitou a pro další bádání mimořádně cennou součástí knihy představuje přehledně strukturovaný a uživatelsky vstřícný katalog všech zjištěných „vedut“, který kromě náhledového, ne vždy dobře zřetelného vyobrazení a stručného popisu uvádí technické údaje o jednotlivých listech, včetně identifikace autorů předloh, rytců a vydavatelů, datování jejich vzniku, stejně jako poukaz na knihu či album, jehož byly původně součástí. Nechybí ani připomenutí základní literatury a konečně pro badatele i vážné zájemce důležité sdělení o současném uložení těchto kusů v pražských veřejných sbírkách. Škoda že v případech, kdy reprodukován list v těchto sbírkách není zastoupen (např. č. 143, 149, 152, 158, 169, 171, 174, 188, 200, 205, 306, 348), jakýkoliv odkaz na jeho lokaci chybí. Přitom v případě listů č. 347, 350 a 352, dochovaných ve sbírkách norimberského Germanisches Nationalmuseum, je na jejich mimopražské uložení výslovně upozorněno. Sumu nezbytných informací doplňuje ještě rejstřík umělců, obsahující spolu s jejich životními daty stručnou charakteristiku jejich tvorby a reference na slovníkovou literaturu. Bezpečnou orientaci v početném obrazovém materiálu usnadňuje uživateli též věcný rejstřík zobrazených prostranství, objektů a soch, stejně jako výběrový výčet dílčích časopiseckých studií, monografických pojednání či soupisových prací, v nichž lze případně načerpat detailnější poučení.

Určité výhrady vyvolává a současně i případný námět k další diskusi poskytuje u této jinak příkladné a badatelsky přínosné publikace pouze název, který autoři pro svůj soupis zvolili. Z úvodního slova, v němž se mj. pokusili objasnit kritéria svého výběru, zřetelně vyplývá, že se jednoznačně přiklonili k oné příliš široce pojímané definici klíčového pojmu *veduta*, kterou razí iniciátoři a autoři ambiciózního a nesporně záslužného archivního projektu „Soupis vedut vzniklých do roku 1850“. V jejich pojetí totiž tento pojem znamená „jakékoli prostorové zobrazení krajiny, města, obce, městské části a budov v krajině“. Naproti tomu tradiční, užší vymezení, které uplatňují, i když ne vždy zcela důsledně, historikové umění nebo knihovědci, toto označení chápe především jako věcně přesné vizuální zpodobnění

města či krajiny z čelného, často vyvýšeného pohledu nebo případně z ptačí perspektivy. Toto pojetí se navíc snaží vedutu striktně odlišit např. od perspektivního vyobrazení budov, ulic nebo náměstí, které ovšem právě v recenzované publikaci tvoří nemalé procento zjištěných a publikovaných rytin.

Poměrně značný je i podíl grafických listů dokumentujících soudobé historické události, pro něž existuje přiléhavý německý termín „Ereignisbild“, použitý poprvé v roce 1939 německým historikem umění Wernerem Hagerem, který ovšem nemá odpovídající, nepopisný český ekvivalent. A tak většinu z otištěných listů tohoto druhu lze – snad jen s výjimkou znázornění vojenských operací – jen stěží považovat za veduty. Nicméně vyřazení tohoto typu atraktivních reportážních grafik by znamenalo zjevné ochuzení publikace o zajímavé prameny kulturněhistorické povahy a současně by také značně zkreslilo výpověď o charakteru dobové grafické produkce, jejíž jsou právě tyto prospekty příznačnou a navíc mimořádně oblíbenou součástí. Tento rozpor mohli autoři vyřešit, kdyby se rozhodli pro obměnu povšechnějšího, avšak terminologicky méně determinovaného pojmenování předcházejícího, obdobně koncipovaného soupisu grafických pohledů na Prahu vzniklých v 17. století a knihu nazvali prostě „Praha, obraz města v 18. století“.

Lubomír Slaviček

Marek Pučálík, KŘÍŽOVNÍCI V DOBĚ VRCHOLNÉHO BAROKA ZA GENERALÁTU FRANTIŠKA MATOUŠE BÖHMBA 1722–1750, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, Historia et historia artium 26), 400 stran.

Řád křížovníků s červenou hvězdou vždy – jako jediný církevní řád českého původu – patřil k rozsahem sice nevelkým societám (můžeme dokonce hovořit o jeho jisté exkluzivitě), o to větší však byl jeho význam v českých zemích na poli kulturním a sociálním. Dobré majetkové zajištění, dané úzkými vazbami k panovnickému dvoru (ostatně zakladatelkou řádu byla sv. Anežka Přemyslovna), a také usídlení na mimořádně exponované a prestižní lokalitě u staroměstského předmostí Karlova (resp. jeho předchůdce Juditina) mostu

křížovníkům umožnily jak plnit charitativní úkoly, tak postupně vybudovat klášterní komplex s řádovým chrámem, špitálem, rezidencí generála řádu a dalšími prostory. Stranou pozornosti nezůstala ani výzdoba těchto budov, jejich vybavení a v neposlední řadě vybudování knihovny. Díky obezřetnému vedení se řádu podařilo bez devastující újmy přečkat i období husitských válek. Od znovuobsazení pražského arcibiskupského stolce roku 1561 zastávali právě křížovníčtí velmistři déle než jedno století funkci arcibiskupa a řádový majetek umožnil provoz a rozvoj katolické církevní správy.

Připomenout sluší rovněž dlouhodobý zájem řádu křížovníků o historii vlastního řádu i o dějiny českých zemí, díky němuž vznikla v barokním období mj. historická díla Jana Františka Beckovského či pozoruhodné deníky velmistra Jiřího Ignáce Pospíchala. V této práci pokračovali na vysoké úrovni ve 20. století řádoví historikové Václav Bělohávek, Josef Hradec či Vojtěch Sádlo publikováním dějin řádu v roce 1930 a vydáním šesti ročníků vynikajícího periodika *Od Karlova mostu* (1928–1933). Nanejvýš potěšující skutečností je, že také v současnosti se znovuobnovený řád věnuje poznávání vlastní minulosti, a to právě díky autorovi recenzované publikace.

Specializací Marka Pučalíka jsou dějiny umění v barokním období. Ve své práci spojuje dokonalé poznání jednotlivých památek s hlubokým vytěžováním tištěných i písemných dokumentů. Autor využívá svědectví početných dokumentů z řádového archivu, na prvním místě pak diáří, která kontinuálně zachycují celé období generalátu Františka Matouše Böhmba, tedy léta 1722–1750. Toto období ovšem autor uvozuje hutným přehledem činnosti Böhmbových předchůdců: Jana Bedřicha z Valdštejna (1668–1694), Jiřího Ignáce Pospíchala (1694–1699), Jana Františka Franchimonta z Frankenfeldu (1699–1707) a Martina Konstantina Beinlicha (1707–1721). Autor záslužně sleduje hlavní aktivity řádu na císařském dvoře ve Vídni, u papežské kurie v Římě i kontakty generálů řádu s dalšími významnými osobnostmi, např. kardinálem Christianem Augustem von Sachsen-Zeitz (ten pomohl křížovníkům zřídit špitál v Prešpurku). Právě díky těmto kontaktům se řád domohl prestižního postavení na českém zemském sněmu (generál řádu získal pozici prvního mezi řádovými představenými) a císař Karel VI. mu svěřil správu nově dokončeného chrámu sv. Karla (Karlskirche) ve Vídni. Římské kontakty křížovníků pak vedly k povolání architekta a malíře Jeana Baptista Matheye do Prahy, kde pro řád vyprojektoval vrcholně barokní přestavbu chrámu

sv. Františka. Za připomínku stojí také dobré vztahy řádu s jezuity, kterým křižovníci po jejich příchodu do Prahy v roce 1555 poskytli první útočiště i hmotnou podporu.

Marek Pučalík se v knize soustřeďuje zejména na kulturní aktivity řádu. Sleduje výstavbu a výzdobu křižovnických chrámů, rezidencí a dalších objektů v Kynšperku nad Ohří (kostel Nanebevzetí Panny Marie), v Praze (kostel sv. Františka, budova konventu a generalátu), v Karlových Varech (sousoší Nejsvětější Trojice a kostel sv. Maří Magdaleny), v poutním areálu na Chlumu sv. Máří, v Dobřichovicích (letní rezidence), v Lokti (kostel sv. Václava) a v Klučenicích (kostel Narození sv. Jana Křtitele a sv. Antonína Poustevníka).

Vysokým nárokům křižovníků na reprezentaci a kvalitu uměleckých děl odpovídalo, že zpravidla oslovovali špičkové umělce – architektky (vedle Matheye např. Kryštofa a Kiliána Ignáce Dientzenhoferovy), sochaře (Matěje Václava Jäckela) i malíře (Jana Kryštofa Lišku, Petra Brandla, Václava Vavřince Reinerera), a to většinou opakovaně. Mimořádně úzký vztah navázal Böhmb s Reinerem, jehož fresku Posledního soudu v kupoli pražského kostela sv. Františka Pučalík podrobně analyzuje a zasazuje do tradice řádové spirituality. Malbu interpretuje jako oslavu Kříže, Matky Boží, zemských patronů a vybraných ochránců a zakladatelů řádu, přičemž za autora tohoto konceptu považuje Jana Františka Beckovského.

Vedle výtvarného umění sleduje Pučalík kvalifikovaně také hudbu, jež byla v rámci řádu provozována, a i zde se ukazuje, jak vysoké nároky měli křižovníci na její kvalitu a provedení. Díky četným kontaktům v Německu, v Itálii a samozřejmě ve Vídni se v řádovém chrámu sv. Františka hrály nejnovější skladby oblíbených autorů, např. Georga Friedricha Händela, vídeňského dvorního skladatele Giuseppa Porcila či hudebníka polského krále a saského kurfiřta Tobiase Butze.

Na základě dokonalé znalosti jednotlivých památek a výpovědi relevantních pramenů předkládá Marek Pučalík bohatě prokreslený pohled na život řádu křižovníků s červenou hvězdou v epoše vrcholného baroka, nesleduje ovšem jen vrcholné společenské a politické události (sluší se zmínit například jeho vyličení korunovačních slavností v roce 1723), ale také každodenní život v pražském konventu a osudy jeho členů (např. Jana Františka Beckovského a Františka Ludvíka Poppeho). Nově nalezené a interpretované stavební plány z řádového archivu mu pak poskytly množství cenných informací o uskutečněných i nerealizovaných stavebních projektech.

Na závět lze vyjádřit naději, že stejně kvalitního zpracování se dostane i dalším obdobím z dějin řádu křížovníků s červeným křížem.

Tomáš Sekyrka

Jiří Lukas – Petr Píša – Michael Wögerbauer, SVATÉ OBRÁZKY. PRAŽSKÁ DEVOČNÍ GRAFIKA 18. A 19. STOLETÍ, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2017, 230 stran.

Autorský kolektiv historiků z Muzea hlavního města Prahy a z Ústavu pro českou literaturu AV ČR představil u příležitosti zahájení výstavy *Kouzlo svatých obrázků* doprovodnou publikaci věnovanou drobným náboženským tiskům se vztahem k Praze.¹ Kniha je rozčleněna do čtyř samostatných částí. V úvodní kapitole s názvem *Milostná pouť barokní Prahou* a podtitulem *Milostné sochy a obrazy na drobné devoční grafice* přibližuje Jiří Lukas čtenářům milostné sochy a obrazy uctívané v Praze, nastiňuje historicko-politické pozadí problematiky a shrnuje základní bibliografii k tématu. V samostatných celcích úvodní kapitoly je na příkladech drobných tisků přiblížena poutní cesta z Hájku do Prahy, poutní místa na Hradčanech, na Pražském hradě, na Malé Straně, na Karlově mostě, na Starém Městě a Vyšehradě a poutní místa za hradbami tehdejší Prahy.

Druhá kapitola od téhož autora prezentuje *Pražskou devoční grafiku první poloviny 19. století a tisky Jana Pachmayera ze sbírek Muzea hlavního města Prahy* a nabízí vhled do rozmanitosti sledovaných tisků. Kromě tzv. květinových obrázků jsou zde zastoupeny obrázky zachycující výjevy ze Starého a Nového zákona, obrázky s vyobrazeními evangelistů a apoštolů, Ježíše Krista, Panny Marie, světců, poutních míst, milostných soch a obrazů, svaté obrázky určené pro zahraničí, svaté obrázky opatřené raženou krajkovou bordurou nebo obrázky s náboženským a mravním poučením.

Třetí kapitola, jejímž autorem je Petr Píša, se zabývá *cenzuroou svatých obrázků v první polovině 19. století*. Shrnuje informace o souboru dvorských dekretů konce 18. a první poloviny 19. století týkajících se provádění cenzury. Na základě dochovaného torza cenzurní agendy a cenzurních deníků Hieronyma Josepha Zeidlera autor zároveň

¹ Výstava v Muzeu hlavního města Prahy proběhla v době od 9. 12. 2017 do 2. 4. 2018.

vysvětluje fungování tohoto řízení, a to i prostřednictvím zachovaných ukázek cenzurních zásahů na výtvarných předlohách, které jsou v knize reprodukovány, případně alespoň komentovány slovně.

V poslední kapitole Petr Píša společně s Michaellem Wögerbauerem nabízí čtenářům *Jmený rejstřík pražských tiskařů a rytců svatých obrázků*, obsahující soupis pražských mědirytců, ocelorytců, tiskařů mědirytnin, litografů, knihtiskařů, knihkupců a nakladatelů, respektive obchodníků s hudebními a uměleckými předměty od konce 18. století do poloviny 19. století, ovšem kromě autorů obrazových předloh a odborných zaměstnanců litografických dílen, kteří nevlastnili koncesi k provozování vlastní dílny.

Svaté obrázky lze chápat jako jeden z výrazných příkladů lidové zbožnosti konce 18. a 19. století. V období po josefínských reformách a po útlumu četných vnějších projevů katolické víry, který byl s nimi spojen, se tyto drobné tisky stále více prosazovaly v rámci osobní zbožnosti obyvatel Čech. Zatímco v 17. a 18. století se zbožnost prezentovala převážně růženci, náboženskými medailkami, kříži, speciálními kříži, škapulíři či drobnými cestovními relikviáři, nošenými často ostentativně jako „doplněk“ oděvu, konec 18. a celé 19. století patřily v tomto směru, řečeno s jistou nadsázkou, svatým obrázkům. Staly se v tomto období jedním z nejoblíbenějších a zároveň i nejlevnějších nástrojů masového šíření církevních myšlenek a zároveň také více intimní záležitostí jednotlivých věřících, opatrovanou převážně v modlitebních knihách.

Jak vyplývá již z obsahu knihy, autoři se snažili přiblížit náboženské tisky z pohledu pražské proveniencie a zároveň se zaměřením na obrázky s pražskými motivy, a to vše na pozadí tehdejšího cenzurního řízení. Tento záměr se autorům povedl. Škoda jen, že do prezentovaného souboru nezařadili také ukázky výrazněji problematičtějších náboženských tisků. Prezentovaný soubor je sestaven z obrázků kvalitních provedení i obsahem. Autoři v knize upozorňují, že Praha byla v té době ovšem také významným producentem náboženských tisků z církevního hlediska zcela nevhodných. Tato kategorie tisků měla často blízko k jakési „katolické magii“, tedy k něčemu, co pod pláštíkem ryze katolické symboliky, nebo lépe řečeno v kombinaci s ní pracovalo i se symbolikou předkřesťanskou či kabalistickou.² Tyto obrázky však recenzovaná kniha podrobně netematizuje.

² Blíže k problematice využití kabalistické symboliky na náboženských tiscích viz MARTIN OMELKA – OTAKARA ŘEBOUNOVÁ, *Poznámky ke zbožnosti a pohřebnímu*

Pro získání konkrétnější představy o podobě zboží z pohledu cenzorů problematičtější lze využít položku ze sbírkového fondu Národního Muzea s motivem Délky Ježíše Krista.³ I když nejsme schopni spojit tento tisk výrobně přímo s Prahou, můžeme na něm názorně přiblížit, co mohl cenzor myslet slovy „nanejvýš nevkusnou úpravou, množstvím hrubých technických nedostatků a chyb, a dokonce i zcela nesprávným vyobrazením jednotlivých svatých, odporujícím legendám“.⁴ Tento tisk a jemu podobné byly právě tou grafickou produkcí, kterou se cenzoři snažili důsledně potírat kvůli obsahu nebo celkovému provedení, a ne jenom mírně korigovat, jak je tomu u jiných položek uvedených v knize.

Tento druh zboží patřil mezi komodity, jejichž výroba a následně šíření mohly být v krajním případě sankcionovány tresty v podobě zničení celého nákladu, případně zavřením živnosti, či uvalením pokuty 50 zlatých za každý exemplář, který by se dostal do oběhu.⁵ O tom, jaký zájem o tyto tisky mezi lidmi přesto byl, svědčí fakt, že navzdory všem možným perzekucím ze strany úřadů se neoficiální tisky vyráběly a šířily v nezanedbatelném počtu, a i v dnešních sbírkových fondech je můžeme běžně najít a identifikovat.

Přes uvedenou připomínku nelze říci, že by nezařazení cenzorský problematičtějších tisků hodnotu publikace snižovalo. Jejich prezentace mohla však čtenáři pomoci k jasnější představě o práci tehdejších cenzorů, jimž je v knize věnována celá kapitola. Ke knize mám ještě jeden postřeh. Z hlediska čtenáře je škoda, že v druhé (Lukasově) kapitole, doplněné rozsáhlým katalogem, jsou sice německé texty připojené k jednotlivým vyobrazením čtenáři k dispozici dvakrát (jednou si je může přečíst přímo na svatých obrázcích, podruhé přepsané v katalogovém popisu těchto tisků), chybí však jejich české překlady.

Závěrem lze říci, že i přes uvedené výhrady jde o přínosnou publikaci, která bude opakovaně využívána. A to jak v kontextu práce s publikovaným katalogem svatých obrázků se vztahem k Praze či se jmenným rejstříkem pražských tiskařů a rytců svatých obrázků,

ritu malostranského barokního měšťanstva ve světle archeologických nálezů, Pražský sborník historický 39, 2011, s. 268–298.

³ Tisk je uložen v Národopisném oddělení Historického muzea Národního Muzea (sbírka Ignáce Tabarky, sign. č. 72824) a přetištěn v Pražském sborníku historickém 39, 2011, s. 288, obr. 42.

⁴ JIŘÍ LUKAS – PETR PÍŠA – MICHAEL WÖGERBAUER, *Svaté obrázky. Pražská devoční grafika 18. a 19. století*, Praha 2017, s. 178.

⁵ Tamtéž, s. 176.

tak i při studiích týkající se dobové cenzury. Přestože výstava již skončila, důvod k seznámení se s její doprovodnou knihou trvá.

Martin Omelka

Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., SOCIÁLNÍ MYŠLENÍ A SOCIÁLNÍ PRAXE V ČESKÝCH ZEMÍCH 1781–1939. IDEJE, LEGISLATIVA, INSTITUCE, Historický ústav AV ČR, Praha 2015 (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada Monographia, Bd. 54), 635 Seiten.

Das Buch ist eine Geschichte der Armenfürsorge in den böhmischen Ländern. Im Mittelpunkt stehen die Konzepte und legislativen Maßnahmen zur Eindämmung von Armut und das breite Spektrum der Institutionen, die sich mit dieser Aufgabe praktisch befassten. Der Untersuchungszeitraum variiert mit den fünf Studien, aus denen sich die Untersuchung zusammensetzt, reicht aber insgesamt, wie im Titel angegeben, vom späten 18. Jahrhundert bis zum Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Einleitend skizziert Milan Hlavačka die Bekämpfung der Armut im Kontext der allgemeinen sozialpolitischen Entwicklung in den böhmischen Ländern im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts (S. 11–107). Es folgt ein Überblick von Jiří Pokorný über die Armen- und Sozialgesetzgebung in den böhmischen Ländern im 19. und 20. Jahrhundert (S. 108–222). Olga Fejtová beschreibt die Armenfürsorge in Prag im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (S. 223–314), Pavel Cibulka die Armenfürsorge in Brünn zwischen 1781 und 1914 (S. 315–415). Abschließend analysiert Pavel Bek einen Aspekt der Arbeiterschutzgesetzgebung am Beispiel der Eisenbahner, wobei für die Zeit unter Österreich-Ungarn die Bediensteten der Kaiser Ferdinands-Nordbahn, nach 1918 die Beschäftigten der Tschechoslowakischen Staatsbahnen behandelt werden (S. 416–586).

Die Bibliographie des Bandes belegt einen breiten aktuellen Forschungstrend der tschechischen Geschichtswissenschaft zur Problematik der Armut in den böhmischen Ländern und in der Tschechoslowakei.¹ Der Leser dürfte in dem Band nur sehr wenig vermissen,

¹ Nicht in die Bibliographie aufgenommen werden konnten die Ergebnisse einer im Oktober 2013 vom Archiv der Hauptstadt Prag veranstalteten internationalen Konferenz über Armut in europäischen Städten im 19. und

möglicherweise gehört dazu die genossenschaftliche Bewegung, die nur beiläufig (S. 75) zur Sprache kommt. Sie hatte zwar mit der Armut-problematik unmittelbar wenig zu tun, besaß aber als verbreitete Form einer „staatsfreien“ Organisation der tschechischen wirtschaftlichen Entwicklung in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts Gewicht. Gar nicht erwähnt wird der im Rahmen der Sozialdemokratie von František Modráček konzipierte genossenschaftliche Sozialismus, der in der turbulenten Gründungsphase der Tschechoslowakischen Republik im Zuge der landesweiten Streikbewegung und den Versuchen zur Nationalisierung von Industriebetrieben eine große Rolle spielte. Ein anderer, bloß am Rande erwähnter Punkt sind die sozialen Implikationen des Verfassungskonflikts im alten Österreich, in dessen Verlauf Gesetzesinitiativen des Wiener Reichsrates in großer Zahl am böhmischen Landtag als dem – aus tschechischer Sicht – Palladium des böhmischen Staatsrechts scheiterten. So hing die schmale sozialpolitische Erfolgsbilanz der Freisinnigen Nationalpartei (Jungtschechen) in den 1880er und 1890er Jahren (S. 71) wesentlich damit zusammen, dass die Partei gesetzgeberische Maßnahmen Wiens blockierte und auf dem Erlass von Landesgesetzen und damit auf dem Vorrang des böhmischen Staatsrechts insistierte. In der Konsequenz dieses konstitutionellen Dogmatismus konnten besonders im agrarischen Bereich nur wenige Fragen überhaupt einer Regelung zugeführt werden und gravierende soziale Probleme (Verschuldung der landwirtschaftlichen Betriebe, Zersplitterung des Bodens) blieben sich selbst überlassen.

In konzeptionell-methodischer Hinsicht ist kritisch anzumerken, dass die Autoren nicht erläutern, an welchen Begriff von Armut sie sich halten, nämlich an eine von der jeweiligen Obrigkeit festgelegte Armutsunterstützung, die zumeist mit der Zusicherung verknüpft war, dass sie das für Leben und Gesundheit Unentbehrliche sicherte. Über das tatsächliche Ausmaß von Armut sagt dieses Konzept nicht

20. Jahrhundert, deren Teilnehmer überwiegend aus der Tschechischen bzw. Slowakischen Republik kamen. Die Beiträge zu dieser Konferenz wurden veröffentlicht unter dem Titel: „*Chudé budete mít mezi sebou stále...*“ *Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století. Stati a rozšířené příspěvky z 32. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR a fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy ve dnech 8. a 9. října 2013 v Člám-Gallasově paláci v Praze*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – MARTINA MAŘÍKOVÁ – JIŘÍ PEŠEK, Praha 2015 [2017], 731 S. (= Documenta Pragensia, Bd. 34).

nur deshalb wenig aus, weil es – insbesondere wegen seiner Verknüpfung mit politisch erwünschten sozialen Verhaltensmustern der Armen – für Manipulationen anfällig war und bis heute ist.² Erst unter Berücksichtigung relativer Einkommensarmut, der Lebenslagen, Bedürfnisse und Selbsteinschätzungen der Armen würde sich ein wirklichkeitsnahes Bild ergeben. Hinzu kommt, dass die Autoren nur selten andeuten, wie hoch die Armenunterstützung bemessen wurde und woran sich die Bemessung orientierte. Daher ist der Leser auf Vermutungen angewiesen, ob die böhmischen Länder der üblichen reichsdeutschen Praxis folgten, die die Armenunterstützung gegen den niedrigsten Arbeitslohn abgrenzte – eine Regelung, die, entgegen allen obrigkeitlichen Versicherungen, durchweg bedeutete, dass der Arme auf Bettel angewiesen blieb. Die vereinzelten Angaben zur Höhe der Armenunterstützung (S. 320, 331, 355) mit dem Hinweis darauf, dass diese nicht einmal zur Befriedigung der allerbescheidensten existentiellen Bedürfnisse ausreichte (S. 353), die immer wieder aufs Neue begonnene, teils offenbar uninspirierte Bekämpfung des Bettels (S. 329) und die in weiten Teilen der Bevölkerung verbreitete alibistische Redeweise von einer Armenfürsorge, die den „wirklich Bedürftigen“ zugutekommen sollte (S. 253), vermitteln zumindest den Eindruck, dass sich die böhmischen Verhältnisse nicht grundsätzlich von den reichsdeutschen unterschieden. Das heißt dann auch: Hier wie dort finden wir Anzeichen dafür, dass die Armenfürsorge phasenweise nur schleppend vorankam und auf der Stelle trat. Die Autoren halten freilich dafür, dass sich die Armenfürsorge weiterentwickelte und Wandlungsprozesse vielfältigster Art („Säkularisierung“, „Pädagogisierung“, „Bürokratisierung“, „Rationalisierung“ und „Modernisierung“) durchlief (S. 20f.).

Bei näherem Hinsehen greifen solche Charakterisierungen manchmal zu hoch; de facto stehen sie oft bloß für Veränderungen, die kurzfristig technisch-organisatorische Mängel der Armenfürsorge beheben sollten. So wird etwa die Einführung des Elberfelder Systems der Armenfürsorge in Prag zu einem bedeutenden Schritt hin zur „Individualisierung“ der Versorgung der Armen auf der Grundlage der „Hilfe von Mensch zu Mensch“ stilisiert, während ihr eigentlicher Zweck offenbar darin lag, die verloren gegangene

² Zahlreiche Hinweise dazu bei FRANCES F. PIVEN – RICHARD A. CLOWARD, *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, New York 1971.

Kontrolle über die materielle Lage der Armen wiederzugewinnen, die Verteilung der Almosen neu zu ordnen und auf diesem Wege die Kosten der Armenfürsorge zu senken (S. 270).

Einen Ansatzpunkt für langfristige Entwicklungstrends sieht die Untersuchung mit guten Gründen in der Verknüpfung von Armut und Arbeit. Gegen die von Foucault vertretene These, erst die Aufklärung habe eine Trennlinie zwischen Arbeit und Müßiggang gezogen, wird überzeugend nachgewiesen, dass bereits in der frühen Neuzeit im Rahmen der städtischen geschlossenen Armenfürsorge arbeitsfähige Bettler von arbeitsunfähigen getrennt und in Armen- und Arbeitshäusern, in Zwangsarbeits- und Besserungsanstalten zur Arbeit gezwungen wurden (S. 119, 226f., 233). Die vorindustrielle Ökonomie ignorierte jedoch den Unterschied zwischen produktiver und unproduktiver Arbeit, weil Arbeit – wie am Handwerk deutlich – in symbolische Zusammenhänge eingebettet blieb. Ob dann später, im Zuge des Industrialisierungsprozesses im 19. Jahrhundert, als soziale Disziplinierung unmittelbar aus dem Produktivitätsgebot des gesellschaftlichen Systems hervorging, die Ausdifferenzierung der produktiven Nutzung von Arbeitskraft gelang, ist anhand des Bandes schwer zu beantworten. Spärliche Hinweise auf den Charakter von Arbeit im Rahmen der Armenfürsorge (S. 248f.) im Zusammenhang mit Notstandsarbeiten und den so genannten Arbeitskolonnen und -bataillonen (S. 305f., 308), in denen Arme und Arbeitslose beschäftigt wurden, deuten zumindest für Prag auf eine relativ niedrige Arbeitsproduktivität hin.

Die über soziale Disziplinierung erzwungene Umwandlung von Nicht-Arbeit in Lohnarbeit und die zunehmende Kontrolle über die Anwendungsbedingungen von Arbeitskraft beschreiben ein Problem, das in dem Maße akut wurde, als zu der sozialen Belastung durch überkommene Formen der Armut massenhafte Proletarisierung mit der Gefahr gesamtgesellschaftlicher Destabilisierung hinzukam. Angesichts dieser Konstellation musste die Armenpolitik durch eine Arbeiterpolitik ergänzt werden, die die gefährdeten Bevölkerungsschichten durch vorbeugende Bekämpfung „präsumtiver Armut“, d. h. durch die Arbeiterversicherungspolitik, „krisenfest“ machen sollte.

Ein Hinweis auf das Bedingungsverhältnis zwischen Armen- und Arbeiterpolitik hätte sich angeboten, doch gibt es hierzu für die böhmischen Länder offenbar keine Quellen. Für das Deutsche Reich ging 1895 aus einer Umfrage bei den Armenverwaltungen hervor, dass die

Arbeiterversicherung – im Sinne des vom Gesetzgeber erhofften Effekts – eine Entlastung der öffentlichen Armenfürsorge bewirkte.³ In der Folgezeit erhöhten sich jedoch die Ausgaben der öffentlichen Armenfürsorge nicht unbeträchtlich, und Kenner des Armenwesens im Kaiserreich wie Emil Münsterberg erklärten dies um die Jahrhundertwende damit, dass die Arbeiterversicherung einen Modernisierungszwang auf die Armenfürsorge ausübte: Die Versicherungsgesetzgebung habe eine Fülle neuer Einrichtungen zur Verhütung von Krankheit und Invalidität ins Leben gerufen und eine ständige Erweiterung des modernen Apparats krankenpflegerischer Fürsorge nach sich gezogen. Daran habe die Armenpflege nicht achtlos vorübergehen können, wenn sie ihre Aufgabe nicht bloß darin sehen wollte, die Armen mit einem „kargen Almosen“ abzufinden. Der Aufgabenbereich der Armenfürsorge habe sich daher erweitert, gut erkennbar vor allem auf dem Gebiet der Fürsorge für Kinder und Jugendliche sowie für Kranke und Gebrechliche.⁴ Die Beiträge des hier rezensierten Bandes lassen sich allesamt so lesen, dass eine solche qualitative Erweiterung der Aufgabenbereiche der öffentlichen Armenfürsorge im fraglichen Zeitraum auch in den böhmischen Ländern stattgefunden hat.

Peter Heumos

Jan Vobořil, VLIVNÍ MUŽI PRAŽSKÝCH PŘEDMĚSTÍ. KOMUNÁLNÍ ELITY V KARLÍNĚ A LIBNI V LETECH 1861–1914, FF UK, Praha 2017, 376 stran.

Autor publikace vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy a Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy (historie – hospodářské a sociální dějiny). V roce 2015 ukončil studium disertační prací na téma Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914, ze které podstatně vychází tato publikace. Práce porovnává komunální elity dvou pražských předměstských obcí, Karlína a Libně, v letech 1861–1914.

³ Vgl. KARL BRINKMANN, *Die Armenpflege in ihren Beziehungen zu den Leistungen der Socialgesetzgebung*, Leipzig 1897.

⁴ Vgl. EMIL MÜNSTERBERG, *Die leitenden Ideen der modernen Armenpflege*, in: *Am Born der Gemeinnützigkeit. Festgabe für Victor Böhmert zum 80. Geburtstag*, (Hrsg.) PETER SCHMIDT, Dresden 1909, S. 103f.

Obě obce patřily v této době k rychle rostoucím průmyslovým obcím s významným zastoupením velkých akciových strojíren. Karlín navíc plnil i funkci lokálního obchodního a finančního centra. Na přelomu 19. a 20. století patřily Karlín a Libeň k velkým průmyslovým předměstím Prahy s významným podílem strojíren. Práce rozebírá specifika obou obcí, jejich urbanistický i demokratický vývoj, budování identity v sousedství velkoměsta, volební boj i vývoj komunální politiky. Další kapitoly jsou věnovány životnímu stylu obcí, obecnímu hospodaření a jednání o spojení s Prahou.

Spojování velkých měst s předměstskými obcemi bylo v druhé polovině 19. století jedním ze zásadních projevů urbanizace v Evropě. Při jednáních o těchto spojeních se často střetávalo vědomí nutnosti efektivnější modernizace aglomerace s nechutí předměstí vzdát se samostatnosti. Tento trend lze sledovat u většiny evropských velkoměst včetně Prahy. V českém prostředí jsou tyto tendence nejvíce zachyceny ve fundamentální monografii Jiřího Peška *Od aglomerace k velkoměstu*,¹ v níž autor navázal na studii Františka Holce *Zápas o Velkou Prahu* z konce šedesátých let.²

Ústředním bodem práce jsou zejména jednání o spojení těchto obcí s Prahou, ke kterým došlo v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Pomyslným vyvrcholením je pak rok 1901, kdy byla Libeň slavnostně připojena k Praze. V případě Karlína studie vychází především z argumentace formulované při prvních jednáních v osmdesátých letech, které byly více méně ve stejné podobě opakovány i v letech devadesátých. Publikace si také všímá urbanistické i demografické konstrukce komunální elity na úrovni obecní samosprávy, volebního boje a etapy vývoje komunální politiky a rozebírá také socioprofesionální složení obecní samosprávy a na základě kolektivního biogramu životní styl jejich členů, od majetkových poměrů přes národnostní preference, spolkovou činnost až po úroveň bydlení a budování rodinných vazeb.

Členění práce má za cíl zanalyzovat i zkomparovat specifika obou obcí. Jejich vývoj ve sledovaných letech je zachycen v několika rovinách. Neznamená to ovšem, že toto srovnání jde vedle sebe a v patřičný okamžik se propojí. Naopak. Členění práce hledá jednotlivá specifika

¹ JIŘÍ PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999.

² FRANTIŠEK HOLEC, *Zápas o Velkou Prahu*, Pražský sborník historický 5, 1969–1970, s. 117–136.

obou obcí, jejich podobné, ale i rozdílné obrazy. To je patrné již po úvodu, kdy jsou charakterizovány zejména přírodní a životní podmínky obou lokalit.

Přírodní podmínky jako by vytvářely možnosti obou obcí. Sevřený Karlín a naproti tomu do jisté míry hraničně neukotvená Libeň. To přímo souvisí s funkcí obou lokalit jako předměstími a s jejich významem pro velkoměsto, tedy Prahu. Rozsah zástavby a průmyslu odlišuje Karlín od Libně velmi zřetelně. Karlín existoval – v dnešním slova smyslu – také jako rezidenční čtvrť, Libeň oproti tomu sloužila jako průmyslová základna a „zdroj“ pracovní síly různého druhu a použití. Karlín byl koncipován spíše vertikálně, to znamená, že vzhledem k omezené možnosti expanze katastru, jak bylo uvedeno výše, zde vznikala spíše zástavba vícepatrová. Naopak Libeň měla charakter spíše horizontální, kde nárůst počtu objektů byl víceméně živelný, s domy z velké části jednopatrovými.

Limitovanou, ale poměrně důležitou roli hrála otázka, zda jsou oba studované celky samostatnými obcemi, předměstími, nebo městy. Zdánlivě lingvistická otázka nabývala praktický obsah, který jen upřesňuje některé dřívější mýty o procesu vzniku Velké Prahy. V této rozsahem nevelké části publikace autor názorně ukazuje, že výše uvedené pojmy mají u obou subjektů zcela odlišnou náplň. V případě Karlína to byla spíše povaha daňového zatížení, v případě Libně naopak otázka prestižní. Tato skutečnost obě předměstí odlišovala zejména z hlediska sociální struktury. Ta byla v Karlíně podstatně složitější než v Libni. Odráží se to i ve složení karlínské komunální elity, kde důležitou roli hrály vedle podnikatelů vzdělanostní vrstvy, zejména advokáti. Naopak v Libni až do spojení obce s Prahou působila elita složená primárně z řemeslníků a obchodníků. Kvalifikace komunálních elit se pak projevovala například v obecním hospodaření, ve schopnosti realizovat důležité modernizační projekty, jakož i v míře sebevědomí ve vztahu ke státní správě nebo k hlavnímu městu při jednáních o spojení obcí s Prahou.

Autor práce provedl analýzu této problematiky na několika úrovních, protože do jednání vstupovala celá řada faktorů, které měly na jednání větší či menší vliv. V první řadě, jak bylo již výše naznačeno, se jednalo o faktory ekonomické. Ty můžeme dále rozdělit na otázku financování obecních potřeb a na otázku míry zatížení obyvatel předměstských obcí daněmi, daňovými přírážkami a dalšími dávkami a poplatky. Důležitým faktorem je dále otázka realizace společných

modernizačních projektů a výhodnost spojení sousedních obcí při jejich realizaci. Dalším faktorem, který hrál roli při jednáních o spojení, byla otázka politická. Té si autor všímá zejména v souvislostech s obecními volbami, jejich podobou a zejména výsledky, které na relativně dlouhou dobu mohly ovlivnit řadu faktorů v té které obci.

Vytvoření Velké Prahy bylo většinou národa pojmáno jako národní zájem a aktéři jednání o spojení se měli podle toho tomuto zájmu podrobit. V neposlední řadě je nutné povšimnout si také kvality vztahu komunálních elit Karlína a Libně k hlavnímu městu a s tím související míry sebevědomí a lokálního patriotismu, který se projevoval při jednáních.

Na této práci je velmi pozitivní její „zalidněnost“. Autor text vhodně doplnil drobnými medailonky prosopografického charakteru: kdo je kdo a především kde a s kým zájmově spojen. Tato skutečnost je, dle mého názoru, v uvedeném typu práce velmi důležitá. Vede k tomu, že některá zobecnění dostávají plastičtější rozměr i jistý punc originality, potažmo jedinečnosti. Ostatně i příloha obsahující soupisy členů obecního výboru jak Karlína, tak Libně velmi vhodně doplňuje zde uvedené.

Na druhé straně může být však i slabinou, když se karlínská či libeňská specifika promítnou jako obecně platná. Otázkou je, zda lze u uvedené práce použít metod diachronní komparace současného s minulým a ověřit, zda by se v této práci dalo použít ono otřepané „historia magistra ...“ – obávám se, že nikoli. Což ovšem neznamená kritiku, spíše opatrné upozornění pro pozorné čtenáře. Ostatně hledat za každou cenu negativa mi v daných souvislostech nepřipadá nutné. Otázky, které tato práce jistě vyvolá, budou jen prospívat potřebnému výzkumu nejen pragensiálních dějin.

Jan Schwaller

Martin Minařík, V NÁRODNÍCH BARVÁCH. AKCIONÁŘSKÝ PIVOVAR NA SMÍCHOVĚ V LETECH 1869–1945, Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2017, 368 stran.

V pivu život Čechů jest... A pivo není jen nápojem, nýbrž i politiko-ekonomikem a rovněž předmětem amatérských i profesionálních historických a místopisných bádání. Mladý historik Martin Minařík

se dějinami smíchovského pivovaru, od roku 1911 zvaného po plzeňském vzoru Staropramen, zabýval již ve své diplomové práci a nyní překládá výsledky svých bádání nejširší veřejnosti v knižní podobě.

Dnes bereme světový primát českého pivovarnictví jako něco samozřejmého, co se v české kotlině přirozeně a postupně vyvíjelo již od dávnověku. Ovšem ještě koncem sedmdesátých let 19. století v Rakousko-Uhersku co do velikosti produkce bezkonkurenčně kraloval strojný pivovar ve Schwechatu u Vídně s výstavem téměř 300 000 hl piva ročně a do první desítky se žádný český pivovar neprobojoval (zato tam byly dva uherské pivovary z Pešti, kteroužto destinaci by dnes asi žádný pivař nevyhledával). Plzeňský měšťanský pivovar byl se 75 000 hl až jedenáctý (zato s pokročilou technologií spodního kvašení). Zbytek české produkce byl rozptýlen v malých městských a vrchnostenských pivovarech a pivovárcích. Ale do toho přišlo zrušení propinačního (várečného) práva zákonem českého sněmu z 30. dubna 1869. Monopol šlechty a měšťanstva padl a na podzim 1869 byl založen Smíchovský akciový pivovar.

Mezi jeho akcionáři od začátku převládal střední stav. Mezi početné výjimky náleželi jen větší podnikatelé Petr Matěj Fišer, Jan Kohout (známý propagátor cyklistiky) a finančník Karel Dimmer. Zámožní akcionáři byli totiž v pivovaru diskriminováni – na prvních pět akcií náležel jeden hlas ve valné hromadě, na 15 akcií připadaly dva hlasy, na 30 tři a za každých dalších 30 akcií jeden. Zároveň byl stanoven strop 7 hlasů pro jednu osobu, takže vlastnictví více než 150 akcií už chod podniku neovlivňovalo. Pivovar byl ale důsledně českým v národním slova smyslu, žádný Němec mezi akcionáře nesměl, a stal se tak nedobytnou pevností, garantující v tehdejšímu kuriálnímu volebním systému českou radnici na Smíchově. (Že pivovary v českých zemích dobře posloužily národně politickým účelům, dosvědčuje i pozdější případ z Litovle, kde Rolnický akciový pivovar, založený v roce 1892, přivodil nejprve krach Měšťanského právovárečného pivovaru a následně i pád německé radnice: mezi Němci v celé habsburské monarchii tehdy neblaze proslulý „der Fall von Littau“.)

První strategickou zásadou smíchovského pivovaru proto byla diferenciacce. Orientoval se plně na české zákaznictvo, konkrétně převažující produkcí desetistupňového piva zaměřenou na české dělnictvo a nižší vrstvy. Tím se pivovar vyhranil jak proti podnikům německým (např. pivovar v Nuslích nebo plzeňský Gambrinus), tak i proti národnostně indiferentnímu plzeňskému Prazdroji, zaměřenému

svou dvanáctkou na vyšší vrstvy. (Bezkonfliktní koexistence plzeňského a smíchovského pivovaru nakonec přetrvává dodnes – vzpomínám na studentská léta, kdy byl Staropramen naším denním chlebem, kdežto Prazdroj se pil jen ve svátek, nebo když nás někdo pozval.) Druhou strategickou linií pak bylo tzv. technologické následnictví – pivovar na technickém ani technologickém poli neexperimentoval, nýbrž důsledně přebíral jen to, co se již osvědčilo jinde.

Po tříletém působení vrchního sládka Pavla Quaisera nastoupil na toto místo v roce 1874 František Lešer a výroba se rozběhla rychleji. Výstav stoupl z 30 000 hl v roce 1871 na 130 000 o dvacet let později. V roce 1891 se konala Jubilejní zemská výstava, na níž pivovar po počáteční opatrnosti nešetřil a která se tak stala jeho naprostým triumfem. Výstav a zisky plynule stoupaly, pivovar se rozšiřoval, konkurence byla zanedbatelná. Pivovar v Nuslích byl brzy vyřízen, nové pivovary na Královských Vinohradech, v Braníku a Ringhofferův ve Velkých Popovicích již náskok nedohnaly. Smíchovský pivovar bez větších škod proplul i úskalími hospodářských krizí. Jen export se jaksi nedařil, ale (tehdy ještě nepasteurovaná) desítka se k němu opravdu nehodila.

Knihla je dovedena až ke konci druhé světové války; nebýt jí, byl by se tento největší československý pivovar výstavem nejspíše přehoupnul přes hranici milionu hektolitrů. Čtenář se přitom důkladně poučí o tržní strategii, konkurenci a kooperaci, ekonomickém vedení, rozdělování dividend a jiných hospodářských záležitostech, méně již o výrobní technologii, ale – jak jsme již řekli – Smíchov opravdu nebyl průkopníkem na tomto poli. (Z hlediska slibně se rozvíjející české molinologie lze jen litovat, že v knize není vyložen vývoj a zejména příčiny krachu I. paromlýnské společnosti, na jejíž úkor pivovar územně expandoval. To ale po autorovi nelze žádat, zvláště když tu – na rozdíl od pivovaru – není dochován podnikový archiv.)

Jediným zklamáním tak zůstávají ilustrace. Tak velkoryse pojatá publikace by si zasloužila kvalitní obrazovou přílohu na křídovém papíře, a ne rozmazané fotografie přímo v textu, na nichž je mnohdy patrné původní rastrování. Mapky a plánky jsou (alespoň pro starší čtenáře) bez lupy nečitelné. Prezentovat malý výběr z množství reklamních plakátů a lahvových etiket na společné stránce bez jejich bližšího věcného a časového určení též nemá valného smyslu.

Jan Škoda

Kateřina Piorecká – Karel Piorecký, PRAHA AVANTGARDNÍ. LITERÁRNÍ PRŮVODCE METROPOLÍ V LETECH 1918–1938, Academia, Praha 2014, 564 stran.

Anja Tippnerová, PERMANENTNÍ AVANTGARDA? SURREALISMUS V PRAZE, Academia, Praha 2014, 423 stran.

Průvodce avantgardistickou Prahou z pera manželů Pioreckých je něčím daleko významnějším než jen topografickým připomenutím „významných míst“ pražské meziválečné literární komunity. „Teigova generace hledala novou funkci umění,“ říkají autoři v úvodu knihy a představují Prahu dvacátých let jako „inspirativní prostor“ v němž mladí „literáti“, resp. básníci, prozaici, divadelníci, hudebníci, malíři, sochaři a architekti (a dodejme nakladatelé i provozovatelé literárních kaváren) především intenzivně žili a zkoušeli nově metropolitní Prahu konstruovat jako „magic-city poetismu“, jak napsal Karel Teige roku 1924. Epicentrem takto viděné „republikánské“ Prahy byl Umělecký svaz Devětsil, ale Piorečtí nenapsali jeho dějiny, nýbrž hledali „křižovatky, na kterých se autoři různých životních postojů i poetik mohli potkávat nebo spíše s vědomím respektu míjet“. Sledovali tedy proces ustavování (a nikdy nekončícího přestavování) avantgardy především ve dvacátých letech – ovšem s relevantními přesahy do krizí otřesených let třicátých. Jejich největší zájem přitahovaly nové a originální (tedy nikoliv z Francie či Německa importované) umělecké směry poetismus a výtvarný artificialismus.

Východiskem, a jak autoři říkají, uměleckou „osou“ města byla ve dvacátých letech Národní třída – tradiční české, nejen literární korzo. Mapa tematizovaných míst na s. 14 a 15 však ukazuje, že průvodce zahrnuje celou vnitřní, resp. historickou Prahu i takřka všechna „historická“ předměstí: Jestli jsem správně identifikoval, pak s prázdnou vyšel Smíchov, Karlín a Holešovice-Bubny „pod drahou“. Každé ze 106 hesel (poslední je Zbraslav jako rezidence Vladislava Vančury) obsahuje kulturně historický výklad a vysvětlení vztahu místa k avantgardě a Devětsilu. Kniha je plná historických i aktuálních fotografií, reprodukcí knižních obálek a dobových ilustrací, úryvků textů či básní s nějakým vztahem k danému místu nebo avantgardistovi, který tu žil a působil. Hlavní část je doplněna kalendářem meziválečného literárního dění v Praze, soupisem použité literatury, jmenným

rejstříkem, rejstříkem citovaných literárních děl, soupisem zmíněných novin a časopisů, využitých on-line zdrojů a zkratk.

Celkově jde o publikaci, kterou čtenář možná méně využije jako opravdového průvodce – ač ani to není vyloučeno... Spíše však je to zdařilá a sympatická kniha, kterou zájemce o dějiny meziválečného kulturního života s chutí přečte jedním tahem celou nebo v ní najde inspiraci k velmi neakademickému (ač oba autoři jsou pracovníky Ústavu pro českou literaturu AV ČR) seznámení s dávno známým a přec nyní „nově čteným“ městem, v jehož ulicích jsou mnohé stopy meziválečné avantgardy identifikovatelné dodnes.

I druhá recenzovaná kniha pochází z dílny literární historičky. Anja Tippnerová vydala německou verzi práce o pražské větvi surrealismu již roku 2009. Tématem jejího zkoumání je skutečnost, že evropský surrealismus, oficiálně zahájený Bretonovým Manifestem surrealismu roku 1924, se s jistým odstupem setkal se silným a osobitým přijetím v Praze, kde v roce 1934 vznikla na podloží poetismu a artificialismu Surrealistická skupina. Tippnerová o ní soudí, že „zaujala ústřední postavení na českém uměleckém poli“ (s. 9). S takovou tezí nelze analyticky polemizovat, resp. je možno namítnout, že „střed“ lze z různých úhlů pohledu lokalizovat různě. Soudí-li autorka, že „v surrealismu českého ražení se spojila psychoanalýza s kulturně orientovaným marxismem a epistemologickými teoriemi v podobě pražského strukturalismu“ (tamtéž), je zřejmé, že by muselo jít o velmi esoterickou a přešlechtěnou rostlinku, kterou by na výše řečeném kulturním poli konkurence brzy zahubila. Pravdou je však opak, tedy síla a dokonce extrémně životnost tohoto hnutí. Sama Tippnerová konstatuje, že „neobvyklá stabilita uvnitř skupiny a společné projekty jejích členů skutečně představují zvláštnosti pražského surrealismu“ (s. 10).

Recenzent si dovoluje podotknout, že surrealismus, není-li vnímán dogmaticky a vázán na marxismus či dokonce – u oficiálních vyznavačů více než časté – členství v komunistické straně, nýbrž chápán jako umění, případně životní postoj, nahlížející běh světa a věcí lidských z pozic „nad reálnem“, dosáhl právě v českém prostředí ohlasu daleko přesahujícího meze jedné – ortodoxní – umělecké skupiny. Zejména v konfrontaci s autoritativními či (též v ideovém smyslu) totalitními režimy se v tomto širším výměru ukázal být jediným nezkorumpovatelným (a ke zkorumpování nevyzývaným)

uměleckým stylem, který prochází celým dalším 20. stoletím a jehož hlas je významně slyšet i v počátcích století jednadvacátého.

Jiří Pešek

Jindřich Marek – Ivo Pejčoch – Jiří Plachý – Tomáš Jakl, PADLÍ NA BARIKÁDÁCH. PADLÍ A ZEMŘELÍ VE DNECH PRAŽSKÉHO POVSTÁNÍ 5.–9. KVĚTNA 1945, Vojenský historický ústav Praha, Praha 2015, 391 stran.

Pražské povstání v květnu 1945 je historický fenomén, který – přes velký pokrok v jeho poznání i zasazení do dobového kontextu – není dodnes badatelsky uspokojivě objasněn, resp. interpretačně doceněn ve svých důsledcích. Deset let po zásadním přínosu, který představuje kniha Stanislava Kokošky z roku 2005,¹ přišla na pulty knihkupectví publikace kolektivu VHÚ Praha, zpracovávající dosud nejúplnější biografický soupis osob, které v Praze za povstání padly a zahynuly. Tato co možno nejširší definice je důsledkem skutečnosti, že – zejména u civilních osob – nelze vždy jednoznačně rozlišit, kdo padl takříkajíc „se zbraní v ruce“ (samozřejmě včetně nosičů munice, spojek, sanitářů a ošetřovatelek) a kdo zahynul jako kolaterální oběť, byl vojáky wehrmachtu a zejména jednotek SS zastřelen jako rukojmí, jako zajatec, parlamentář nebo prostě jako oběť početných masakrů pražských civilistů, nebo přišel o život při německém bombardování Prahy. Byli sem započítáni též těžce zranění bojovníci z barikád, kteří zemřeli v nemocnicích poměrně krátce po konci války, ale také vojáci ROA – padlí nebo ti, kteří byli zranění a po obsazení Prahy Rudou armádou zatčeni v nemocnicích a následně zastřeleni.²

Úvodní, cennou, ale snad až příliš stručnou kapitolu nejen o „Padlých pražského povstání“ napsal Jindřich Marek (s. 5–14). Předkládá v ní stručnou rekapitulaci příběhu povstání, spontánně (s předstihem

¹ STANISLAV KOKOŠKA, *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*, Praha 2005. Širší rámec povstání přinejmenším zčásti dává kniha: STANISLAV KOKOŠKA A KOL., *Nultá hodina? Československo na jaře 1945 ve strategických souvislostech*, Praha 2011.

² Srovnej PETR HOFMAN, *Ve stínu osvobození. Činnost sovětských represivních složek na československém území v letech 1944–1945*, tamtéž, s. 90–102.

oproti představám České národní rady) vypuknuvšího 5. května. Proti třicetitisícové německé posádce, povstáním zaskočené, stálo na počátku 16 000 bojovníků, jejichž počet se (mj. díky kontingentům z venkova) postupně rozrostl na 35 000 mužů a žen, z toho přes 4 000 důstojníků a poddůstojníků, 4 500 policistů a četníků, členů finanční stráže i vězeňských dozorců. Bývalí aktivní a záložní důstojníci a protektorátní (lehce) ozbrojené uniformované složky tvořili bezmála čtvrtinu povstaleckých jednotek. Asi desetiprocentní podíl důstojníků mezi bojovníky zajišťoval špatně vyzbrojenému povstání nutnou odbornou kompetenci.

Marek připomíná, že ještě 7. května do bojující Prahy volně a bez problémů přijížděli američtí váleční korespondenti i menší obrněné jednotky se speciálními misemi. Krize povstání nastala o den později, kdy se do centra města začaly probíjet obrněné jednotky SS. Markovu formulaci, že „sovětské velení [...] není schopno po celou dobu povstání provést jediný letecký úder na podporu povstalců“ (s. 7), je třeba charakterizovat jako zbytečný eufemismus. Podobnou „neschopnost“ prokázalo sovětské letectvo i ve Varšavě v srpnu 1944, kdy „nedokázalo“ zabránit intenzivnímu německému bombardování bojujícího města, vzdáleného jen několik stovek metrů od předních sovětských linií. Praha ležela v operačním pásmu jak amerického, tak sovětského letectva a skutečnost, že byla z obou stran obětována jak německému bombardování, tak pancéřovým jednotkám SS, které k ní musely urazit několik desítek kilometrů, by snad dnes již mohla být otevřeně tematizována.

Marek poté vysvětluje, že povstání rozhodně nebylo z hlediska evropského kontextu závěru války „zbytečné“. „O to více se potom v dalším období obrátí nesmlouvavá sovětská pomstychtivost proti povstaleckým velitelům a politikům za to, že připravili sovětskou armádu o totální vojenský triumf a jednali bez jejího vědomí.“ (s. 7) „Fakt, že hlavní sílu barikádníků tvořily společenské opory Masarykovy republiky v podobě sokolů, skautů a legionářských důstojníků a především postav zcela ‚obyčejných‘ lidí, byl úporně zamlčován.“ (s. 8) Tuto společenskou skladbu povstalců dokazují i seznamy padlých.

Marek podrobně vysvětluje problémy s určováním počtu a hlavně s identifikací padlých. Dnešní výzkum navazuje na evidenci, kterou během povstání a krátce po něm vedl ve velitelství Bartoš generál zdravotní služby MUDr. Klement Zrůnek, který až do 20. května 1945 řídil v kooperaci s pražskou policií evidenci a zjišťování identity

mrtvých. Padlých Čechů – ale na barikádách bojovali a umírali také v Praze usedlí Poláci, Ukrajinci, Rusové a Bulhaři, jakož i neznámí osvobození vězni a koncentračníci – bylo (do konce roku 1945) evidováno 1 693 (plus 708 neidentifikovaných osob); k nim je třeba připočítat i 236 civilistů, zavražděných během povstání německými vojáky. Raněných bylo evidováno 2 938, z toho více než polovina těžce. Autor připomíná, že další padlé z mimopražských povstaleckých posil si hned po válce bez evidence odvezli příbuzní domů k pohřbení. Celkově se tedy podařilo aktuálně určit počet ztrát českých účastníků povstání na 2 898.

Vojáků ROA (Marek připomíná, že rok před tím se velkým dílem účastnili masakrů varšavských civilistů, jichž během povstání zahynulo 180 000) padlo v Praze asi sto a další dvě stovky raněných pak těsně po konci války zastřelili příslušníci sovětských zvláštních oddílů, masakrujících mj. pražskou ruskou emigrantskou komunitu. Likvidovány však byly i jiné vytipované osobnosti: V tomto kontextu by například stálo za vysvětlení, jakýmž „omylem“ (s. 20) byl 9. května ve svém bytě v Sadové ulici na Bílé Hoře vojáky Rudé armády zastřelen generál ing. Jaroslav Untermüller, kdysi významný důstojník československých legií v Rusku. Padlých německých vojáků a civilistů bylo identifikováno celkem 601.

K pramenům stávajícího výzkumu se vyjadřoval již Jindřich Marek, krátkým textem k tématu přispěli také Tomáš Jakl a Ivo Pejčoch (s. 16n.). Pak od s. 19 následuje systematický přehled padlých a zahynuvších, seřazený podle hodností od generálů přes důstojníky a rotmistry až k vojákům, vládnímu vojsku, legionářům, policii a dalším ozbrojeným a uniformovaným složkám. Příslušníci armády, zejména pak ve vyšších hodnostech, mají zpracována pěkná životopisná hesla, u ostatních uniformovaných padlých dostane čtenář k dispozici solidní biogramy.

Na s. 153–357 autoři přinášejí *Seznam padlých, usmrcených a zavražděných v průběhu Pražského povstání*, podaný velmi stručnou formou (12–14 osob na stránce, ovšem velmi často s minifotografií) abecedně uspořádaných osobních hesel. Do tohoto seznamu jsou zařazeni i všichni vojáci a policisté etc., kteří mají větší heslo v systematické části knihy. Vedle bojovníků z barikád tu tedy nalezneme např. i tříletou Janu Procházkovou, zavražděnou esesmany na zahradě domu čp. 254 v Krči. Strany 359–372 zaujímá seznam v Praze padlých a po válce v Praze zahynuvších „vlasovců“ z 1. divize VS

KONR. Je vlastně symptomatické, že u řady těchto „Rusů“ nelze dnes určit, šlo-li o vojáky ROA, nebo Rudé armády.

Po kratičkém závěru následují cenné ediční přílohy. Nejzajímavější z nich je asi dokument „Vojenského velitelství Velké Prahy v likvidaci“ o stavu podchycení ztrát („padlí a ubití“) povstalců do konce roku 1945. Zde byla sestavena tabulka přehledu mrtvých podle povolání (s. 378), kterou recenzent velmi postrádá pro aktuální stav výzkumu. Tabulka jasně ukazuje, že početně i relativně utrpěli největší ztráty v boji řemeslníci a živnostníci, úředníci a zřízeníci, poté dělníci a až poté – s odstupem – „profesionálové“, tedy vojáci a policisté. Bylo to tedy opravdu lidové povstání. Mezi civilisty přitom převažovali ti, kdo za republiky prošli vojenským výcvikem. Autoři připomínají poválečnou výpověď K. H. Franka: „Nejvíce Němce překvapilo, že v době revoluce se objevila čs. armáda, kterou Němci pokládali za zlikvidovanou.“ (s. 377) Mezi zavražděnými civilisty tvořili největší skupiny řemeslníci s živnostníky, po nich dělníci.

Knihu uzavírá přehled prozkoumaných archivních fondů a ukázka evidenčního listu padlého bojovníka. Cenná, pracná a zajímavá publikace má potenciál stát se bází pro novou – mj. sociálně historickou – fázi zkoumání Pražského povstání.

Jiří Pešek

MĚSTA VE STŘEDOVĚKU A RANĚM NOVOVĚKU JAKO BADATELSKÉ TÉMA POSLEDNÍCH DVOU DESETELETÍ / STÄDTE IM MITTELALTER UND IN DER FRÜHEN NEUZEIT ALS FORSCHUNGSTHEMA IN DEN LETZTEN ZWANZIG JAHREN, 2 svazky, (edd.) Olga Fejtová – Michaela Hrubá – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Ludmila Sulitková, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2013 [2015] (= Documenta Pragensia, sv. XXXII/1–2), 596 + 709 stran.

Historikové urbánních dějin si již zvykli na pravidelné publikační výstupy z mezinárodních konferencí, které každoročně pořádá Archiv hlavního města Prahy, vycházející v rámci řady Documenta Pragensia. Výjimkou není ani sborník statí ze 30. konference, která se konala

v říjnu 2011 v Clam-Gallasově paláci v Praze. Námětem této konference se nestala vybraná kapitola z historie měst, nýbrž urbánní bádání jako takové. Výsledkem bilanční konference s názvem „Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí“ se stal dvousvazkový sborník, který je svou koncepcí stejně netradiční jako téma samotné.

Příspěvky shrnující stav výzkumu českých a moravských měst nejsou v současné vědecké produkci ničím výjimečným, naproti tomu bilanční konference zůstávají určitou raritou. První akcí tohoto typu se v novodobých dějinách stalo setkání historiků a archivářů v Pardubicích v listopadu 1990.¹ Snahou organizátorů konference „Města ve středověku a raném novověku“ bylo na toto setkání navázat a s odstupem dvou desetiletí zhodnotit stav tuzemského historického bádání po roce 1989. Poměrně hojná účast zahraničních referentů však umožnila původní záměr přesáhnout a bilancovat historickou produkci let 1990–2010 v širším středoevropském prostoru. Tento aspekt měl určující vliv i na podobu výsledného sborníku.

Příspěvky referentů byly totiž rozděleny do dvou svazků. První z nich obsahuje především příspěvky obecnějšího charakteru, které představují stav urbánní historiografie pro větší územní celky (zpravidla celé státy či v případě České republiky jednotlivé země). Tyto stěžejní statě byly publikovány v německém znění (a to včetně referátů přednesených původně v češtině), aby se tím rozšířil okruh jejich potenciálních uživatelů i na zahraniční badatele. Dva příspěvky jsou zveřejněny v angličtině. Druhý svazek je obsahově i jazykově pestřejší, neboť obsahuje velké množství příspěvků, které se většinou věnují bilanci vybraných kapitol urbánního bádání. Příspěvky druhého svazku byly ponechány v původním znění, přičemž české příspěvky zde dominují.

Jak už bylo nastíněno, první svazek je věnován přehledovým příspěvkům, které bilancují tendence i nejvýznamnější historiografické práce a projekty posledních dvou dekad v jednotlivých zemích střední Evropy. Nejprve jsou představeny jednotlivé části korunních zemí – Čechy (Jiří Pešek a Ivan Hlaváček), Morava (Hana Jordánková a Ludmila Sulitková – královská města, Bronislav Chocholáč – poddanská města) a Slezsko (Irena Korbelářová). Z výčtu referentů je nasnadě, že

¹ *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, (ed.) JAROSLAV PÁNEK, Praha 1991.

zhodnocení dosavadní historické produkce se zhostily osoby nanejvýš povolané. Přestože těžištěm jednotlivých výkladů jsou práce tuzemských badatelů, žádný z autorů neopomněl bilancovat i nejvýznamnější práce zahraničních badatelů, které se věnují problematice českých, případně moravských či slezských měst. Tuto část sborníku vhodně doplňují i dvě studie věnované nejnovějšímu výzkumu archeologickému: Jedná se o příspěvek k archeologii českých měst (Jan Klápště) a popis stavu dosavadního poznání královských měst na Moravě a ve Slezsku (Rudolf Procházka). Zařazení obou statí do prvního svazku sborníku bylo dobrým rozhodnutím, neboť podtrhuje nezbytné provázání práce historiků a archeologů městského prostoru, k němuž v praxi dochází mnohem méně, než by bylo záhodno.

Ostatní studie prvního svazku systematicky mapují stav zahraničního bádání v zemích střední Evropy – Německo (Peter Johaneke), Rakousko (Ferdinand Opll), Švýcarsko (Thomas Manetsch), Slovensko (Ján Lukačka, Martin Štefánik, Eva Kowalská), Maďarsko (Katalin Szende, István H. Németh) a Polsko (Urszula Sowina, Zdzisław Noga, Andrzej Klonder). Zajímavý exkurz do estonského historického bádání zajistila autorská dvojice Raimo Pullat a Tõnis Liibek. V roce 1989 začala pádem železné opony ve střední Evropě nová etapa urbánních dějin. Otevření možností snadnějšího sdílení poznatků mezi badateli někdejšího západního a východního bloku vedlo k rozvoji komparace a k rozšíření dosavadního výzkumu o nová témata, a to v obou směrech.

Svým teritoriálním rozsahem, ale i kvalitou příspěvků si první svazek sborníku právem zaslouží celoevropskou pozornost. Systematické zpracování novodobého urbánního bádání podle jednotlivých územních celků působí dojmem, jako by sborník byl spíše kolektivní monografií než výstupem vědeckého sympozia. Druhý svazek sborníku je oproti tomu pestrou přehlídkou aktuálních témat urbánního výzkumu. Není náhodou, že rozvoj mnoha z nich byl umožněn až polistopadovým politickým vývojem. Řeč je zejména o studiu městských elit (Olga Fejtová, Peter Brindza), vztahu měst a šlechty (Václav Chmelíř) či církevních dějin v městském prostoru (Jiří Mikulec, Pavel Kůrka, Leszek Zygnier). Některá badatelská témata svědčí o aplikaci nových metod a konceptů, které umožňují novou interpretaci již etablovaných paradigmat. Příkladem je příspěvek o sociální topografii (Martin Musílek) či o genderových výzkumech raně novověkých měst (Michaela Hrubá).

Není mým cílem přepsat zde celý obsah druhého svazku, nicméně pestrost témat, kterou nabízí tato část tištěného výstupu z konference, se odráží i v interdisciplinaritě příspěvovatelů. Za zmínku bezesporu stojí příspěvky stavebních historiků a historiků umění (Vít Vlnas, Klara Kaczmarek-Löw, Vladislav Razím), právních historiků (Petr Kreuz, Gerd Schwerhoff) či dvě studie badatelů na poli městské ikonografie a historické geografie (Eva Chodějovská a Eva Semotanová, Ralph Andraschek-Holzer). Do určité míry samostatnou sekci vytvářejí statě věnované městské historiografii a novodobému rozvoji edičního zpřístupňování městských knih (Marie Tošnerová, Ivana Ebelová, Christian Speer, Ulrike Siewert, Jens Klinger a Robert Mund). Na závěr tohoto neúplného přehledu všech otevřených a diskutovaných problematik bych rád připomněl dva velmi podnětné příspěvky o židovských obyvatelích českých a moravských měst (Pavel Kocman, Marie Buňatová).

S rozmanitostí představených témat, která je charakteristická pro druhý svazek, jde bohužel ruku v ruce i velká rozdílnost v kvalitě a v celkovém pojetí jednotlivých příspěvků. Zatímco část autorů respektovala bilanční záměr pořadatelů konference a snažila se postihnout význam dvou posledních desetiletí ve vývoji vybrané disciplíny, někteří autoři ve svých referátech spíše představili konkrétní výzkumný projekt či výsledky svého dlouhodobého studia. To sice není na škodu věci, nicméně vzniká tak znatelný kontrast mezi prvním (konceptně pevně ukotveným) a druhým svazkem sborníku. Nepochybuji však, že i druhý svazek osloví díky své rozmanitosti široké spektrum badatelů.

Popsaná koncepce dvousvazkového sborníku se mi celkově jeví jako velmi vhodné řešení, které zdůrazňuje tradičně mezinárodní charakter konferencí Archivu hlavního města Prahy. Zdá se mi nanejvýš důležité (a v případě bilanční konference o to spíše) prezentovat stěžejní příspěvky i na mezinárodní úrovni, jakkoliv si uvědomuji, že jazyková bariéra omezí okruh tuzemských čtenářů. Pro ně tu je především druhý svazek a do určité míry i „mezinárodní“ jazyk poznámkového aparátu prvního svazku, který představuje zásadní práce tuzemské i zahraniční produkce z let 1990–2010.

Pevně věřím, že konference konaná v roce 2011 nezůstane ojedinelou, ba naopak že se stane základem novodobé tradice pravidelných bilančních setkání. Rozpětí dvou desetiletí by bylo více než vhodné. Význam bilančních příspěvků je ostatně pro historické vědy nedocenitelný.

Jiří Smrž

KRAKAU – NÜRNBERG – PRAG. DIE ELITEN DER STÄDTE IM MITTELALTER UND IN DER FRÜHEN NEUZEIT. HERKUNFT, NATIONALITÄT, MOBILITÄT, MENTALITÄT, (Hrsg.) Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzisław Noga, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha 2016 (= Documenta Pragensia Monographia 33/1, series Cracovia – Norimberga – Praga), 575 stran + barevná obrazová příloha.

Sborník představuje písemné verze referátů přednesených během stejnojmenné mezinárodní konference, jež se uskutečnila v polském Krakově ve dnech 16.–17. října 2014. Jak se čtenář může dočíst v editoriu, krakovská konference byla připravena jako první z plánované série periodicky se opakujících odborných setkání českých, německých a polských historiků, kteří se zabývají středověkými a raněnovověkými dějinami měst Krakova, Norimberku a Prahy. Mezi zmíněnými třemi metropolemi byly již od pozdního středověku udržovány intenzivní obchodní vztahy, které s sebou přinášely také další důležité podněty z oblasti kultury, umění, náboženství apod. Organizátoři konference – Archiv hlavního města Prahy, Instytut Historii Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie a Stadtarchiv Nürnberg – svým projektem cíleně navazují na dosavadní úctyhodnou tradici renomovaných setkávání, která se již od osmdesátých let 20. století každoročně uskutečňují péčí pracovníků Archivu hlavního města Prahy a jsou zaměřena na problematiku srovnávacích dějin evropských měst. Lze připomenout, že v rámci již etablované ediční řady Documenta Pragensia byl jako její 29. svazek vydán sborník studií věnovaných Praze a Norimberku.¹

Jak již napovídá název konference i konferenčního sborníku, který editorsky připravili Michael Diefenbacher, Olga Fejtová a Zdzisław Noga, jeho obsah je zaměřen na problematiku středověkých a raně novověkých městských elit uvedených tří evropských měst. Mezi dílčími tématy pak byly akcentovány otázky původu, nacionality, prostorové i sociální mobility a mentality elit. Do sborníku bylo zahrnuto celkem 28 fundovaných studií včetně dvou úvodních pojednání. Veškeré texty jsou psány v němčině, čímž se v mezinárodním kontextu zvyšuje širší potenciální dopad studií českých a polských historiků.

¹ *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, (edd.) OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK, Praha 2010 (= Documenta Pragensia 29).

Jak již bylo naznačeno, vlastním studiím jsou předřazeny dvě úvodní stati. V první z nich Martin Scheutz představuje velmi cenný terminologický a historiografický přehled, uvádějící do problematiky geneze a užívání pojmu „elita“ v sociologii (viz klasické sociologické koncepty Gaetana Moscy či Maxe Webera) i přeneseně v historických vědách. Scheutz přirozeně zohledňuje tematické vymezení sborníku a v rámci chronologie se nebrání potřebným časovým přesahům. Pozastavuje se nad otázkou identifikace městských elit na základě několika obecně uznávaných identifikačních znaků neboli konstitutivních vlastností (bohatství, původ, veřejný úřad nebo titul, blízkost k panovníkovi, právní zajištění elitářského statusu, všeobecná akceptace širokými vrstvami i nemnohými mocnými, vyjadřování a reprezentace statusu, odborné znalosti), z historiografického hlediska pak přináší příklady především z německého prostoru.

Pojednání Romana Czaji je zaměřeno na místo vůdčích vrstev (Führungsgruppen) polské městské společnosti středověku a raného novověku v polské historiografii od konce 19. století do současnosti (s. 31–45). Za hodnotící kritérium autor zvolil převládající a současně dobově podmíněný metodologický přístup. Viděno touto optikou, polská historiografie byla do konce třicátých let zaměřena především regionálně, v padesátých a šedesátých letech 20. století podnítila marxistická ideologie zvýšený zájem o městské elity, přičemž jejich status podmiňovala primárně ekonomickým postavením. Inspirativní propojení bádání městských elit s problematikou šlechtické společnosti, jež je patrné v posledních desetiletích, Czaja vysvětluje obecnějším trendem zájmu polské historiografie o vládnoucí elity jako takové. Následující příspěvky editoři rozdělili do čtyř základních tematických bloků: *Herrschaftseliten* (7 studií), *Kirchliche Eliten* (9 studií), *Intellektuelle Eliten* (6 studií) a *Wirtschaftseliten* (4 studie). V rámci těchto bloků jsou jednotlivé studie řazeny v zásadě chronologicky, tedy od počátku středověku do závěru raného novověku v 18. století.

První blok, věnovaný definici a proměnám vládnoucích elit (*Herrschaftseliten*, *power elites*), zahajuje studie Marcina Starzyńskiego, jež se zaměřuje na krakovské elity v období od první slezské migrace v 13. století do příchodu emigrantů z Alsaska na konci 15. století. Pro nepopiratelný politický vliv v rámci městské autonomie považuje za integrální součást městských vládnoucích elit rovněž příslušníky městské rady. Michael Diefenbacher popisuje norimberské vládnoucí elity za pomoci analýzy unikátního archivního pramene, jímž je

tzv. *Tanzstatut*, tedy seznam privilegovaných rodin oprávněných účastnit se tance na městské radnici. Diefenbacher popisuje proces zrodu a proměny vlastní vládnoucí elity od vrstvy ministeriálů k vrstvě bohatých a vlivných obchodníků, stejně jako feudalizační proces, který městské elity značně přibližoval říšské šlechtě (autor upozorňuje, že postavení norimberských měšťanů bylo rovné říšskému rytířstvu). Martin Musilek se obdobně zamýšlí nad obsahem obecně užívaného pojmu „patriciát“ na příkladu Starého Města pražského, mezi jehož příslušníky řadí vedle členů tradičních renomovaných patricijských rodin také bohaté řemeslníky. Obě skupiny navzájem spojovaly členství v městské administrativě a společné přátelské a příbuzenské vztahy. Základním kritériem daného společenského statusu však zůstával patřičný majetek, který umožňoval mj. participovat na příslušných městských poplatcích. Kateřina Jišová zaměřuje svou pozornost na příslušníky staroměstských a novoměstských městských rad a na konkrétní průběh jejich kariér, tak jak je možné je rekonstruovat na základě dostupné pramenné základny. Ke studii připojila soubor 12 stručných biogramů vybraných staroměstských a novoměstských radních.

Zdzisław Noga pojednává o krakovské městské radě v 16.–18. století, kterou vnitřně diferencoval na základě původu a etnicity radních (vedle Poláků pocházeli mnozí radní z jižních částí Evropy, z Pruska, Švýcarska, ze Svaté říše římské, z rakouských a českých zemí včetně Slezska či Uher), podle jejich zastávané profese (intelektuálové, obchodníci, lékaři, juristé, řemeslníci) a konfese. Upozornil také na přítomnost měšťanů, užívajících vlastní heraldické atributy (tzv. herbiky). Celkově Noga však definuje společnost krakovských vládnoucích elit jako jednolitou oligarchickou společnost, jež vůči svým členům projevovala vysokou míru solidarity a protekcionismu. Příspěvek Olgy Fejtové shrnuje výzkum raně novověkých městských vládnoucích elit v českém prostředí po roce 1989, který autorka demonstruje zejména na příkladu Starého a Nového Města pražského. V dlouhodobé časové perspektivě dokládá proměnu vládnoucích elit obou pražských měst od příslušníků elit jako takových k elitní vrstvě profesionálních úředníků. Mateusz Wyźga se zaměřuje na krakovskou šlechtickou společnost v časovém rozpětí od 16. do 18. století, kterou rozděluje do dvou základních skupin. Do první zahrnuje nobilitu, která ve městě dlouhodobě vlastnila majetek a profesně působila především ve státní administrativě (Wyźga ji připodobňuje ke známé fran-

couzské „noblesse de robe“), sama však nebyla počítána k vlastním krakovským měšťanům. Druhou skupinu představuje zchudlá šlechta, která se naopak přizpůsobila městskému stylu života a zaměstnání a využívala své příslušnosti k městskému právu. K druhé skupině autor řadí také nobilitované krakovské měšťany, které nazývá *Mitteladel*. Jako do jisté míry svébytnou společenskou skupinu Wyžga navíc vymezuje šlechtické studenty krakovské univerzity.

Druhý blok studií, který se zaměřuje na městské církevní elity, zahajuje analýza struktury církve ve středověkém Krakově z pera Tomaszeho Graffa. Autor rozlišuje čtyři skupiny krakovských středověkých církevních elit: biskupy a klér spojený s biskupským úřadem a s krakovskou katedrálou, příslušníky kolegiátní kapituly a městské farní kněze, početné krakovské řeholníky a nakonec církevní intelektuální elity. Krakovskou církevní elitu chápe jako velmi váženou společnost nadregionálního významu, jenž vyplýval především z úzkého propojení biskupů a jim blízkých duchovních hodnostářů s vládnoucími elitami celého polského státu a tedy současně s panovnickou diplomacií a královskou kanceláří. Antonia Landois se zaměřila na církevní elity středověkého Norimberku, jejich profesní zařazení, sociální status a silné spojení se světskou sférou. K definici norimberských církevních elit využívá řadu konkrétních příkladů: např. osobnost Sixta Tuchera (1459–1507), právníka, kněze a humanisty pocházejícího z přední norimberské patricijské rodiny, nebo dvě osobnosti přicházející z Krakova: rodilého Slezana Dominika Schleupnera, jenž v Krakově studoval, a krakovského rodáka Andrease Stoße, syna proslulého sochaře Veita Stoße (Wita Stwosze/Stosze).

Tématem studie Jana Hrdiny jsou církevní instituce středověké pražské aglomerace a jejich hierarchie. Autor věnuje pozornost proměnlivému postavení jednotlivých institucí, od arcibiskupství přes kapituly po jednotlivé farnosti, jejich symbolické komunikaci a sebe prezentaci. Martina Maříková provedla analýzu postavení, ekonomického zázemí a personální struktury pražské metropolitní kapituly v 15. století. Poukazuje na skutečnost, že pro kapitolu byl (ve srovnání se západoevropskými poměry, konkrétně anglickými) typický vysoký počet rezidenčních kanovníků, a vysvětluje tento fakt ústředním postavením kapituly v Čechách, nacházející se v místě panovnické rezidence, sídla univerzity a úřadů regionální i církevní správy, s nimiž byly kariéry svatovítských kanovníků velmi úzce spojeny. Marek Daniel Kowalski věnuje pozornost prelátům a kanovníkům středověké

krakovské kapituly, kteří disponovali úzkými osobními kontakty s královskou kanceláří a dvorem, stejně jako s biskupy a krakovskou univerzitou. Mimořádnost postavení krakovské kapituly podle Kowalského zdůrazňoval silný ekonomický potenciál a také převaha kanovníků městského původu.

Personální a sociální strukturou kléru při vybraných norimberských kostelech v období probíhající konfesionalizace od poloviny 16. do poloviny 17. století se zabývá Wolfgang Mährle. Prostřednictvím studia biografii jednotlivých kleriků zjišťuje, že pro norimberský klérus byla typická široká sociální otevřenost, jež umožňovala přijímání mužů pocházejících nejen z rodin se zázemím akademického vzděláním, ale i z rodin těch společenských skupin, zejména řemeslníků, jimž se dostalo pouze omezené edukace. Solidní akademické vzdělání a dlouhodobá praxe v duchovní správě se staly základními pilíři vstupu mezi norimberský klérus, jenž sám o sobě patřil mezi soudobé městské elity. Andrzej Bruzdziński představuje ve své studii špičku raně novověkých krakovských církevních elit – církevní hodnostáře v čele s krakovskými biskupy. Tito duchovní hodnostáři disponovali dostatečným společenským a politickým potenciálem, umožňujícím zařadit je mezi tehdejší městské vládnoucí elity. Bruzdziński neopomíná zmínit prostředí krakovských klášterů, jež chápe jako další prominentní centra intelektuálního i kulturního života, která byla mnohými vazbami úzce propojena s okolní světskou sférou.

Ota Halama vykročil z dosavadního zaměření všech příspěvků na katolické prostředí, když obrátil svou pozornost na problematiku vazby pražského utrakvistického kléru k intelektuální, morální a ekonomické elitě jagellonského období. Na Halamu tematicky úzce navazuje poslední studie bloku, jejíž autorka – Markéta Růčková – se zabývá přítomností Jednoty bratrské v pražských městech. Ta na rozdíl od utrakvistů představovala náboženskou minoritu, jež až do roku 1609 nebyla součástí oficiální církevní struktury. M. Růčková sleduje cestu bratrské církve od počátků v utajení přes pozvolný rozvoj a otevírání se kontaktům s dobovými elitami – městskými, a nakonec i šlechtickými. Konkrétní sociální skladbu členstva pražské Jednoty bratrské analyzuje na základě seznamu členů Jednoty z roku 1607.

Třetí tematický blok je věnován městským intelektuálním elitám. Krzysztof Ożóg se zabývá zrodem malých kroužků intelektuálů při katedrále a katedrální škole na Wawelu v 11. století a následným rozvojem prostředí krakovských intelektuálních elit v období do

15. století (založení univerzity, ustavení Krakova jako intelektuálního centra evropského významu). Blanka Zilynská popisuje intelektuální elity středověkých pražských měst, které definuje prostřednictvím dosaženého vzdělání, duchovních aktivit a pedagogických zájmů. Autorka ukazuje, že ačkoliv zdejší univerzita produkovala velké množství absolventů, pouze nemnoha z nich se podařilo najít uplatnění v pražské aglomeraci. Raně novověkou krakovskou univerzitní elitu, tvořenou vedoucími osobnosti akademických kruhů a profesorského sboru, představuje na pozadí konfesionálních proměn a rozvoje humanismu 16. století Maciej Zdanek. Ve sledovaném období podle něj docházelo k několika krizím, které byly ve svých důsledcích příčinou poklesu počtu zahraničních studentů a orientace univerzity na studenty z okolí. Pro univerzitní elity byla dále typická silná inklinace k tradicionalismu a konzervativismu, nepochybně ovlivněná soudobým politicko-náboženským rozvojem polského státu. Franz Fuchs popisuje vytváření norimberských městských intelektuálních elit v humanistickém prostředí zdejší *Poetenschule* (založené městskou radou roku 1496) a na předních německých a italských univerzitách. Jejich absolventi, působící v Norimberku např. jako právníci či fyzici, pak dále šířili a podporovali humanistické myšlenky. Fritz Dross se zabývá konkrétní profesní skupinou norimberských městských fyziků v 16. století jako univerzitně vzdělaných osob profesně vázaných jak k vlastnímu městu, tak i k soukromé klientele. Jiří Pešek vykresluje okolnosti, za nichž se někteří příslušníci pražských akademických vzdělanostních elit 16. století (Jan Hlavsa z Liboslavi, Jan Pašek z Vrat, Pavel Kristián z Koldína) mohli stát vůdčími představiteli tehdejších pražských vládnoucích elit.

Poslední a současně nejkratší blok je zasvěcen městským hospodářským elitám. Z hlediska původu a nacionality byly velmi pestré krakovské obchodnické elity předmoderního Krakova (tj. v 16.–18. století), mezi nimiž výzkum zjistil velké zastoupení italských, skotských a německých obchodníků. Tuto situaci přibližuje ve svém příspěvku Marcin Gadocha. Jejich vývoj sleduje od zformování jádra elit v 16. století až po 18. století, kdy odezněl dosavadní bouřlivý hospodářský vývoj města. Deprese byla způsobena řadou faktorů: změnami obchodních tras, přesunutím stálého královského sídla do Varšavy, výší odvodů daní státu, morovými epidemiemi. Rovněž Bernd Fuhrmann představuje norimberské obchodníky 15. století jako nehomogenní, ale značně barvitou a proměnlivou společenskou vrstvu.

V jejím rámci působily vedle starých rodin také ambiciózní rodiny nové, jejichž členové se rovněž stávali vlivnými příslušníky vládnoucích elit. Svě nové pozice si vydobývali participací na dálkovém obchodu, na finančnictví, výkonem řady specializovaných řemesel a významnými aktivitami v důlním podnikání v Krušných horách, stejně jako v moderním zpracování vytěžené rudy. Vnitřní struktura norimberských obchodnických elit byla mnohem otevřenější než vlastní městské mocenské elity a v jejím rámci docházelo ke značné fluktuaci.

Walter Bauernfeind se zaměřil na analýzu rezidenčních strategií norimberských vládnoucích i hospodářských elit v období let 1400–1600 a na jejich soustředění do prestižních městských částí. Obdobně se rezidenčním strategiím věnuje Hana Vobrátilková, zkoumá je na příkladu hospodářských elit Starého Města pražského na počátku 18. století. Pomocí rozboru vizitačních materiálů tereziánského katastru z let 1725–1726 identifikuje výběr konkrétních lokalit a ukazuje vnitřní podobu a vybavení domů. Všímá si též, jak byli úspěšní a bohatí měšťané značně, nikoliv však zcela inspirováni šlechtici a jejich městskými rezidencemi (městské rezidence byly skromnější a více uzpůsobené potřebám konkrétního podnikání či výroby).

Všechny studie sborníku jsou zpracovány na vysoké odborné úrovni. Jejich autoři prokazují mnohdy neobyčejně široký a detailní rozhled po zkoumané pramenné základně, sekundární literatuře i historiografických trendech, které jsou pro téma jejich studia signifikantní, a poskytují čtenáři mimořádně hodnotnou informační i interpretační základnu. Svůj přirozeně ryze lokální či regionální záběr však jednotliví autoři překonali jen v menší míře. Je proto škoda, že editoři, kteří museli odvést úctyhodnou redakční a editorskou práci, setrvali na úrovni „pouhého“ konferenčního sborníku a nepokusili se využít jeho jedinečný mezinárodní potenciál k vytvoření shrnujícího, komparativního závěru, který by poukázal na podobnosti či disproporce v ustanovování a vývoji městských elit všech tří zkoumaných měst v širokém časovém horizontu středověku a raného novověku. Tohoto úkolu se tedy musí ujmout čtenář sám.

Z praktického pohledu považuji za jistý deficit také absenci vědeckého aparátu v závěru publikace. Ten bývá v poslední době i na úrovni konferenčních sborníků považován již za standardní součást publikace, byť se tak v českém prostředí stalo především díky úspěšné (ve výsledku ale prospěšné) snaze kamuflovat sborníky do hávu „rivovatelných“ monografií. V množství uváděných zdrojů, literatury

i pramenů, která je v rámci jednotlivých příspěvků kontinuálně zkra-
cována, by orientaci usnadnil připojený seznam. Stejně tak čtenáři
citelně chybí osobní rejstřík. Jedná se o položky, jejichž zpracování je
sice pracovně velmi náročné, ale v současné publikační praxi před-
stavují naprosto neocenitelné pomůcky pro rychlou orientaci v hutném
textu odborných publikací. Nutno uznat, že tuto orientaci do jisté míry
umožňují anglickojazyčné abstrakty.

Finální zhodnocení předkládané publikace nemůže být pro její
celkovou koncepci a zejména pro obsahovou kvalitu jednotlivých
příspěvků jiné než pozitivní. Lze se proto velmi těšit na následující
druhý svazek plánované řady, který by měl přinést písemné verze
referátů z konference *Stadt und Reformation: Krakau, Nürnberg und
Prag (1500–1800)*, uspořádané v Norimberku ve dnech 6.–8. listo-
padu 2017. Rovněž tento sborník by měl být publikován v ediční
řadě *Documenta Pragensia Supplementa*.

Jiří Brňovják

**Radek Bláha – Petr Grulich – Roman Horký – Jan Košek – Martin
Landsmann – Milena Lenderová – Věra Němečková – Jiří Pavlík –
Radek Pokorný – Petr Polehla – Jaroslava Pospíšilová – Jiří Slavík –
Jaroslav Šůla – Jana Vojtíšková – Ladislav Zikmund-Lender,
HRADEC KRÁLOVÉ. HISTORIE, KULTURA, LIDÉ, Nakladatelství
Lidové noviny, Praha 2017, 920 stran.**

Objemná, textově hutná publikace představuje v moderních dějinách
první ucelené vyprávění příběhu historie města na soutoku řek Labe
a Orlice. Splácí tím dluh, který česká historiografie má vůči tomuto
východočeskému centru. Dosud nebyla vydána žádná významnější
práce, jež by zejména pro 20. století představila všechna období dě-
jin města i celého regionu. Je tak zcela logický obsah více než sedmi
stovek stran hlavního textu i bohatého poznámkového aparátu, který
tento text doprovází. Ten může být návodný pro další výzkumy, studie,
ale i pro rozvíjení témat popularizačních textů. Zejména ty doposud
zaceľovaly mezery v regionálních dějinách.¹ Ne že by východočeský

¹ Z poslední doby o architektuře a obrazech JAROSLAV HRŮZA, *Hradec Králové
na pohlednicích v průběhu tří století I–II*, Hradec Králové 2015–2016;

kraj zůstal historií nepovšimnut. Nicméně byl zaznamenáván spíše ve spojení s „velkými dějinami“ jako husitské centrum tzv. orebitů, zázemí bitvy u Sadové nebo středisko významného českého průmyslu či architektury první poloviny 20. století.²

Dějiny města vycházejí jako jedenadvacátý díl edice Dějiny českých, moravských a slezských měst Nakladatelství Lidové noviny a vedle svazku jihlavských dějin patří k nejobsáhlejší dílům této řady.³ K vypracování díla se spojila řada místních, ve svých oborech renomovaných autorů, kteří reprezentují tři hlavní regionální paměťové instituce: Východočeské muzeum, Státní okresní archiv a Univerzitu Hradec Králové. Dílo je rozděleno do patnácti kapitol, přičemž čtrnáct z nich je chronologicky členěných a patnáctá je věnována místní pýše, kterou je architektura a která zejména stojí za oním přízviskem salon republiky, jak jej navrstvila zejména poslední dvě staletí lokálních dějin.

Chronologicky počíná příběh historie města prehistorickým obdobím, o jehož zpracování se postarali hlavně archeologové z královéhradeckého muzea. Linie běžící přes středověké a novověké kapitoly se zastaví až v roce 1989. Části věnované novějším dějinám pocházejí z pera archivářů, univerzitních historiků a kunsthistoriků. Události sametové revoluce ve městě zakončují dosavadní běh dějin východočeského regionálního centra.

Líčení prehistorického a raně středověkého období města se nejvíce opírá právě o archeologii; je patrné, že v obci s tradičním (a na toto období specializovaným) muzeem lze z nálezů sestavit poměrně široký příběh především geografického a demografického růstu lokality. První písemná zmínka o Hradci se váže až k roku 1073, do té doby chybí jakékoli jméno a interpretace probíhá na úrovni hmotné kultury. První osídlení je popsáno dle poznatků vyplývajících

ZDENĚK DOUBEK – HELENA REZKOVÁ, *Malšovice*, Vlkov 2012; TITÍŽ, *Starý Hradec Králové dům od domu*, Hradec Králové 2009; HELENA REZKOVÁ, *Historie městské hromadné dopravy v Hradci Králové 1928–2013*, Vlkov 2013.

² PAVEL PANOCH, *Hradec Králové. Průvodce po architektonických památkách od středověku do současnosti*, Praha 2015; JOSEF FUČÍK, *Válka 1866*, Praha – Litomyšl 2012; JAROSLAV RAVIK, *Tam u Králového Hradce*, Praha 2001; VOJTĚCH KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017; JIŘÍ ZIKMUND – LADISLAV ZIKMUND-LENDER, *Architektura Hradce Králové na fotografiích Josefa Sudka*, Hradec Králové 2014.

³ RENATA PISKOVÁ A KOL., *Jihlava*, Praha 2010. Kniha má 880 stran, o 40 stran rozsáhlejší kniha o Hradci Králové je tudíž zatím nejobemnější.

z nálezů keramiky, zbraní či mincí. O městě se v této chvíli hovoří jako o hradišti, které se během panování Přemysla Otakara I. změnilo v město. To dokládá také listina z roku 1225, o níž autoři hovoří jako o nejstarším privilegii venkovských měst v Čechách vůbec. Od té doby kniha již nabízí i konkrétní jména spojená s místní historií a postupně je charakterizována i vznikající městská infrastruktura.

Dozvídáme se o nových úlohách v rámci menšího církevního centra i pro vzdálenější Kladsko, o centrálním významu růstu privilegované obce, která si zachovala městská práva fakticky až do 18. století. Autoři formulují hypotézu, že Hradec Králové na rozdíl od ostatních měst vyrostl ve 13. století díky přemyslovské východní politice, když zde čeští panovníci často pobývali se svým dvorem. Po vymření Přemyslovců se město dostalo do čela skupiny tzv. věnných měst a pomáhalo zajistit stabilitu vlády jako útočiště a hospodářské zázemí pro královny vdovy. To mu až do josefínských reforem zaručovalo jasné postavení a práva. A to navzdory faktu, že královny zde pobývaly spíše jen krátkodoběji.

Historie městského vývoje opisuje důležité okamžiky vývoje českých zemí – vzestup moci církve v době vlády Lucemburků, husitské hnutí a proměnu vlastnictví majetku, městskou nezávislost jagellonského věku a postupné oklešťování městských práv po neúspěšných protihabsburských rebéliích v letech 1547–1548, resp. 1618–1620. Podobně jako v jiných částech státu i v Hradci Králové došlo k velké hospodářské i demografické depresi během třicetileté války. Vývoj celé země dokreslují rovněž barokní dějiny Hradce, kdy se ve východočeském centru usídlili jezuité a bylo zde založeno biskupství, jež město profilovalo jako vzdělanecké centrum. Nově zřízený seminář se v době tereziánských a josefínských reforem přibližoval světské škole.

Hlavní pozornost je v knize nicméně věnována dějinám posledních dvou dnes již uzavřených staletí. V nich Hradec poměrně radikálně změnil svůj kolorit, který jej zdobí doposud. První zásadní cézurou byla přeměna města ve vojenskou pevnost v době tereziánských a josefínských reforem. V této epoše do jeho života značně zasáhly velké dějiny. Kraj se totiž stal nárazníkovým bodem pruského tlaku na rakouskou monarchii a Hradec byl jako přirozený střed oblasti změněn v ústřední opěrný bod. Nejspíše tehdy se zde začal profilovat odpor proti prušáctví a posléze němectví, což v důsledku pomohlo utvářet kraj jako baštu českého národního obrození. Pevnostní funkce

však na více než století zastavila výstavbu centra města. Když byl potom vojenský charakter Hradce opouštěn, bylo možno v jeho rozšiřování dobře experimentovat. Tradice měšťanství pak pomohla, že Hradec Králové nedopadl jako jiné městské pevnosti, Terezín a Josefov, které v rámci demilitarizace již delší dobu spíše strádají a nové významy stále hledají.

Cesta osvobození města z hradeb a epocha bouřlivé výstavby od počátku 20. století je v knize prezentována v kontextu dynamiky vývoje občanské společnosti. Zásadní pozitivní prvek vidí autoři v zavedení volené obecní samosprávy a z ní vzešlé racionální městské vlády. Hradec provázely pozitivní kroky samosprávy až do druhé světové války. V počátcích procesu proměny Hradce v moderní město hrály vedle disponibilních financí z volných hradebních pozemků velkou roli výrazné osobnosti v čele s dlouholetým starostou Františkem Ullrichem. Ten se dle autorů mohl opřít o zástupce „svobodných povolání, úředníky a liberální podnikatele, uvědomující si nutnost vzdělaného a progresivního muže v čele radnice“ (s. 407). Ti zaručili odvážnou moderní výstavbu. Autoři Ullricha chválí jako vzdělance svobodného povolání. Jako takový je ztotožněn se sofistikovanou politikou místní samosprávy. Posléze pro období od třicátých let autoři podobně oceňují starostu Josefa V. B. Pilnáčka. Racionalita městské správy byla spojena se šťastným výběrem architektů, inženýrů i hospodářů, vlastně kontinuálně probíhající po celou první polovinu 20. století. V tomto smyslu je zajímavé připomenout, že ve vedení města se střídali představitelé mladočeské, resp. národně demokratické strany, kteří dlouhodobě blokovali spojení s předměstskými obcemi z důvodu obav ze ztráty svého vedoucího postavení.

Logicky méně pozitivně vyznívají pasáže o protektorátu a následném období po roce 1948. Lze ocenit, že autoři při popisu nacistické nadvlády věnovali pozornost i místním českým kolaborantům a nejen že se nebáli vylíčení projevů antisemitismu, ale dotkli se i anticikanismu. To je v knihách zejména o české lokální historii stále ještě neobvyklé.

Nástup budování socialismu je v knize sledován v rámci naděje prvních poválečných let, kterou symbolicky uzavřela brutální (a nikdy nedošetřená) vražda prvorepublikového starosty Pilnáčka v roce 1949. Poté již následuje spíše faktograficky pojatý text o soudobých dějinách čtyřiceti let, které opět odrážejí dění státní. Nechybí tak kapitoly o perzekucích padesátých let, o volbách v období socialismu, o podobě

srpnové okupace města a o normalizaci. V této kapitole si autoři navíc poprvé povšimli významu rozhlasu a tisku pro město, stejně jako si jich pro zmiňovaný rok všimají obecné dějiny. Kapitola nicméně oplývá poněkud únavnými výčty městských a jiných podniků, jakož i popisy sociálních služeb i jejich růstu ve městě. Výklad se tak dostává až k revolučním dnům roku 1989, na jehož vyličení stačila jediná dvoustrana.

Poslední kapitola, zabývající se urbanismem a architekturou, je logickým zdůrazněním jednoho z nejvýraznějších městských znaků. Její text na předchozí kapitoly prakticky nenavazuje – zde začíná příběh nový. V něm je rozvinuto v předešlých kapitolách spíše faktograficky popisované architektonické budování města. Vedle popisu staveb se více dozvíme také o jejich prosazování a o významných tvůrcích, přičemž se i zde výklad zastavuje na hranici konce osmdesátých let 20. století. Současný vývoj po roce 1989 shrnuje dvoustránkový epilog, v němž je zajímavé povšimnout si částečné kritiky špatného rozvržení výstavby a přes pozitivní pasáže i přiznání, že ne vše se v posledním čtvrtstoletí podařilo. Výklad se tak dostává do konfrontace s optimisticky laděnou předmluvou z pera dlouholetého primátora Zdenka Finka.

Pro knihu je charakteristické, že popis vývoje města je v ní zasažený do výkladu širšího vývoje celého státu a je naznačeno, v čem byl život Hradce tímto vývojem podmíněn. Myslím však, že autoři mohli volit odvážnější a na politických dějinách nezávislejší výklad. Text je sice faktograficky nabitý, někdy však postrádá pružnost a originalitu. Kapitoly o obchodu, školství, volném času a dalších životních sférách v knize nechybí, jeví se ovšem spíše jako doplněk z povinnosti, jako jakási nutná nadstavba nad hlavním výkladem. V knize mohlo být více pozornosti věnováno dlouhodobě se projevující vzájemné rivalitě mezi Hradcem a Pardubicemi (v celé knize je zmíněna pouze jednou), problémům hradeckých menšin a vlastně i důsledkům dlouhého spolužití obyvatelstva s armádou, zřejmým poté, co město ztratilo svůj pevnostní charakter. Armáda město opustila až po roce 1990. Do té doby vždy dotvářela kolorit i charakter ulic, jak ukazuje i nedávno znovuinstalovaná socha legionáře Jana Gayera před městskými kasárnami. V kapitole o architektuře mohlo být věnováno více prostoru také pomníkové kultuře, resp. osobnostem, pomníky připomínaným.

Je zřejmé, že v knize byl důraz kladen na fakta – v mnoha případech ovšem „holá“ a někdy příliš mechanicky zasazená do textu.

Čtenáři zajímající se o ekonomiku a sociální dějiny by uvítali více přehledných tabulek a grafů. Těch autoři využili jen minimálně. V kapitolách a pasážích o architektuře, ale i o volném čase či o hospodářství zarazí příliš malý rozsah obrazové dokumentace. Fotografický doprovod, dotvářející a osvětlující příběhy budov, festivit, ale i výrazných jednotlivců, by knize dodal na přitažlivosti nejen pro laické zájemce. Toto poslání plní alespoň mapy, díky nimž čtenáři získávají bližší představu o územním rozvoji města.

Nicméně nejde o výtky zásadní, a jak bylo řečeno již v úvodu recenze, kniha pomáhá mnoho témat rozvíjet a poskytuje vodítko ke studiu dalších jevů městských dějin. Může být používána i jako bohatá, speciálně zaměřená encyklopedie, s níž lze i do budoucna pracovat a rozšiřovat ji o poznatky o vývoji města zejména v období po roce 1989. Ani ty nebyly v Hradci rozhodně chudé na události.

Tomáš Kavka

Arnold Esch, ROM. VOM MITTELALTER ZUR RENAISSANCE 1378–1484, C. H. Beck, München 2016, 410 stran.

Oprávněně si před nedávnem posteskl František Šmahel při psaní dosud jediné rozsáhlejší recenze jedné z početných knih Arnolda Esche na určitý nezájem českých historiků o dílo tohoto předního německého historika.¹ Odhlédneme-li od několika stručných anotací raných Eschových prací, padl typický styl jeho vyprávění do hledáčku pouze Zdeňku Hojdovi, který pro „italské“ číslo *Dějiny a současnosti* přeložil autorovu drobnou skicu o německém notáři činném v Římě v druhé polovině 15. století.²

Věčné město a Itálie pozdního středověku a rané renesance se staly A. Eschovi, původem z Vestfálska, osudem.³ Jim věnoval víc

¹ Srovnej jeho recenzi na Eschův *Lebenswelt des europäischen Spätmittelalters* v Českém časopisu historickém (dále ČČH) 113, 2015, s. 165–169.

² ARNOLD ESCH, *Sjednáno pod Kapitolem. Život německého notáře v renesančním Římě*, Dějiny a současnost 25, 2003, č. 6, s. 8–11 (překlad z Frankfurter Allgemeine Zeitung, 20. 10. 2001). Nepočtené anotace lze snadno dohledat v internetové *Bibliografii dějin českých zemí Historického ústavu AV ČR*, [cit. 10. ledna 2018], <<https://biblio.hiu.cas.cz>>.

³ Podrobnější profil autora podává F. ŠMAHEL ve zmiňované recenzi v ČČH 113, 2015, s. 165–166; přehledně s knižní bibliografií a dalšími internetovými

než tucet německých a italských monografií a desítky příspěvků; jen v posledním desetiletí vyšlo v jeho „dvorním“ nakladatelství u mnichovského Becka pět titulů, které jsou průhledem do jeho badatelského hájemství posledního čtvrtstoletí.⁴ Emeritní ředitel Německého historického ústavu v Římě (1988–2001) v nich představil staré antické cesty a jejich osudy ve středověku a následně je zalidnil německými poutníky, řemeslníky i vagabundy mířícími do Věčného města. S renesančním papežem Piem II. se toulal krajinou Campagne a Lacia a neutuchající zájem o konkrétní jedince a jejich jednání v mezních situacích sdílel se čtenářem ve dvou svazcích příběhů, excerpovaných z desetitisíců suplik papežské penitenciáře 15. století.

V anotované knize líčí Arnold Esch, jenž zůstal Římu a starobylé čtvrti Trastevere věrný i na zasloužilém odpočinku, dějiny města mezi lety 1378 a 1484, tedy od návratu papežů z Avignonu do Říma a vypuknutí Velkého západního schizmatu až do konce pontifikátu papeže Sixta IV. (1471–1484). V autorské licenci na počátku vstupuje do zchátralého středověkého města, aby se s námi po sto letech rozloučil v Římě znovuvzkříšeném ranou renesancí. Činí tak prostřednictvím čtrnácti zastavení-kapitol, které spojují jeho některé starší, na Řím zacílené studie v jeden soudržný celek.⁵ K načrtnutí obrazu Říma, skládaného z jednotlivých sond, se uchyluje z několika důvodů. Předně má stále na paměti, nakolik je obraz Říma jako městského organismu spojen s Římem papežským, v němž se urbánní dějiny mění doslova ve světové. Enormní dochování pramenů z vatikánského archivu navíc ostře kontrastuje s torzovitým stavem pramenů

odkazy německé a italské heslo na Wikipedii, [cit. 10. ledna 2018], <[https://de.wikipedia.org/wiki/Arnold_Esch_\(Historiker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Arnold_Esch_(Historiker))>; <https://it.wikipedia.org/wiki/Arnold_Esch>.

⁴ ARNOLD ESCH, *Wege nach Rom. Annäherung aus zehn Jahrhunderten*, München 2004; TÝŽ, *Landschaften der Frührenaissance. Auf Ausflug mit Pius II.*, München 2008; TÝŽ, *Zwischen Antike und Mittelalter. Der Verfall des römischen Straßensystems in Mittelitalien und die Via Amerina. Mit Hinweisen zur Begehung im Gelände*, München 2011; TÝŽ, *Wahre Geschichten aus dem Mittelalter. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München 2012; TÝŽ, *Die Lebenswelt des europäischen Spätmittelalters. Kleine Schicksale selbst erzählt an den Papst*, München 2014.

⁵ Představu o předlohách kapitol získá čtenář v soupisu literatury (s. 376–394, zvl. s. 381–382, s autorskými položkami). Některé speciální tituly lze vyhledat i v poznámkovém aparátu na s. 343–375. Text doprovází 65 průběžně vkládaných vyobrazení, v závěru přichází oddělený osobní a místní rejstřík (s. 397–410).

z působnosti městských správních orgánů.⁶ Esch jako jeden z prvních historiků sáhl již v šedesátých letech 20. století také po jiných dokumentech k poznání římské společnosti přelomu středověku a renesance a přemítal o nich (a o okolnostech jejich dochování) jako o metodickém problému.⁷ Do jeho hledáčku postupně padly knihy imbreviatur (notářské protokoly) kapitolských notářů 15. století, prameny hagiografické (svědecké výpovědi v kanonizačním procesu sv. Františky Římské z let 1440–1454) nebo stovky listů z pověstného archivu Francesca Datiniho z Prata z let 1393–1406. Zvláštní pozornost věnoval Esch rejstříkům římské celnice, které ve dvou oddělených řadách zachycují zboží přicházející do Říma po souši i po moři v letech 1445–1485.⁸

Řazení kapitol respektuje časovou osu, drobná předznamenání a případné návraty do starších dob rozhodně nepůsobí rušivě. Před detailním podáním jejich obsahu dávám přednost zachycení průřezových témat, která probíhají napříč jednotlivými kapitolami. Esch setrvale sleduje závěrečnou fázi existence římské komuny (vznikla již v roce 1143), která po vzepětí v době avignonského exilu papežů podlehla vzrůstající moci Bonifáce IX. roku 1398, když se obsazování funkcí hlavních městských úředníků – senátora a tří konzervátorů – dostalo plně do rukou pontifiků. Na prohlubujícím se podřízení městské správy papežské kurii nic nezměnila ani krátkodobá povstání nebo konspirace v průběhu první poloviny 15. století s cílem vrátit městu autonomii a jeho svobody (poslední bylo *coniuratio* Stefana Porcariho v roce 1452). Neúspěch těchto pokusů pramenil mj. ze specifické sociální skladby města. Jeho nominálním pánem byl sice náměstek Kristův, silné pozice – zvláště do poloviny 15. století – si však drželi baroni (*magnates, nobiles*), desítka mocných rodů, např. Colonna, Orsini, opírající svou moc o majetky v Římě a jeho okolí. V klientském systému na ně byla navázána stovka rodů nižší šlechty (*militēs, cavalleroti*) sídlící ve městě. Trvalá rivalita Colonnů a Orsiniů

⁶ Nesetkáváme se tu s klasickými městskými knihami, jen nesoustavně jsou zachována městská statuta, soudní protokoly, účetní materiál (s. 46–49). Při rekonstrukci římských městských reprezentací sledovaného období dominuje prosopografická metoda.

⁷ ARNOLD ESCH, *Rom in der Renaissance. Seine Quellenlage als methodisches Problem*, Historische Zeitschrift 261, 1995, s. 337–364.

⁸ Týž, *Economia, cultura materiale e arte nella Roma del Rinascimento. Studi sui registri doganali romani (1445–1485)*, Roma 2007. Rejstříky jsou ovšem zachovány v Archivio di Stato Roma, fondo Camerale I, Camera Urbis.

tvořila poté konstantu lokální nestability. Střední městská vrstva (*popolo*) se skládala z majitelů pozemků, kupců, juristů, notářů a řemeslníků, sdružených v ceších. Předního postavení se domohli podnikající vlastníci dobytka (*bovattieri*), kteří bohatli ze zásobování rostoucího města a dvora masem, jediným produktem, jež na konzum orientovaná metropole dokonce vyvážela.

Líčení bědného stavu Říma na sklonku 14. století a jeho pozvolný přerod v raně renesanční *Urbs* spojuje autor s demograficko-topografickými exkurzy, doplněnými početnými reprodukcemi vyobrazení města v 15. a 16. věku. Přibližuje postupné znovuosídlování římského levobřeží, sevřeného obloukem Tibery. Dosahovalo ke Kapitolu a jen v několika enklávách, v Trastevere a v odlehlejších sídelním prostoru kolem Lateránského kostela a baziliky S. Maria Maggiore, k původním aureliánským hradbám. Proces „obnovy“ probíhal od vynucených oprav hlavních římských (papežských) kostelů, ale teprve pro pontifikát Mikuláše V. (1447–1455) můžeme počítat s plánovitým urbanistickým rozvojem. Na Mikulášovo dědictví navázal pak především Sixtus IV., *renovator urbis*, který budováním nových, širších (též ceremoniálních) cest (zvl. Via Sistina směřující k hlavní městské bráně, Porta Flaminia při augustiniánském kostele S. Maria del Popolo) a prvního poantického mostu (Ponte Sisto) přispěl k transformaci odumírající starověké topografie města v moderní, dodnes platný uliční systém.

Motorem těchto změn byly zejména tzv. jubilejní roky, periodicky se opakující svaté roky (1300, 1350, 1390, (1400), 1423, 1450, 1475), během nichž poutníci mohli z rozhodnutí pontifiků získat ve městě knížat apoštolů sv. Petra a Pavla plnomocné odpustky. Desetitisíce křesťanů procházejících po několik dní Římem představovaly zároveň mocný impuls pro místní terciární systém (s možnostmi přespávání pod širým nebem, v privátu, v poutních útulcích nebo dokonce v hotelech; zvýšení importu vína, tištěných poutních průvodců a jiného zboží podle celních register). Esch nechává s využitím dochovaných relací nebo deníků některé z poutníků promluvit (např. norimberského patricije Nikolase Muffela, anglického řeholníka Johna Capgravea nebo florentského obchodníka Giovanniho Rucellaie), aby originálně dokumentoval, jak pomalu probíhal přerod od středověkého, tj. legendárního a původními autoritami „kodifikovaného“ obrazu města (např. *Mirabilia urbis Romae*), k reálnému, z vlastní zkušenosti čerpanému vnímání města.

Zástupy zaalpských poutníků dočasně posilovaly národnostně pestré složení Říma. V kolébce křesťanství totiž již v raném středověku vznikaly na etnických základech špitály a kostely, kolem nichž se sdružovaly minority „expatů“, především z velkých evropských celků: z říše, z Anglie, Francie, Iberského poloostrova a Skandinávie. Esch přibližuje jejich kolektivní identitu, svatyně, sídelní enklávy, profesní činnost i délku pobytu. Nepřekvapí, když největší pozornost věnuje právě Němcům, národu, který byl v 15. století jednou třetinou mezi cizinci zastoupen nejpočetněji – s bratrstvy v národním kostele S. Maria dell' Anima poblíž Piazza Navona a Campo Santo Teutonico u paty svatopetrského chrámu. Díky mase zde působících pekařů německého původu tak „Řím pozdního středověku a renesance jedl německý chléb“ (s. 143). Němci byli všudypřítomní také v papežské kurii a právě jim vděčil Řím za dobrodiní knihtisku již za časů Gutenbergových (1466, Ulrich Han).

Vedle těchto *stranieri* mířili do Říma také obyvatelé Apeninského poloostrova (*forestieri*). Primát tu přísluší Florentňanům, kteří se usazovali v městské čtvrti (*riione*) Ponte naproti Andělskému hradu. Už za pontifikátu Bonifáce IX. pomáhaly jejich finance konsolidovat papežskou moc a od raného 15. století ovládli florentští bankéři papežskou komoru. Dokázali obrozenému papežství (po 1417) spolehlivě zajistit bezhotovostní transfer církevních poplatků z celé Evropy. S finančníky, jejich agenty a obchodníky přicházeli do Říma od počátku 15. století první humanisté a renesanční umělci (Poggio Bracciolini, Leonardo Bruni, Filippo Brunelleschi, Lorenzo Ghiberti, snad i Donatello), hledající často uplatnění v papežské kanceláři nebo studující pozůstatky antického Říma.

Při popisu působení Florentňanů v Římě se Arnold Esch plně ztožňuje s názorem, že raná renesance dorazila do Říma právě díky Florencii a sílícímu vlivu tamních humanistů na papežskou kurii. Rozhodující obrat tu přinesl dlouhodobý exil Evžena IV. a jeho dvora v metropoli na Arnu (1434–1443) a poté volba Toskánce Mikuláše V. (1447–1455) na stolec svatého Petra. Humanisté působili v papežské kanceláři (např. Lorenzo Valla, Flavio Biondo, Bartolomeo Platina – první knihovník vatikánské knihovny), přednášeli na papežské univerzitě, zakládali kruhy podobně smýšlejících vzdělanců (*Accademia Romana Pomponia Laeta*), studovali pozůstatky antického Říma (Leon Battista Alberti, Flavio Biondo) a postupně ovládli duchovní klima na dvoře.

S průnikem humanismu do prostředí papežské kurie spojuje Esch vytváření prvních antických sbírek (např. Prospero Colonna, Pavel II., Guiliano della Rovere) a nástup uměleckého mecenátu. Mecenášství jako renesanční ctnost se prosadilo v kruhu kardinálů, budujících si v centru Říma rozsáhlé paláce (zvláště Palazzo Venezia, P. Capranica, P. Cancelleria) a zřizujících si vlastní dvory, a jako součást demonstrativní reprezentace a legitimizace (údajného) starořímského původu jej přejímala i část římské šlechty, výjimečně pak měšťanstva.

Z papežů sledované epochy věnuje autor nejvíce pozornosti Piu II. (1458–1464, Anea Silvio Piccolomini), na němž prezentuje pomyslnou cestu papežství 15. století od slábnoucího konciliarismu k papežské monarchii. Sienský humanista je mu osobně blízký i subjektivně laděným dílem *Commentarii*, v němž mimo jiné opěvuje krásu stře-doitalské venkovské krajiny, kam se se svým užším dvorem často vydával na výlety, ba i pikniky, a kterou Esch spolu se svou chotí důvěrně poznával při objeovávání starých antických cest.

Závěrem nezbyvá než doyenu německých historiků v Římě složit víc než povinný hold. Nezávisle na svých velkých předchůdcích Ferdinandu Gregorioviovi a Ludwigovi von Pastor poskládal obraz dvou Římů – papežského a komunálního – nikoli do velkolepé fresky či syntézy, ale do navazujících příběhů, které vycházely především z jeho zaujetí pro nové prameny k římským dějinám. Při psaní a promýšlení souvztažnosti témat (např. ekonomická a/nebo kulturní povaha mecenátu) myslel na historiky všech oborů. Hladký vypravěčský styl se smyslem pro detail jistě ocení i poučený laik. Rád bych potlačil obavu, že Arnold Esch tímto římským klasobraním svůj dlouholetý přínos dějinám Věčného města uzavírá, a v optimistickém výhledu věřím, že na další jeho etudy z širších kulturních dějin nebude muset čtenář dlouho čekat.

Jan Hrdina

Marcin Grulkowski, NAJSTARSZE KSIĘGI MIEJSKIE GŁÓWNEGO MIASTA GDAŃSKA Z XIV I POCZĄTKU XV WIEKU. STUDIUM KODYKOLOGICZNE, Polskie Towarzystwo Historyczne – Instytut Historii PAN – Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2015 (= *Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku*, tom 1), 546 stran.

NAJSTARSZE KSIĘGI KAMLARSKIE GŁÓWNEGO MIASTA GDAŃSKA Z XIV–XV WIEKU, (ed.) **Marcin Grulkowski**, Polskie Towarzystwo Historyczne – Instytut Historii PAN – Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2016 (= *Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku*, tom 2, Seria B: *Księgi Kamlarskie*, tom 1), 378 stran.

KSIĘGI MAŁOLETNIICH GŁÓWNEGO MIASTA GDAŃSKA Z XV WIEKU, (ed.) **Marcin Grulkowski**, Polskie Towarzystwo Historyczne – Instytut Historii PAN – Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2017 (= *Studia i materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku*, tom 3, Seria B: *Księgi Kamlarskie*, tom 2), 280 stran.

Dnešní doba nepřeje velkým projektům. Mediivistické bádání se atomizuje, a tím mnohdy sklouzává do studia kuriozit a marginálností. Pokud se však někdo odhodlá jít proti většinovému proudu a vytýčit si úkol, jenž v sobě nese punc totálních dějin, jeho přístup zpravidla vyvolává pochybnosti, zda je vůbec možné takovýto výzkum individuálně realizovat. Gdaňský historik Marcin Grulkowski si nepředsevzal nic menšího než zcela nově zpracovat olbřímí soubor všech dochovaných městských knih „Hlavního Města Gdaňsk“. Právě pro tento účel založil ediční řadu *Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku*. Jeho badatelský koncept má přitom dvě roviny: analytickou a editorskou. Na počátku jeho výzkumu stála disertační práce, nyní monograficky vydaná, jejímž předmětem byla městská kancelář Hlavního Města Gdaňsk (ostatní části gdaňského souměstí, Staré Město a Nové Město, z nichž se nedochovalo zdaleka tak velké množství městských knih, autor nechává stranou).

Velmi pečlivě a systematicky zpracovaný materiál je rozdělen do dvou částí. V první autor hodnotí dosavadní bádání o gdaňských městských knihách a pokouší se ozřejmit genezi jejich vzniku a vývoje. Spolu s tím se snaží určit, kolik knih se ze středověku dochovalo do dnešní doby. V druhé části předkládá klasifikaci gdaňských knih do tří

svébytných kategorií, přičemž u každé knihy provádí její kodikologický a paleografický rozbor: gruntovní (berní) knihy; knihy radní, mezi něž počítá knihy soudní a knihu hanzovních recesů; knihy finanční, mezi něž řadí berní rejstříky a knihy komorní/účetní. Následně systematicky pojednává jednotlivé knihy všech kategorií z hlediska jejich obsahu. Tím Grulkowski vytvořil pro příští badatele jakýsi registr témat, jejichž zpracování nabízí městské knihy Hlavního Města Gdaňsk.

Závěrečné shrnutí představuje pokus o vymezení kancelářského systému, který v městě panoval ve 14. a 15. století, samozřejmě se zřetelem ke skutečnosti, že úřední knihy byly pouze jednou ze součástí kancelářského provozu. K nim se totiž v Gdaňsku přimykaly jak listiny, tak voskové tabulky, jejichž využití v českém prostředí pozdního středověku nemáme na rozdíl od řádových měst doloženo. Grulkowski položil v hodnocení kancelářského systému důraz na srovnávací aspekty. Gdaňskou městskou kancelář a její knihy představuje v souvislosti s rozvojem městských knih v rámci hanzu. Z genetického hlediska vymezuje dva kancelářské modely: na jedné straně systém v Kolíně nad Rýnem, Hamburku a Revalu, a na straně druhé model panující v Hamburku a Rize. V prvotní podobě v Hlavním Městě Gdaňsk vznikly ve 14. století dva druhy knih: knihy radní (soudní) a knihy gruntovní (berní), přičemž obě evidovaly a byrokratizovaly majetkoprávní záležitosti. Následně se z nich vyčleňovaly knihy další, například evidence novoměšťanů v dnes nezachované knize přijímání za měšťany, z níž známe pouze její přepis, resp. její zpracování ze 17. století pro léta 1435–1597. Evidence přijímání novoměšťanů však byla již staršího data: zápisy tohoto druhu máme doloženy pro léta 1364–1434 v gruntovní (berní) knize. Ono rozruznění knih přitom autor považuje za výraz racionalizace městské správy, jež dokázala podle aktuálních problémů zdokonalovat svůj evidenční systém a tím zefektivňovala uplatňování své svrchované moci vůči vlastním měšťanům.

Projekt Marcina Grulkowského není však omezen pouze na diplomaticko-správní analýzu fungování kanceláře Hlavního Města Gdaňsk. Jeho součástí je i edice dosud nezpřístupněných gdaňských pramenů, resp. městských knih. Je vcelku překvapivé, že editování městských knih pocházejících z nejvýznamnějšího a ekonomicky nejsilnějšího řádového města prozatím zaostávalo za Toruní a Ełblągem, jejichž městské knihy byly polskými badateli v posledních desetiletích systematicky vydávány. Nyní se však zdá, že díky Grulkowskému bude tento dluh polského bádání splacen.

První ediční svazek, který Grulkowski připravil, je věnován dochovanému gdaňskému účetnímu materiálu ze 14. a 15. století. Ve srovnání s jinými městy se bohužel jedná o dosti chudý fond. To svědčí o skutečnosti, že právě účetní materiál z pozdního středověku podlehl v Gdaňsku největší zkáze. Editor se již dříve věnoval gdaňské finanční politice a publikoval na toto téma několik samostatných studií,¹ jež vycházely z materiálu, který nyní zpřístupnil. Ze tří editovaných rukopisů je nejvýznamnější nejstarší Kämmereibuch (*Liber computaconis*) z let 1379–1382 (edice s. 67–101). Evidence finančních operací se v Hlavním Městě Gdaňsk nijak nevymykala způsobům známým z jiných hanzovních měst. Nejdříve byly do knihy zapsány příjmy a poté výdaje, přičemž dva radou pověřeni úředníci museli skládat účty ve třech termínech, jak o tom svědčí částky převáděné do dalších účetních období. Pro hospodaření města, jež v této účetní knize samozřejmě není zachyceno jako celek, jsou charakteristické příjmy z městské váhy a především příjmy z výroby a prodeje cihel, resp. z prodeje dřeva.

Nacházejí se tu zápisy o osobách, které uzavřely manželství. V registrech jednotlivých let se soupisy takovýchto osob (s. 102, 132, 149, 200) bohužel nacházejí bez jakýchkoli dalších údajů. Podle Grulkowského, který zde následuje názory Maxe Foltze, se patrně jedná o děti zemřelých gdaňských měšťanů, které chtěly uzavřít sňatek a jako sirotci k tomu, obdobně jako ke vstupu do kláštera, potřebovaly souhlas městské rady. Za ten měly zaplatit blíže nespecifikovanou finanční částku. Takováto evidence sňatků dětí zemřelých měšťanů je v městském úředním materiálu pozdního středověku v každém případě něčím zcela unikátním. Účetní kniha z let 1379–1382 obsahuje rovněž cenné údaje o soudních poplatcích, které plynuly do městské kasy, tedy o poplatcích, jejichž evidenci opět povětšinou příliš neznáme, ačkoli pro mnohá města právě takovéto platby představovaly dosti značný zdroj obecních příjmů.

¹ MARCIN GRULKOWSKI, *Rynek renty w Głównym Mieście Gdańsku w świetle najstarszych ksiąg gruntowych w XIV–XV wieku*, in: *Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego I*, (ed.) EDMUND KIZIK, Gdaňsk 2009, s. 21–98; TÝŽ, *Wprowadzenie cla funtowego w Gdańsku w 1443 r.: źródło do dziejów polityki finansowej państwa zakonu krzyżackiego*, *Rocznik Gdański* 69–70, 2009–2010, s. 113–130; TÝŽ, *Cło funtowe a działalność kancelarii Głównego Miasta Gdańska w XIV–XV w.*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 70, 2010, s. 147–173.

Druhý, až sekundárně svázaný rukopis tvoří jednotlivá registra, autorem označovaná jako pomocné knihy. Mezi ně patří zápisy z let 1458–1460, které evidují výdaje pro osoby zaměstnávané radou, například pro strážníky, zvoníky, kováře a sluhy. K nim se pojí výdaje spjaté s válkou (zbraně, pancíře, pušky, kuše), týdenní radní výdaje z let 1463–1464 a v neposlední řadě cenná evidence příjmů ze vsí tvořících gdaňské patrimonium (s. 220–226). Samostatnou složku představují válečné výdaje z roku 1462, stejně jako evidence financí, jež městská rada vynaložila v souvislosti s návštěvou dvou biskupů v Gdaňsku v roce 1467, či finanční zpráva radního Johanna Scheweckeho týkající se správy obecní luk. Zcela svěbytný pramen reprezentují výdaje kupeckého spolku Bernta Tülena a Hanse Merscheyde z let 1491–1508, resp. zápisy o zadlužení těchto kupců (s. 253–277), jež ale se správní činnosti gdaňské městské rady neměly nic společného.

Třetí rukopis obsahuje registr příjmů a vydání z let 1481–1483 (edice s. 293–303), kde se nacházejí např. údaje o zaplacení královského úroku z pozemkového majetku města podle privilegia Kazimíra IV. z roku 1454. O městském podnikání vypovídají zápisy o prodeji obilí a především surového jantaru. Rada Hlavního Města Gdaňsk totiž disponovala monopolem na jantar, který následně s velkými zisky prodávala ke zpracování místním, ale i lübeckým řemeslníkům. V tomto registru jsou rovněž evidovány výdaje za mincovní stříbro. Ve srovnání s nejstarší dochovanou finanční knihou z konce 14. století tedy tento rejstřík zachycuje zcela jiný typ finančních operací, což nepochybně svědčí o rozrůzněnosti činnosti gdaňské kanceláře a o neexistenci jednotné finanční správy a jednotné finanční pokladny, jak to máme doloženo i pro jiná města z doby pozdního středověku.

Druhý svazek ediční řady gdaňských městských knih zpřístupňuje materiál týkající se správní činnosti gdaňské městské rady ve vztahu k neplnoletým dětem – sirotkům. Ve středověkých městech existovalo mnoho forem správy majetku neplnoletých a nezaopatřených dětí. Podle gdaňských právních předpisů si dítě ve dvanácti letech mohlo samo vybrat svého opatrovníka. Norma přitom stanovila, že opatrovníci měli být dva, v praxi však máme doklady i o třech opatrovnících, vybíraných dětmi. V mladším věku opatrovníky ustanovovali příbuzní, popřípadě samotná městská rada. Když však chlapci dosáhli dvanácti let (jak tomu bylo u dvanáctiletých dívek, nevíme), mohli stávajícího opatrovníka odmítnout a vybrat si

nového. Opatrovníci přitom měli povinnosti dvakrát ročně skládat účty ze svěřeného majetku, což se v praxi nepochybně dělo.

V Hlavním Městě Gdaňsk se z pozdního středověku dochovaly dvě knihy, jež evidují transakce s majetky sirotků. Jediný pramen, který je s těmito knihami srovnatelný, na území řádu německých rytířů představuje toruňská sirotčí kniha z let 1376–1429, která se před lety rovněž dočkala pečlivé edice.² Toruňská kniha eviduje výdaje z majetku opatrovníků a příjmy z rent v majetku neplnoletých dětí, přičemž jednotlivé zápisy jsou zde vedeny alfabetycky podle jmen dětí. Ve srovnání s toruňskými jsou gdaňské zápisy méně přehledné, neboť jsou vedeny chronologicky.

První sirotčí kniha Hlavního Města Gdaňsk obsahuje zápisy z let 1441–1460 (fakticky však téměř výhradně z let 1411–1453; edice s. 89–152). Jsou v ní detailně evidovány sirotčí majetky svěřené pod dohled městské rady. V gdaňském účetnictví byla těmto majetkům vyhrazena samostatná pokladna, tzv. *kinderkiste*, jež se nacházela v samostatném domě zvaném Malý nebo Velký Křištof. Každý majetek, každý obnos vztahující se k jednomu dítěti byl uložen do samostatného váčku (*sake*, *sacke*, *knopeken*, *bygordel*) nebo skříňky (*lade*, *kiste*). Majetek přitom netvořily pouze peníze, nýbrž též nejrůznější drahocenné předměty, ale i oblečení. Pokladna tedy ve své podstatě sloužila jako depozitum. K chronologicky vedeným zápisům byly v pozdějších letech přidávány zápisy nové, týkající se nejrůznějších majetkových operací: především investice v podobě koupě rent nebo urbaniálních platů. Protože však správcem sirotčích majetků uložených v „dětské pokladně“ byla městská rada, mohla ona sama depónovanými penězi disponovat, resp. mohla je investovat ve prospěch města – a podle dochovaných zápisů tak i činila. Za sirotčí peníze například nakupovala dřevo nebo cla, jejichž výnosy následně generovaly pro městskou pokladu pravidelné roční příjmy.

Druhá sirotčí kniha Hlavního Města Gdaňsk z let 1451–1460 (edice s. 185–226) je vůči první knize samostatná a jednotlivé zápisy v ní vznikaly nezávisle na knize první, přičemž podle editora se na jejím vedení podíleli i jiní městští úředníci. V této druhé knize byly evidovány výhradně výkupy rent, držitelé jejich příjmů byly neplnoleté děti z Gdaňsku. Rovněž v této knize jsou zápisy vedeny chronologicky.

² *Księgi małoletnich z lat 1376–1429 / Mündelbücher aus den Jahren 1376–1429*, (edd.) KRZYSZTOF MIKULSKI – JANUSZ TANDECKI, Toruń 2002.

Valná většina těchto rent byla ve vlastnictví špitálů, přičemž po výkupu renty peníze přecházely do rukou provizorů špitálů. V tomto ohledu tedy kniha odráží výrazný podíl gdaňských špitálů na opatrovnictví nedospělých dětí, přičemž v těchto špitálech se často nacházely i děti, které byly zcela bez prostředků a na jejich vyživování se podílela městská obec.

Oběma knihám je rovněž společná skutečnost, že se v nich nacházejí zápisy o tom, jak se město zmocňovalo peněz neplnoletých dětí v době třináctileté války mezi řádem německých rytířů a polským královstvím. Město tak v době nouze využilo sirotčí peníze pro vlastní politické zájmy a vojenské potřeby. Zápisy týkající se klasických operací se sirotčími majetky (koupě a prodej rent) byly přitom v době války mnohem méně časté než v době míru, tedy ve čtyřicátých a na počátku padesátých let 15. století.

Edicím obou sirotčích knih, stejně jako edicím gdaňského účetního materiálu předchází zevrubná diplomatická a paleografická analýza dochovaných rukopisů. Ta částečně rozvíjí kapitoly, jež byly včleněny již do autorovy disertační práce. Obě edice jsou rovněž vybaveny bohatou fotografickou přílohou, velmi dobře ozřejmující způsob vedení zápisů, který v některých případech není z pouhé edice zcela patrný.

První dva svazky série B ediční řady *Studia i Materiały do Dziejów Kancelarii w Gdańsku* dávají zcela jednoznačně najevo, že systematický výzkum městského materiálu a jeho editorské zpřístupňování mají pro moderní bádání vsutku smysl. A protože Grulkowski ohlásil v příštích letech vydání dalších svazků, knih gruntovních i knih berních rejstříků, můžeme očekávat, že společně s edicemi budou následovat i další práce věnované sociálním dějinám pozdně středověkého Gdaňsku, pro něž nově vydávané prameny představují velmi solidní prosopografický základ. A právě ten může dosavadní bádání posunout na novou rovinu.

Martin Nodl

LIBER VETUSTISSIMUS GORLICENSIS. DAS ÄLTESTE GÖRLITZER STADTBUCH. NAJSTARSZA KSIĘGA MIEJSKA ZGORZELECKA 1305–1416 (1423). TEIL/CZEŚĆ 1 (1305–1343), (edd.) Krzysztof Fokt – Christian Speer – Maciej Mikuła, Societas Vistulana, Kraków 2017 (= Fontes Iuris Polonici. Prawo Miejskie, tom V), 497 stran, DVD v příloze.

Městské knihy byly pokládány za důležitý historický pramen již hluboko v předminulém století, byly badatelsky využívány a vznikaly první edice, byť často vzdálené dnešním požadavkům na vědecké zpřístupnění pramene. To, že existuje poměrně velký počet dochovaných knih, však znamená, že jich stále zůstává řada nevydaných a často také badatelsky málo využitých, a to i těch relativně starých. Jen na území České republiky jde o více než tisíc svazků, i když velkou část tvoří knihy města Chebu, které mělo právní postavení odlišné od českých a moravských měst. V okolních zemích, kde se tento typ úřední písemnosti vyvíjel již od sklonku 12. století, je dochování nepochybně větší. Přesnější údaje však zatím nelze uvést, neboť po náběhu v osmdesátých letech 20. století byly na univerzitě v Halle nad Sálou teprve nedávno zahájeny práce na evidenci městských knih na německém území.¹ Městské knihy se v poslední době těší poměrně značnému badatelskému zájmu a výsledkem jsou mimo jiné nové edice. Nejstarší městská kniha lužického města Zhořelce nepatří mezi úplně nejstarší dochované prameny tohoto typu ve střední Evropě, ty pocházejí ještě ze 13. století. Je však starší než dochované knihy z blízkých Čech, byť jen o několik let.

Editoři se vzhledem k velkému rozsahu svazku rozhodli vydat knihu postupně ve třech svazcích. První z nich zahrnuje zápisy do roku 1343, kdy došlo k přerušení vkladů do knihy. Svazek je však koncipován jako zcela samostatná edice. Autoři opatřili knihu nejen úvodem a ediční poznámkou, ale také rejstříkem – neponechali tedy tuto důležitou, ale pracnou součást do budoucího posledního svazku. Čtenář tak má k dispozici vše, co k pohodlné práci s edicí potřebuje. Součástí je nadto DVD s digitálními snímky knihy. Český čtenář nenalezne v knize mnoho bohemikálních záznamů, a i to málo se

¹ Srovnej webovou stránku projektu Index Librorum Civitatum: <<http://www.stadtbuecher.de>>.

týká lokalit na severu Čech. Z hlediska středověké diplomatiky je však podnětné srovnání s knihami z českých měst. Zatímco od nejstarší dochované knihy Starého Města pražského se zhořelecká kniha výrazně odlišuje po obsahové i formální stránce, s řadou dalších knih již vykazuje společné rysy (knihy Nového Bydžova od roku 1311, soudní kniha Starého Města pražského od roku 1351 a další, zvláště v kategorii knih soudních, kam zhořelecká městská kniha jednoznačně patří). Bez zajímavosti by nebylo ani srovnání se zápisy v jiné řadě soudních knih – totiž v deskách zemských; ty jsou však pro sledované období zachovány příliš zlomkovitě.

V úvodu edice sděluje Christian Speer stručně, ale věcně téměř vše, co má úvod edice čtenáři obligátně podat: informaci o dosavadním využívání pramene, popis vnějších znaků knihy, základní údaje o fungování zhořelecké městské správy, především městského soudu a městské kanceláře, proces zapisování do knihy, obsahovou charakteristiku zápisů. Zvláštní pozornost je věnována právní kategorizaci pořízení, zaznamenaných jednotlivými zápisy. Editori se totiž rozhodli zpřehlednit obsah knihy tím, že každý zápis opatřili „regestem“ – označením typu právního pořízení. Přehled dalších dochovaných zhořeleckých městských knih zasazuje vydávaný pramen do kontextu městské úřední agendy. Bylo by však přece jen vhodné zařadit i základní paleografický popis, byť lze pramen vidět na přiloženém DVD.

Následuje poměrně rozsáhlá ediční poznámka, kde jsou podrobně uvedeny transkripční zásady. Editorovi středověkých německých textů mohou posloužit jako určitá inspirace. Naprostá většina textu pramene je jazykově německá, ale v knize jsou i latinské zápisy. Transkripční pravidla však k latině přihlížejí jen částečně. Zatímco v němčině je vyznačení rozvedených zkratk vzhledem k neustálenosti jazyka funkční, v latině působí nadbytečně, nehledě na to, že silně zkracované latinské zápisy při tomto přepisu obsahují téměř více závorek než písmen, aniž by se tím čtenář něco podstatného dozvěděl. Zato přepis e caudata jako ae paleografa nepotěší – v první polovině 14. století by výskyt této litery byl sám o sobě zajímavý a textové procesory i tiskárny tuto literu běžně umějí. Vcelku však použité ediční zásady umožnily vytvořit text dobře čitelný pro uživatele a zároveň nezastírající editorské zásahy. Snad jen upozornění na ony „regesty“ a jejich úpravu mohlo být výraznější. Text pramene je z velké většiny německý. Editori vytvořili v němčině i poznámkový aparát. Úvod, ediční poznámka i úvod k rejstříku jsou však v obou jazycích, tj. německy

a polsky. Nadto je připojena praktická konkordanční tabulka místních jmen v němčině, polštině a češtině.

Vydání první části zhořelecké městské knihy lze jednoznačně označit za přínosné.

Hana Pátková

NEJSTARŠÍ MĚSTSKÁ KNIHA TÁBORSKÁ Z LET 1432–1452, (edd.) Alena M. Černá – František Šmahel, Filosofia, Praha 2017 (= Archiv český, sv. XLII), 323 stran, obrazová příloha, vložené DVD.

Na existenci nejstarší dochované táborské městské knihy byla odborná i laická veřejnost upozorněna již roku 1869, studie nejrůznějšího zaměření, jež z tohoto pramene vycházejí, se objevují od roku 1871.¹ Přístupy badatelů se během doby proměňují, dost výrazně se liší i závěry, k nimž autoři na základě zpracování zápisů táborské knihy dospívají. V takové situaci je příprava kritické edice, výrazně usnadňující přístup k prameni širší odborné veřejnosti, nanejvýš aktuální a vhodná. Sebekvalifikovanější interpretace historika nenahradí možnost pracovat přímo s pramenem. A prameny nelze interpretovat jednou provždy. Nehledě na to, že město Tábor vzhledem k svému významu v husitském hnutí vyniklo nad jiná města srovnatelné velikosti a právního postavení, a tudíž i prameny k jeho dějinám v husitském a těsně pohusitském období nabývají na zajímavosti a významu.

K práci na předkládané edici se sdružilo několik badatelů; hlavní část díla zpracovali František Šmahel a Alena M. Černá, rejstřík vyhotovil Jan Vojtíšek a zmínit je třeba i kodikologický popis a paleografický rozbor knihy, na němž se podílel Michal Dragoun. Struktura díla obsahuje všechny obvyklé části, které k vědecké edici patří: úvodní kapitoly, sledující dosavadní využití pramene a podávající diplomatický i paleografický rozbor, a konečně i obligátní ediční zásady. Určitým nadstandardem je jazykový rozbor knihy z pera Aleny M. Černé. Jak je v ediční řadě Archiv český obvyklé, úvodní část je poměrně stručná (s. VII–XLVII), většinu svazku zaujímá samotná edice pramene (s. 1–225), pod poněkud kryptickým označením *Aparát a přílohy*

¹ Srovnej recenzovanou edici, s. VII–VIII, a recenzi P. Čorneje v ČČH 116, 2018, zvl. s. 547–548.

následuje výkladový slovníček některých výrazů knihy, seznam literatury a šestnáct stran barevných snímků editovaného pramene, a konečně sdružený osobní, místní a věcný rejstřík.

Již četba úvodu přináší některé podněty. Kniha je tradičně podle úředníka, jímž byla vedena, označována jako rychtářský rejstřík. V soupisu městských knih je charakterizována podle obsahu jako kniha trhová. Obojí charakteristika je důvodná, odráží terminologii novějšího českého diplomatického bádání, které rozlišuje městské knihy jak podle obsahu, tak podle úřadu, v jehož kompetenci vznikaly. Formát, struktura knihy a formulář zápisů, stejně jako zběžnost písařského projevu, jasně zobrazená na snímcích v příloze, a frekvence střídání písařských rukou přiřazuje tento pramen k patrně dosti početné skupině manuálů, jak se ve větší míře dochovaly např. na Novém Městě pražském. Z tohoto hlediska je tábořská kniha poměrně běžným a ve své době progresivním typem písemnosti.

František Šmahel také uvažuje o existenci dalších městských knih, především radních; jsou nepochybně doloženy zmínkami v zápisech dochované knihy, avšak jejich typ nelze jednoznačně určit. K tomu lze podotknout, že Tábor vznikl jako město relativně velmi pozdě a z hlediska městských písemností patrně prostě začal používat to, co bylo aktuálně etablováno v ostatních městech. Sám městskou kancelářskou tradici neměl; postřeh autora o možném vlivu zničeného Ústí, jehož zvyklosti mohly být na Tábor nejsnadněji přeneseny, je důvodný, nelze ho však v tomto směru ověřit. Sezimovo Ústí městské knihy nepochybně mělo, avšak zanikly, a nelze tudíž provést komparaci. Pohled na další dochované tábořské knihy je omezen tím, že jsou zachovány až od počátku 16. století, takže časový odstup je dost značný. O tom, zda Tábor měl ve sledovaném období smíšenou knihu, nebo zda byla vedena specializovaná kniha např. pro sirotčí záležitosti, testamenty apod., lze pouze spekulovat. U českých měst v této době jsou možné a doložené nejrůznější varianty. Ostatně z nedaleké Soběslavi se dochoval soubor testamentů v listinné podobě. Za zcela nepochybné lze v této době pokládat písemné zaznamenávání finanční agendy. Konkrétní podoba těchto písemností by však opět mohla být jen velmi zhruba odhadována na základě analogií.

Detailní pozornost věnovaná odlišení jednotlivých písařských rukou a dokladům o působení písařů ve městě ukazuje, že v Táboře bylo zřejmě více osob schopných psát úřední písemnosti na profesionální úrovni. Lze jen opět litovat zániku ostatních městských knih,

který znemožnil další výzkum. Bez zajímavosti však není ani písmo příležitostného písaře z roku 1438, v textu charakterizované jako poněkud toporné. Výrazně kontrastuje s písařským projevem ostatních písařů. Podrobnější prohlídka ukazuje, že nápadný vzhled mu dodává řada prvků typických spíše pro knižní písmo.

Velmi užitečná je detailní pozornost věnovaná postavení tábořských rychtářů a jednotlivým typům pořízení, jež byla do knihy znamenávána. Čtenář zde získává nejen informaci o situaci v Táboře, ale také řadu obecně platných poznatků, které může využít při práci s podobnými prameny. Zvláště doporučit ke čtení lze každému nebohemistovi *Jazykový rozbor*, zpracovaný A. M. Černou. V této pro nefilologa zdánlivě odtažitě kapitole najde čtenář mnoho informací o staročeské terminologii, ale také o hláskových změnách a dobové ortografii; editor pracující s českými texty sklonku středověku zde uvidí konkrétní řešení některých problematických situací.

Text pramene byl transkribován, interpunkce je doplněna podle současných pravidel a podle smyslu textu. Edice je tak dobře „čitelná“ i pro nebohemisty, což patrně bude většina uživatelů. S případným využitím připojeného slovníčku si s textem jistě poradí i amatérský zájemce o starší dějiny. Uživatelská vstřícnost však není na úkor přesnosti – sporná místa editoři označují obvyklým „sic“, k emendacím sahají jen v jasných případech a tam, kde je to důvodné, umísťují transliterované místo textu do poznámkového aparátu. Nahrazení římských číslic u číselných údajů vyjadřujících množství, resp. peněžní sumy, číslicemi arabskými je důvodné a uživatelsky praktické. U označení dnů to nebylo nutné, vzhledem k tomu, že arabské číslice pronikají v městských knihách brzy právě do datací (srov. snímek písařské ruky 3 v příloze, zápis číslice osm v letopočtu), je často užitečné ponechat podobu pramene. Rejstřík je přehledný, odlišení druhů hesel smíšeného rejstříku tučným písmem a kurzivou spolu s odkazováním na čísla zápisů, nikoli stran, je pro uživatele velmi praktické.

Vydání nejstarší dochované tábořské městské knihy je pro české medievistické bádání jednoznačným přínosem.

Hana Pátková

LIBRI CIVITATIS X. KNIHY CHEBSKÉ ZEMSKÉ BERNĚ Z LET 1438 A 1456, (edd.) Tomáš Klír a kol., FF UK – FF Univerzity J. E. Purkyně – Scriptorium, Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2016, 709 stran.

Projekt LIBRI CIVITATIS se dlouhodobě věnuje edičnímu zpřístupňování důležitých pramenů k dějinám měst. Tato ediční řada už zpřístupnila prameny týkající se dějin Sušice, Nového Města pražského, Pacova, Litoměřic, České Lípy a Mostu. Desátý svazek této řady, nesoucí název *Knihy chebské zemské berně z let 1438 a 1456*, přináší ediční zpracování hned tří významných pramenů z Chebu. Jedná se o smíšený berní rejstřík z roku 1438, který je zpřístupněn podle chebského opisu Jana Josefa Klausera z roku 1769, dále Klauserův komentář, jenž byl k tomuto opisu připojen, a v neposlední řadě pak oceňovací berní knihu z roku 1456. Autorský kolektiv pod vedením Tomáše Klíra tvořili Martin Hůrka, Wolfgang Janka, Hana Pátková a Dana Vodáková. Kniha je společným počinem Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a spolku Scriptorium.

Kniha nejprve přináší pečlivě zpracované dějiny Chebu a Chebska od počátků do 15. století, přičemž v jednotlivých specializovaných podkapitolách je větší důraz položen především na 14. a 15. století. Podrobněji je pojednáno o rozsahu Chebska v průběhu středověku, o vývoji správy Chebska i městské správy Chebu, o chebském soudnictví, o vybírání daní na Chebsku, o hospodářství města či sociální situaci Chebu v daném období. Situace města Chebu je představena také v komparaci s jinými říšskými městy. Následuje představení berních knih i historiografického zájmu o ně a popis editovaných pramenů. Jsou analyzovány i z hlediska paleografie a vývoje jazyka, nechybí ani jejich obsah a jeho mnohostranný historický rozbor. K úvodním kapitolám je připojeno devatenáct příloh. Následuje edice tří výše uvedených pramenů. Publikace je doplněna několika přehlednými rejstříky, které usnadňují vyhledávání v textu. Závěr knihy obsahuje množství obrazového materiálu.

Největší předností publikace je ediční zpřístupnění tří pramenů, které byly pečlivě připraveny z paleograficky i jazykově náročných předloh. Úvodní kapitoly knihy zasazují s oporou dalších pramenů a bohaté literatury v českém i německém jazyce editované kusy do širokého kontextu a souvislostí, přičemž reflektují bádání 19. až 21. století. Je třeba velmi ocenit užitečné rejstříky a množství příloh, které

studium knihy značně usnadňují. Text je vhodně doprovázen tabulkami, kniha je doplněna dvěma mapami Chebska.

Poněkud zarážející je, že v knize zcela chybí rozbor pramenů a použitá literatura. Vzhledem k jejímu velkému množství je to dvojnásobná škoda. Stejně tak je překvapivé, že v seznamu pramenů a literatury je odborná literatura uvedena dohromady s edicemi pramenů (s. 266–282). V publikaci není formulován cíl, s nímž byla vydána. Ve velmi stručném úvodu nejsou položeny žádné otázky, nastíněny problémy či stanoveny cíle práce. Jelikož kniha neobsahuje žádný závěr, nelze ani posoudit, co bylo vlastně vyzkoumáno či zda byly cíle naplněny. Ani výběr editovaných pramenů není obsírněji vysvětlen. Práce postrádá i hlubší teoreticko-metodologické pojednání a obsírnější vysvětlení edičních zásad.

Přestože je nutné ocenit pečlivé zpracování úvodních kapitol, nelze jim nevytknout zbytečnou popisnost. Jedná se především o kapitoly *Popis berních knih (rejstříků)* a *Obsah berních knih*. Vzhledem k tomu, že edice analyzovaných pramenů následuje po těchto kapitolách, nebylo nutné se v nich tolik soustředit na detaily a jednotlivosti, naopak bylo žádoucí více zobecňovat. Úvodní kapitoly by tedy měly být napsány více se zřetelem k cíli, který by bylo vhodné i z těchto důvodů vymezit. Naopak by bylo možné rozšířit příliš stručnou kapitolu *Vybrané jazykové jevy v oceňovací knize z roku 1456*. Obdobnou kapitolu (stejně jako kapitolu věnující se paleografickému rozboru) by pak bylo vhodné zpracovat i ke zbývajícím dvěma editovaným pramenům. V této kapitole se objevuje nejednotná terminologie: český název hláskosloví (s. 119), ale řecké pojmenování morfologie (s. 122). Bylo by vhodné tuto terminologii sjednotit.

Jistá bezradnost autorů je patrná i u práce s českými názvy německých lokalit. V úvodu je vysvětleno, že českého znění je použito tehdy, je-li „k dispozici a je vžit“ (s. 9). Bohužel není blíže objasněno, jakým způsobem byla „vžitost“ českých jmen zjišťována. Užitečnější by bylo zvolit jednotný úzus, jelikož v knize dochází na několika místech k poněkud komickým spojením, např. „v Reichenbachu na Řezné“ (s. 12), „mezi Pliseňskem [...] tzv. Vogtland“ (s. 13), „fojtové z Weidy [...] a Plavna“ (s. 23), „fojtové z Plavna [...] klášter ve Waldsassenu“ (s. 18) atd. Je také velká škoda, že obě přiložené mapy uvádějí názvy českých i německých lokalit pouze v němčině, což snižuje jejich přehlednost.

Na rozdíl od jmen zeměpisných jsou v edici jména osobní počesťována téměř vždy, bohužel i tehdy, když o vžitosti tohoto úzu nemůže

být ani řeč, případně se jedná o tvary zastaralé. Nezvyklé je jistě počesťování německých rodných jmen i příjmení (Hanns Radusch na Hanuš Raduš) (s. 533), i když opět není provedeno důsledně (Hans Schönstetter je většinou uváděn jako Hanuš, ojediněle také jako Hans (s. 168), důsledně však jako Schönstetter). Jindy je úzus uvádění jmen v počesťené podobě spíše archaický: Bedřich I. Rudovous (s. 534).

V úvodních studiích jsou problematické také citace z německých pramenů. Autoři často dokládají svá tvrzení právě jimi, aniž by však tyto citace doplnili o překlad do češtiny. Bylo by vhodnější, aby v samotném textu byl český překlad pramenů a v poznámkovém aparátu byl pak citován německý originál.

Ačkoliv je v textu patrná snaha používat pro svazek zemí pod svrchovaností českého krále náležitého označení Koruna Království českého, objevuje se někdy také nepřesné pojmenování Koruna česká (s. 17). Stejně tak ani zřejmé úsilí nepoužívat pro středověký Cheb nesprávné označení městský stát není zcela důsledné a na několika místech je Cheb jako městský stát označen (s. 7) nebo je včleňován do rámce těchto celků (s. 50–58).

Četbu knihy poněkud komplikuje i skutečnost, že o některých tématech se pojednává ve dvou kapitolách. Jedná se např. o kapitoly věnované městské správě (s. 29–31 a 60–65) či výběru daní (s. 36–40 a 167–183). Vzhledem k celkové koncepci knihy by bylo užitečnější, kdyby tabulky *Lokalizace vsí a česko-německé ekvivalenty* (s. 673–683) byly zařazeny mezi *Přílohy* (s. 187–262). Stejně tak by bylo vhodné, aby veškeré seznamy a soupisy byly zařazeny až na konec publikace. Soupis pramenů a literatury by měl být rozdělen na dvě části – soupis pramenů a soupis literatury.

Zcela bez chyb nezůstala ani gramatická a pravopisná stránka knihy. Značným problémem je, že edice knih zemské berně chybně nerozlišuje mezi psaním číselných údajů typu 45 % a „45%“ (s. 44). Chyba v zápisu číslic tohoto typu se objevuje na mnoha místech (např. s. 38 či s. 47). Další chybou je téměř důsledné používání předložky mimo s genitivem, např. „mimo norimberských purkrabích“ (s. 19) či „mimo Chebu“ (s. 618).

Závěrem je však nutno konstatovat, že přes výše uvedené výhrady se jedná o významný ediční počin a publikace se na dlouhou dobu stane nepostradatelnou pomůckou pro studium nejen dějin Chebu a Chebska, ale i historie zemských berní.

Tadeáš Kovařík

Markus Gneiß, DAS WIENER HANDWERKSORDNUNGSBUCH (1364–1555). EDITION UND KOMMENTAR, Böhlau, Wien 2017, 670 stran.

V roce 2017 představil Ústav pro rakouský dějepyt již 16. svazek své ediční řady – je jím komentovaná edice Vídeňské knihy pořádků, specializované městské knihy, která evidovala výsady a artikule udělené vídeňským řemeslníkům. Vybraný rukopis je bez nadsázky základním kamenem každého dalšího výzkumu vídeňských cechů v období pozdního středověku a jako takový se již v minulosti dočkal odpovídající pozornosti editorů, bohužel však vždy formou dílčích edic. Tento „dluh“ byl splacen až nyní Markusem Gneißem, a to více než dostatečně.

Rukopis známý pod označením Wiener Handwerksordnungsbuch (Vídeňská kniha pořádků) je uložen ve Vídeňském městském a zemském archivu pod signaturou A 97/1. Knihu, jak prozrazuje úvodní zápis, založil roku 1430 městský písař Ulrich Hirssauer k evidenci cechovních artikulí a dalších zejména (avšak nikoliv výhradně) hospodářských nařízení městské rady. V prvních letech do této městské knihy písař opsal všechny dřívější výsady vídeňských cechů, které dohledal ve starších knihách a listinách. Časový rozsah zápisů proto zahrnuje i druhou polovinu 14. století. Ulrich Hirssauer vyhradil každému řemeslu několik folií, kam byly postupně zapisovány nově vydávané normativy týkající se daného cechu (zpravidla nálezy radních či cechovní artikule). Kniha byla vedena až do poloviny 16. století, dokumentuje tedy uceleně dvě století hospodářského vývoje města.

Gneißova edice daleko překonává parametry pouhého zpřístupnění pramene. Otevírá ji obsáhlá a dobře strukturovaná úvodní studie (celkem 165 stran), která uživateli poskytuje všechny relevantní informace, aby mohl pramen zasadit do celkového kontextu hospodářského, ale i správního vývoje Vídně v pozdním středověku. Nechybí ani kapitola věnovaná problematice městských knih. Na obecný úvod navazuje výklad o jednotlivých typech městských knih, klíčový pro pochopení praxe v jejich vedení městskou kanceláří a vztahu městské správy k nim. Autor knihy tu zúročil jednak poznatky plynoucí z edičního zpracování rukopisu (nechybí rozbor písařských rukou či podrobný popis pramene), jednak své dřívější badatelské zkušenosti s tímto pramenem.

Rozbor rukopisu po stránce obsahové tvoří závěrečnou kapitolu úvodní studie. Aby uživatel plně pochopil význam jednotlivých normativů, vkládaných do knihy pořádků, potřebuje se blíže seznámit s vnitřním fungováním středověkých cechů. Oddíly odrážejí jednotlivé stupně řemeslnické hierarchie – učedníci, tovaryši a mistři. V návaznosti na diplomovou práci, v níž se Markus Gneiß věnoval tovaryšským řádům ve Vídeňské knize pořádků, je největší prostor věnován právě tovaryšům (zatímco učedníkům je v úvodu věnováno 9 stran a mistrům 30, tovaryši si „uzurpují“ plných 44 stran). Tato disproporce však není nijak na škodu, neboť téma řemeslnických tovaryšů si takovou pozornost zasluhuje plným právem. Autor dopodrobna analyzuje motivaci k vytváření tovaryšských spolků, otázky mezd nebo délky pracovní doby. V oddíle věnovaném mistrům zaujme příspěvek k postavení mistrových manželek, synů, dcer a vdov. Autorovy závěry jsou podloženy odkazy na editovaný pramen, takže uživatel si během chvilky může vše ověřit.

S ohledem na ediční praxi v německých oblastech nijak nepřekvapí, že text pramene byl transliterován. Za základní jednotku pro členění editovaného textu autor zvolil jednotlivé zápisy (nikoliv folio). Rukopis jich obsahuje celkem 358, z nichž 170 bylo zpřístupněno vůbec poprvé. Každý zápis je opatřen pořadovým číslem, regestem a odkazem na příslušné folio rukopisu. Takové členění ostatně odpovídá charakteru pramene, neboť jednotlivá ustanovení byla i v minulosti oddělována a jsou opatřena nadpisem. Gneiß respektoval originální pořadí jednotlivých zápisů, v příloze pak nalezneme jejich chronologické seřazení (s. 569–580). Na edici navazují prakticky orientované přílohy – nejprve přehled užívaných měř a vah spolu s jejich převody na dnešní měrný systém a glosář starších německých výrazů. Ještě před soupisem použitých pramenů a relevantní literatury nalezneme dvě tabulky, které přehledně v chronologické řadě evidují vídeňské purkmistry a městské písaře. Edice je opatřena jmenným i věcným rejstříkem.

Problematika knih pořádků, tedy specializovaného druhu městských knih evidujících cechovní výsady, je v českém prostředí zatím neprobádaná. S tímto typem pramenů nepočítala starší klasifikace městských knih, tento typ městské agendy prozatím neprokázalo ani novější bádání. Přitom z prostředí větších měst (zejména pražského souměstí) známe několik rukopisů, které sestávají výhradně z opisů cechovních artikulí. Vše nasvědčuje tomu, že tyto knihy sloužily

městské radě k evidenci výsad, jimiž disponovaly jednotlivé městské cechy. Bohužel ta nejvýznamnější z nich – staroměstská, jež dokonce nesla označení „kniha pořádků“ – shořela při požáru Staroměstské radnice 8. května 1945.¹ Podchytit další knihy pořádků proto zůstává i nadále úkolem (nejen) pražských badatelů, pro něž je edice vídeňské knihy neocenitelným impulzem. Ještě přínosnější než samotné zpřístupnění textu rukopisu je však editorův výklad o praxi vkládání zápisů do knihy. Gneiße se domnívá, že cechovní normativy obsažené ve Vídeňské knize pořádků získávaly (stejně jako jiná městská agenda) právní závaznost až vložением do městských knih. Autor tím vysvětluje absenci nedochovaných originálních listin, resp. tvrdí, že originální listiny s cechovními artikulemi ve Vídni ani nikdy neexistovaly. Agenda se podle něj omezovala jen na zápisy v knize, z nichž poté městský písař pořizoval jednotlivým cechům výpisy nařízené opatřené městskou pečetí.

Je poměrně lákavé přijmout tezi Markuse Gneiße a aplikovat ji i na poměry pražského souměstí v pozdním středověku. I v případě cechů pražských měst nám nejstarší písemnosti (až na výjimky) zcela chybí a jejich znění známe pouze ze zápisů (či opisů) v městských knihách. V Praze však musíme předpokládat jinou praxi při vkládání těchto textů do městských knih než ve Vídni. Opisy cechovních artikulí pražských cechů totiž obsahují (na rozdíl od textů v editované Vídeňské knize pořádků) koroborační části. Ty dokládají, že artikule pražských cechů existovaly primárně v listinné podobě a do knih byly vkládány pouze jejich opisy. Pokud má tedy Markus Gneiße pravdu a v případě vídeňských cechů sloužily zápisy v městských knihách jako garanty jejich práv, je toto nejdůležitější poznatek pro vývoj středověkého cechovníctví ve střední Evropě, který jeho kniha přináší.

Vídeňská kniha pořádku není však zdaleka jen pramenem ke studiu vídeňských cechů, nýbrž obsahuje i další typy městské agendy. Těmi jsou jednak předpisy přísah, které skládali představení města, úředníci, cechmistři i samotní měšťané, jednak různá nařízení týkající se městského hospodářství obecně (normativy o mýtném a jednotlivých druzích městských trhů, vinařství či bezpečnosti ve městě). Je třeba ocenit, že editor neopomněl tyto typy zápisů, které v rámci

¹ Obsah rukopisu č. 994 Archivu hlavního města Prahy je alespoň rámcově znám. JAROMÍR ČELAKOVSKÝ, *Soupis rukopisů chovaných v archivu král. hlav. města Prahy*, Sborník příspěvků k dějinám hlav. města Prahy I/2, 1920, s. 47–51.

celé knihy představují pouze okrajové tematické celky, a že jim věnoval rovněž pozornost v úvodní studii.

Je škoda, že se autor při zpracování studie soustředil takřka výhradně na problematiku Vídeňské knihy pořádků. To se podle mne nejvíce projevilo v úvodní bilanci dosavadního bádání, ve které se Markus Gneiß ke škodě věci omezil na poměrně strohý výčet prací týkajících se editované knihy a jejích dřívějších dílčích edic. Uvítal bych zde alespoň rámcové shrnutí dosavadních edičních projektů na poli cechovních pramenů nebo městských knih obecně. V této souvislosti lze připomenout přinejmenším edici artikulí cechů Vídeňského Nového Města, která zpřístupnila texty z přibližně stejného období.² Stejně tak by uživatel edice jistě ocenil odkazy na základní literaturu k problematice vídeňských řemesel a živností nebo alespoň bibliografii k této problematice, kterou zpracoval Herbert Haupt.³ Tento nedostatek ovšem do určité míry supluje bohatý seznam relevantní literatury v závěru knihy.

Jediným nenaplněným cílem edice pro mne zůstává zprostředkování vzhledu originálního pramene badateli, které není dostatečné. Přestože v úvodu nalezneme popis rukopisu včetně rozboru vodoznaků a písarských rukou, jsou tyto pasáže (vůči zbytku úvodní studie) poměrně stručné a celá edice obsahuje pouze 11 vyobrazení. Ta navíc zachycují jen výřezy vybraných folií (zpravidla ozdobných iniciál). V tomto ohledu bych uvítal, jak je chvályhodným zvykem nových edic městských knih českých a moravských měst (zejména projekt *Libri civitatis*), bohatší obrazový doprovod (vybraná celá folia, případně desky rukopisu) nebo odkaz na webový portál, kde se nachází rukopis v digitální podobě. Členění editovaného textu (po jednotlivých zápisech) je sice praktické, jak už bylo řečeno, nicméně zakrývá vazby mezi tematickými celky, jež byly v rukopise vyčleněny jednotlivým profesím. Jestliže editor doplnil edici o tabulku se zápisy v chronologickém pořadí, ocenil bych také tabulku s přehledem jednotlivých tematických celků v knize.

² *Wiener Neustädter Handwerksordnungen (1432 bis Mitte des 16. Jahrhunderts)*, (Hrsg.) MARTIN SCHEUTZ – KURT SCHMUTZER – STEFAN ŠPEVAK – GABRIELE STÖGER, Wien – Köln – Weimar 1997.

³ HERBERT HAUPT, *Literatur zur Geschichte des Wiener Handwerks und Handels bis zur Gewerbefreiheit 1859*, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 46, 1990, s. 67–106.

Přes uvedené dílčí výhrady je edice Markuse Gneiße závažným počinem, který nalezne uplatnění v širokém badatelském spektru. Vídeňská kniha pořádků je důležitým pramenem nejen k dějinám cechů měst střední Evropy, nýbrž i k dějinám jejich správy či k městské diplomatice obecně. Přestože užší vazby mezi vídeňskými a pražskými cechy spadají až do období po roce 1526 (tedy do doby, která ve Vídeňské knize pořádků již takřka není zachycena), je nepochybné, že edice zpřístupňuje mimořádně cenný srovnávací materiál i pro českou vědeckou obec. Lze předpokládat, že ediční počín Markuse Gneiße záhy nalezne odezvu v diplomatice českých (a snad i moravských) měst a přispěje k obohacení typologie městských knih.

Jiří Smrž

Martin Elbel, MĚSTO A KLÁŠTER. FRANTIŠKÁNSKÝ KONVENT V RANĚ NOVOVĚKÉ OLOMOUCI, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017 (= Knižnice Dějin a současnosti), 234 stran.

Martin Elbel patří mezi naše nejlepší znalce dějin církevních řádů, a to nejen v raném novověku. Hlavní doménou jeho zájmu se stal františkánský řád. Autor ovšem nepatří mezi badatele bez výhrad zahleděné na úzký výsek dějin, jeho záběr je širší a dokáže vždy respektovat širší historické souvislosti. Stejně je tomu i v recenzovaném díle. Elbel je seznámen se současnými metodologickými teoriemi a zároveň má hluboké faktografické znalosti. Napíši-li, že kniha je sice malá formátem, ale velká svým významem, bude to vypadat jako bezobsažné klišé, ale jedná se o výrok naprosto pravdivý. Snad si kniha právě díky tomuto malému formátu najde více čtenářů, protože tituly z „časovky“, tedy Knižnice Dějin a současnosti, patří pravidelně mezi oblíbenou četbu.

Autor v úvodu vysvětluje, proč si vybral olomoucký františkánský konvent sv. Bernardina. Jako hlavní důvod uvádí, že právě tento objekt „umožňuje zkoumat danou problematiku v celé její komplexnosti“ (s. 7). Kromě toho, jak dále píše, k historii tohoto konventu, který byl založen ve středověku a po letech nesnází prošel radikální obnovou na prahu novověku, existuje velké množství různorodých pramenů. (Obsáhlý seznam využitých nevydaných i vydaných pramenů se v knize nachází na s. 198–204.) Analýza a komparace narativních a úředních pramenů, spolu s využitím poznatků literatury, autorovi

umožnily vytvořit barvitý obraz života a působení jednoho církevního společenství uvnitř městského organismu.

Příběh konventu se otevírá dramatickým obdobím švédské okupace Olomouce (1642–1650). Efektní vstup do děje autor založil na kritickém využití kroniky, kterou začal v roce 1650 psát kvardián Modestus Meerstein, poté co rok předtím (1649) dorazil do Olomouce po strastiplné cestě.¹ Především tato vstupní kapitola ozřejmuje Elbelovu precizní kritickou práci s prameny: autor využívá dobové vyprávěcí zdroje a jejich údaje nenásilně koriguje úředními sděleními a literaturou. Obyvatelé Olomouce tehdy nejen že museli nést tíži války, povinnost živit vojsko, ale současně se město zmítalo v konfesijních sporech. Cizí vojsko bylo konfesijně blíže části obyvatel a rekonstruovaný františkánský klášter se naopak stal exponentem rekatolizace.

V následující části se autor vrací ke starším dějinám spjatým především s kapistránskou tradicí, pohasínáním jejího významu a snahami o obnovu, které se měly naplnit až po roce 1650, po konci švédské okupace. Tehdy se budování řádového domu mohlo nést na silné rekatolizační vlně. Konvent sv. Bernardina se postupně stal součástí olomouckých katolických institucí. Velice pěkné je Elbelovo líčení systému almužen, který si konvent musel vytvořit, udržovat a pravidelně inovovat. Světští donátoři, patroni a klienti, posléze i terciáři vytvořili s konventem vzájemně propojený organismus. Sňatek s „paní Chudobou“ by bez této vnější opory těžko mohl existovat. Líčení historie řádového domu by nebylo úplné bez popisu „svatého místa“, konventního chrámu, křížové cesty a Svatých schodů, vybudovaných podle vzoru podobného objektu u lateránské papežské baziliky v Římě. V roce 1785 byl olomoucký konvent zrušen. Elbel poznamenává, že „redukce“ františkánského kláštera byla provázena jistým paradoxem, protože ke kostelu Neposkvrněného početí Panny Marie byli uvedeni dominikáni, kteří učení o početí Panny Marie z jejich rodičů sv. Jáchyma a Anny bez prvotního hříchu neuznávali.

Elbel vytvořil působivou fresku zachycující dějiny františkánského konventu od počátků až do jeho zrušení za Josefa II. Sleduje přitom především vztahy františkánů k městu (a naopak) – ústředním motivem, propojujícím všechny kapitoly, jsou „komunikační strategie

¹ Archivum Conventus Olomucensis ad S. Bernardinum..., rukopis je uložen v Moravském zemském archivu v Brně.

mendikantů“. V tomto kontextu je však třeba připomenout, že jejich „komunikační strategie“ byla vlastně nezbytnou aplikací řádových předpisů. Žebravé řády byly nuceny už z podstaty své existence pravidelně a výrazně vstupovat v kontakty s okolním světem a v zájmu zajišťování živobytí budovat komunikační sítě ve všech svých sídlech.

Martin Elbel zvolené téma bohatě vyčerpá a současně naznačil i další směry možného bádání: každodenní život mendikantského konventu, řádová studia atd. Myslím, že se mu podařilo představit činnost františkánů a význam tohoto řádu pro nový typ pobělohorské zbožnosti a poukázat na souvislosti internacionálního charakteru (vazby na kustodii ve Svaté zemi ad.). Výzkum pobělohorských církevních řádů nabyt v posledních letech na intenzitě a postupně je tak odstraňován předchozí deficit, ale velká část badatelů se zabývá tzv. novými řády, mezi nimiž bezpochyby dominují jezuité. I proto je Elbelova kniha, věnující se výraznému zástupci řádů starých, tolik přínosná. Knížka je psána kultivovaným stylem a velice dobře se čte.

Ivana Čornejová

Karel Waska a kol., DĚJINY MĚSTA PLZNĚ 2. 1788–1918, Statutární město Plzeň, Plzeň 2016, 913 stran včetně 506 obrázků.

Vydáním třetího svazku Dějin města Plzně se podařilo během čtyř let, která dělí vydání prvního (2014) a závěrečného svazku (2018), završit ambiciózní projekt zpracování nových dějin Plzně, na jehož vzniku se podílelo několik desítek odborníků především z plzeňských paměťových institucí. Čtenáři se tak po více než padesáti letech, které uplynuly od vydání Dějin Plzně zpracovaných kolektivem autorů pod redakcí Miloslava Bělohlávka, mimořádné osobnosti plzeňského archivnictví,¹ a po bezmála patnácti letech od publikování základní příručky k dějinám města (rovněž z pera autorského kolektivu vedeného dlouholetým plzeňským městským archivářem Ivanem Martinovským)² dostává do rukou monografie postihující dějiny města od jeho počátků do roku 1990.

¹ MILOSLAV BĚLOHLÁVEK A KOL., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*, Plzeň 1965; *Dějiny Plzně II. Od roku 1788 do roku 1918*, Plzeň 1967.

² IVAN MARTINOVSKÝ A KOL., *Dějiny Plzně v datech: od prvních stop osídlení až po současnost*, Praha 2004.

Podívejme se blíže na svazek druhý, zahrnující (stejně jako tomu bylo i u „starých“, již citovaných dějin Plzně) léta 1788–1918, tedy období charakterizované výraznými změnami prakticky ve všech oblastech života města a jeho obyvatel. Na prvním místě je to bezpochyby právě periodizace, časové vymezení druhého dílu, která by hned úvodem, na začátku mohla nejednoho čtenáře přivést k zamýšlení. Zatímco rok 1918 představuje všeobecně známý a nejčastěji volený historický předěl při zpracovávání nejen městských dějin, zvolená dolní hranice, jíž je rok 1788, nejednoho (i poučeného čtenáře) znejistí, možná i přivede do určitých rozpaků, kdy začne pátrat v paměti a přemýšlet, co tak významného se vlastně daného roku událo. Autoři úvodem objasňují, proč byl jako hlavní mezník v rámci periodizace svazku zvolen právě tento rok, když většina historických prací, včetně monografií o dějinách jednotlivých měst, pracuje s mezníky čtenářům známějšími ať již v rovině obecné (nástup Marie Terezie na habsburský trůn a počátky osvícenských reforem), nebo s daty jednoznačně spojenými s dějinami konkrétního města.

Rok 1788 není s pravděpodobností hraničící téměř s jistotou zapísán v širším čtenářském povědomí ničím mimořádným. Stejně tak by, jak se praví v úvodu svazku, nepochybně ani nikomu z tehdejších plzeňských obyvatel nepřišlo na mysl, že je svědkem přelomové události z hlediska dějin správy. S platností od 1. listopadu 1788 totiž vstoupilo v platnost zřízení regulovaného magistrátu, tedy postát-nění městské samosprávy. A tak zatímco plzeňští měšťané (a nejspíš nejen oni) vnímali danou reformu především jako zásah státní moci do městských práv, přinejmenším pro druhý kolektiv autorů se tento rok stal periodizačním mezníkem zpracování dějin Plzně.

Dvacetičlenný autorský kolektiv, vedený zkušeným, badatelsky i publikačně činorodým dlouholetým pracovníkem Státního oblastního archivu v Plzni Karlem Waskou, si vytyčil za (nelehký) úkol přiblížit bohatou historii města a jeho proměny v období bezmála sto padesáti let. Byla to doba v celé řadě aspektů přelomová, a to jak v širší obecné rovině, tak pro samotnou Plzeň.

Zatímco na počátku reflektovaného období máme před sebou relativně malé město v barokních hradbách, s venkovským charakterem předměstí a se zemědělským zázemím, před vypuknutím první světové války tu již stojí moderní město, které zvláště od poloviny dvacátých let 19. století prošlo postupnou – tu pozvolnější, jindy naopak bouřlivější – proměnou. Plzeň však především prokázala obrovský

potenciál pro další rozvoj. Autoři již úvodem publikace připomenuli, že ne všechny ambiciózní plány, které se týkaly rozvoje města, se podařilo uskutečnit tak rychle, takovým způsobem a v takovém rozsahu, jak jejich tvůrci zamýšleli. Politická konstelace, ekonomické možnosti a aktuální společenská situace byly rozhodujícími faktory, které spoluurčovaly tempo vývoje a možnosti realizace celé řady projektů. Vyvážené zmapování událostí „dlouhého“ 19. století, specifického bouřlivými proměnami, jimiž procházela celá společnost a jež se promítaly do všech oblastí života jednotlivce a obyvatel jako celku, tak představovalo pro autory skutečnou výzvu. O to větší, že musíme vzít v úvahu obrovský nárůst pramenné základny v porovnání s předcházejícím obdobím a zejména z hlediska archivního jen dílem realizované zpracování a tedy badatelské zpřístupnění řady pramenů celků. Zatímco pro autory prvního svazku díla bylo primárním cílem připravit ucelenou syntézu, založenou na shrnutí výsledků studia několika generací badatelů, autoři druhého svazku, jak sami zdůraznili úvodem, tuto ambici nejenže neměli, ale ani mít nemohli, neboť naráželi na mantinely spočívající v nedostatečném probádání řady témat.

Publikace je rozdělena do sedmi hlavních oddílů, přičemž základní osu výkladu tvoří první a současně nejobsáhlejší část, věnovaná politickému a společenskému vývoji města v jednotlivých časových etapách, vymezených rokem 1788, tzn. vznikem regulovaného magistrátu, a rokem 1848. Poté následuje výklad dramatických událostí let 1848–1849. Kapitola o období od roku 1850 uzavírá velká hospodářská krize let 1873–1875. Začátek následující etapy do vypuknutí první světové války je opět uvozen léty 1873/1875: pro čtenáře vhodnější, jasnější a jednoznačnější by bylo otevření až rokem 1875 (vzhledem k tomu, že počátek krize, její průběh a především dopady jsou pojednány v předcházejícím období). Poslední kapitola pak pojednává o letech války od roku 1914 do vzniku samostatného Československa.

V rámci takto vymezených kapitol je zachována poměrně jednotně koncipovaná obsahová struktura: úvodem je v konkrétním období představeno město, jeho charakter a tvářnost. Poté následují pasáže o obyvatelstvu, národnostních poměrech, společenských a politických aspektech života ve městě, připojeny jsou informace týkající se významných úřadů se sídlem v Plzni. Nakonec jsou řazeny texty věnované problematice školství v tom kterém období a zdravotnickým a hygienickým poměrům. Uvedené rozvržení platí s drobnými

výjimkami prakticky pro všechny chronologické úseky. Z uvedeného schématu se samozřejmě vymykají léta 1848–1849 a 1914–1918.

Události bouřlivých let 1848 a 1849 nejen že v Plzni neprobíhaly tak bouřlivě jako v Praze, ale nebyly ani zdaleka prožívány. Přesto vnesly do života i relativně poklidné plzeňské měšťanské společnosti nové impulzy: vzestup zájmu o politické a společenské dění, zapojení měšťanů do veřejné činnosti, vzrůst jejich společenské angažovanosti a rozvoj spolkového života. Byť se v daných letech jednalo o pouze přechodné vybočení z dosavadních stereotypů, kdy jakékoli společenské aktivity nebyly nikterak žádoucí, revolucí způsobené změny (zrušení poddanství, následované správními reformami) byly již nevratné. Naplno se projeví v následujících letech, během nichž město postupně začalo měnit svou tvář.

Jestliže události konce čtyřicátých let měly pozvolný, na intenzitě však postupně sílící dopad na proměnu života měšťanské společnosti, v násobné míře to platí i pro počátek 20. století a ještě více pro dobu, na jejímž počátku stál atentát na následníka trůnu a na konci rozpad monarchie a vznik samostatné republiky. Čtyři roky trvajících válečný konflikt se svými důsledky se přirozeně nevyhnul ani posádkovému městu Plzni. Je proto jen logické, že pojednání o politickém a společenském životě ve městě v tomto období má strukturu odlišnou od předchozích kapitol. Hlavní pozornost se koncentruje na bezprostřední dopad válečných událostí na obyvatele města (mobilizace, účast ve frontových bojích), zvláště se pak zaměřuje na konkrétní sociální aspekty a hlavní faktory, které měly bezprostřední dopad na proměnu postojů politické reprezentace města k vývoji situace v monarchii, směřujícímu k jejímu rozpadu.

Po chronologicky členěných pasážích následují v oddílu o politickém a společenském životě samostatné podkapitoly přinášející základní informace ke speciálním tematickým okruhům. První z nich je věnována náboženskému životu ve městě, tradičně reprezentovanému katolickou církví. V důsledku josefínských reforem a pozvolné emancipace židovského obyvatelstva se plzeňské náboženské spektrum rozšířilo o příslušníky mojžíšského vyznání. Od druhé poloviny 19. století obohatili konfesijní škálu evangelíci. Následuje text představující Plzeň jako posádkové město, spojované tradičně se slavnými „pětaticáčníky“, jimž je také v rámci kapitoly věnován největší prostor. Na závěr „společensko-politického“ oddílu je představen spolkový a společenský život města, v němž zásadní roli hráli besedy, osvětové spolky apod.

Obdobně jako i v jiných národnostně nevyhraněných městech se do něj promítalo národnostní soupeření mezi českým a německým živlem. V textu je též naznačeno, jak podstatnou roli při konstituování spolkových uskupení a organizací hrála utvářející se dělnická třída.

Zatímco zhruba prvních asi 300 stran publikace se zaměřuje především na politické dějiny a společenský vývoj ve městě, druhá část (bezmála 450 stran) přináší informace týkající se hospodářství. Zvláštní pozornost je tu věnována primárně dvěma hlavními v Plzni pěstovaným průmyslovým odvětvím – strojírenství a pivovarnictví. Další oddíly pojednávají o architektuře a urbanismu, o výtvarném umění, o literárním, hudebním a na závěr i divadelním životě nejen ve městě, ale i s městem spojeným.

Z hlediska naznačené struktury, rozdělení textu do jednotlivých tematických celků, působí publikace koncepčně vyváženě. Tento dojem je však pouze zdánlivý a při bližším ponoření do vlastního textu dostává zásadnější trhliny: vidíme určitou disbalanci na jedné straně, na straně druhé pak opakování mnohých informací či rozmělnění jednoho tématu do více kapitol. Příkladem budiž v tomto směru pasáž týkající se zdravotnictví a hygieny. Obsahově je zaměřená především na druhou z předmětných oblastí, zatímco konkrétnější informace o zdravotním stavu obyvatelstva, vycházející primárně ze studia záznamů úmrtních matrik, jsou začleněny do textu o obyvatelstvu. Obdobně by bylo možné uvádět další příklady, ať již se týkají urbanismu a architektonické podoby města, národnostní struktury obyvatelstva nebo dalších témat.

Zmíněná disparitnost je dána nedostatečným množstvím kvalitních dílčích analytických studií k jednotlivým tématům a především dosavadní absencí základního systematického archivního výzkumu, o který by se autoři mohli opírat, z něhož by mohli vycházet. Tam, kde autoři vycházeli z výsledků vlastního archivního bádání, nebo tam, kde byly k dispozici studie zpracované na základě starších výzkumů, zacházejí naopak autoři nejednou do detailů vhodných spíše k publikování v rámci speciálních prací, nikoliv ovšem v rámci syntetizující městské monografie (např. detailní soupis vlastníků pozemků podle josefského katastru, podrobné, nikoliv však systematicky pro jednotlivá období provedené statistiky, týkající se určitých demografických ukazatelů apod.). Lze ovšem porozumět snaze autorů o zpřístupnění maxima informací a jejich přístup pochopit.

Abychom však byli spravedliví – jakkoli tu zazněly kritické poznámky, čtenáři se dostává do rukou dílo splňující cíl, který si jeho

tvůrci stanovili – napsat publikaci, která bude sumou stávajícího poznání a přehledem témat více či častěji spíše méně, jen okrajově probádaných, přičemž výjimkou nejsou ani témata, jimž dosud nebyla věnována prakticky žádná pozornost. Kniha je vybavena kromobyčejně bohatým obrazovým doprovodem, ve většině dosud neznámým. Spolu s celým autorským kolektivem lze tak jen doufat, že se předložená publikace stane nejen zdrojem informací, ale i inspirací, ba přímo výzvou ke studiu těch oblastí plzeňských dějin, jimž byla dosud věnována pouze okrajová pozornost.

Ivana Ebelová

SOZIALGESCHICHTE WIENS 1740–2010. SOZIALE UND ÖKONOMISCHE UNGLEICHHEITEN, WANDERUNGSBEWEGUNGEN, HOF, BÜROKRATIE, SCHULE, THEATER, (Hrsg.) Andreas Weigl – Peter Eigner – Ernst Gerhard Eder, StudienVerlag, Innsbruck – Wien – Bozen 2015 (= Geschichte der Stadt Wien, Bd. 8), 904 stran.

Rozsáhlý svazek věnovaný sociálním dějinám Vídně od roku 1740 navazuje na projekt dějin města, který začal vycházet v osmdesátých letech minulého století pod redakčním vedením Felixe Czeikeho a obsáhl zejména politické a hospodářské dějiny, ale na druhou stranu i dílčí témata, jako historii vídeňského divadla a hudby.¹ Svazek věnovaný sociálním dějinám města byl při vzniku projektu rovněž plánován, ale k jeho realizaci přistoupil Spolek pro dějiny města Vídně, který stál v pozadí celého záměru, až v roce 2005. Prodleva se ukázala být pozitivní, protože autorům umožnila vyrovnat se s rozvojem v oblasti metodologie sociálních dějin. Tím vznikl předpoklad pro posun od úzce pojatých strukturálních makrohistorických konceptů, spojených s hospodářskými dějinami, k paradigmatu ovlivněnému výzkumy nových kulturních dějin, kulturní antropologie, ale zejména novými směry bádání sociologického. Právě rovina sociologického

¹ Srovnej ediční řadu *Geschichte der Stadt Wien*, která vycházela v letech 1985–2011 v režii Spolku pro dějiny města Vídně v celkem sedmi svazcích (v různých nakladatelstvích) a která navazovala na starší řady téhož jména (1897–1918, 1955–1973).

přístupu inspirovala autory sociálních dějin Vídně k tomu, aby představili historicko-sociální analýzu i z perspektivy aktérů sociálního dění a zohlednili tak oblast mezilidských vztahů, resp. propojili makrohistorickou platformu i s mikrohistorickými sondami.

Koncept práce, odvolávající se na dílo Jürgen Kocky,² je tak vyznačen v poměrně flexibilním metodickém rámci. Publikace věnovaná sociálním dějinám Vídně byla zamýšlena jako první část celého díla. Koncentruje se proto jen na vybraná témata: na otázku společenských nerovností, na mobilitu a na významné instituce definující život hlavního města monarchie a později i samostatného rakouského státu. Plánovaný navazující druhý svazek knihy by měl tematizovat problematiku prostorových struktur, otázku rodiny, bydlení a práce. K záměru ambiciózního titulu nepochybně patřila i deklarovaná snaha autorského kolektivu spojit vědecký přístup k tématu s formou výkladu přístupnou i laické veřejnosti.

Z chronologického hlediska je kniha vymezena léty 1740 a 2010. Členěna je s ohledem na politický vývoj i s přihlédnutím k existenci stavovské společnosti a rezidenčního charakteru města, ale také s přihlédnutím k ekonomické situaci, zejména ve vazbě na nástup industrializace. Ústřední téma svazku reprezentuje problematika sociální nerovnosti, reflektovaná zejména na základě dobových statistik. Autoři identifikují a sledují jednotlivé vrstvy a skupiny obyvatel města se zřetelem ke třem funkčním parametrům – hospodářskému, správnímu a aspektu vzdělání. Analyzují jejich příjmy, zkoumají majetkové poměry, profesní postavení, ale i kvalifikační a sociální nerovnosti. Dominantní problém představuje nerovnost pohlaví – „gender gap“. Sociální proměny vídeňské společnosti, tj. transformace jejích struktur, jsou v knize důsledně zasazovány do kontextu politických a ekonomických souvislostí, které také určují i periodizaci sledovaných etap jejího vývoje. Cézury tu tvoří nástup průmyslové revoluce, světové válečné konflikty 20. století, druhá průmyslová revoluce a přechod ke společnosti, jejíž funkční charakter určuje terciérní a později i kvartérní sektor města.

Vývoj Vídně od poloviny 18. století do raného století 20. charakterizují autoři jako etapu dominance genderových nerovností

² Srovnej JÜRGEN KOCKA, *Sozialgeschichte zwischen Struktur und Erfahrung. Die Herausforderung der Alltagsgeschichte*, in: TÝŽ, *Geschichte und Aufklärung. Aufsätze*, Göttingen 1989, s. 29–44.

v ekonomickém postavení i příjmech obyvatel ve všech vrstvách společnosti. V sociálním postavení a vztazích byl určující formou patriarchalismus, který ovlivnil utváření společenských sítí i v ekonomické sféře – od cechovních a manufakturních forem podnikání až k organizaci a řízení v průmyslové sféře. Téma nerovnosti v ekonomickém postavení mužů a žen je v knize pojednáno separátně i pro 20. století, kdy se mezníkem stal nástup feminismu jako jediného hnutí, které se ke genderové nerovnosti stavělo kriticky. Stoletá etapa sociálního vývoje Vídně je představena na základě široké palety pramenů, od úředních statistik až po dobovou publicistiku, jako éra přinášející v právní rovině postupné zrovnoprávnění obou pohlaví, a to i v rovině mezd, ale v konečném důsledku neodstraňující reálnou diskriminaci ve výši příjmů, latentně přetrvávající až do počátku 21. století. Podstatnou roli v případě tohoto fenoménu přičítají autoři přežívající tradici konstruktů specifických rolí mužů a žen, který se odrážel ve fungování pracovního trhu po celé 20. století.

Při zrovnoprávňování žen se během tohoto období měnila úloha státu. V meziválečné etapě přežíval tradiční náhled na postavení žen. Od sedmdesátých let pak stát v legislativě prosazoval jejich rovnoprávnou pozici, ale současně svou sociální politikou podporoval tradiční model rodiny, kdy byla žena připoutána k domácnosti a nevstupovala na pracovní trh. Publikace zachycuje jisté změny od devadesátých let minulého století, kdy začal stoupat počet zaměstnaných žen, tento posun však současně vyvolal vyšší tlak na výdaje rakouského státu a obcí v sociální sféře. Téma ekonomických nerovností nahlížené z genderového hlediska uzavírá v publikaci stručný exkurz věnovaný hlavním aspektům stírání rozdílů v pracovním uplatnění mužů a žen: analýze vlivu biologických faktorů na uplatnění v pracovní sféře, pozitivnímu vlivu zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva na tyto změny, ale také růstu vzdělání ve 20. století.

Tématem *sui generis*, které však prolíná do dalších částí knihy, je otázka migrace. Ta představuje jeden z definujících rysů sociálních dějin Vídně, a to nejen jako metropole rakouského soustátí, ale i jako hlavního města rakouské republiky. Mobilita je v politických a ekonomických souvislostech vývoje Vídně přiblížena zejména na základě statistických materiálů, a to jako strukturální jev, v němž nezanedbatelnou roli sehrávala imigrace z českých zemí. Tě, stejně jako imigraci italské, židovské a později turecké a jihoslovenské, věnuje publikace zvláštní pozornost. V sociální politice města Vídně se od druhé

poloviny 19. století dostávala do popředí otázka, jak zvládnout masy přistěhovalců, respektive jak využít domovského práva jako regulativu tohoto fenoménu. Zvýšená mobilita, ať už ze zahraničí, nebo v rámci rakouských zemí, byla průvodním jevem období obou světových válek. Pro Vídeň se stala i v období po druhé světové válce významným aspektem jejího vývoje v souvislosti s potřebami rakouské ekonomiky. Autoři se zabývají přímými důsledky přistěhovalectví pro život města, tj. pro Vídeň typickým procesem etnické segregace nově příchozích, která začala oslabovat až od osmdesátých let minulého století. Nakonec je v tomto oddíle knihy přiblížen i aktuální vztah vídeňské společnosti k migraci, a to jako téma politiky komunální i celostátní.

Druhá polovina publikace přechází od převážně strukturálního náhledu na sociální dějiny Vídně a na formování vztahů mezi jednotlivými vrstvami a skupinami městského obyvatelstva k institucím, které do podoby tohoto sociálního vývoje zásadním způsobem zasáhly. Na prvním místě to byl panovnický dvůr, jemuž se věnují Michaela a Karl Vocelkovi. Ti dokládají, jak dvůr vstupoval již od baroka svou symbolikou při nejrůznějších ceremoniích do veřejného prostoru města, byť často zpřístupněného jen pro vybranou část obyvatel. Osvícenství omezilo prezentaci dvora zejména ve vazbě na sféru náboženskou. Naopak dobu předbřeznovou charakterizují autoři jako otevření dvora měšťanskému prostředí. Vláda Františka Josefa I. pak přinesla budování hlavního města Vídně jako rezidenčního centra. Dvůr představoval pro obyvatele města samozřejmou součást jejich identity. Dvůr, tj. panovnická dynastie, „hofštát“, úřednictvo v dvorských službách, ale i dvorští dodavatelé, ti všichni svým životním stylem ovlivňovali a do značné míry určovali každodenní život Vídně. Dvůr také představoval trvalý a samozřejmý předmět zájmu vídeňských obyvatel, kterému vycházel vstříc i tisk.

Kapitola přibližuje rovněž základní sociální prostory, s nimiž byly dvůr a jeho působení ve Vídni spojeny: Byl to především Hofburg a Schönbrunn, ale i další zámecké a palácové stavby za hradbami, užívané zejména vedlejšími habsburskými rodovými liniemi. Stejně tak k němu patřila obydlí dvořanů, úředníků a dvorského služebného personálu. Koncept této kapitoly sleduje a přesvědčivě dokládá nevyslovenou tezi „habsburská dynastie = dvůr = Vídeň“. Symbolicky však byl dvůr nepochybně přítomen v mnohem širším společenském kontextu, který přesahoval hranice města.

Druhou institucí charakterizující život vídeňské metropole byly úřady, respektive úředníci, jako podstatná součást městského obyvatelstva. Publikace nabízí chronologický přehled formování této profesní skupiny spojené s centrálními úřady, ale i s komunální správou, a to od počátků byrokratizačního procesu v 17. století do současnosti. S důrazem na vídeňskou komunální správu je načrtnuta problematika utváření úřednické pragmatiky, profesionalizace a kontinuity vývoje úřednictva v různých společenských systémech. Tematizován je však i vliv prolínání politiky a komunální správy a působení různých správních reforem na postavení úředníků či otázka formování sociálního prostoru i mentality vídeňského úřednictva. Specifická rakouská správní kultura, spojená s přetrvávajícím konzervativním „byrokratismem“, tj. s tradičním názledeem na postavení a roli úřednictva, je představena i s přihlédnutím k opakovaně neúspěšným pokusům o zásadní změny tohoto přístupu, které byly zahájeny v sedmdesátých letech minulého století za sociálnědemokratické vlády a které měly vést k větší transparentnosti a otevřenosti „úřednického stavu“.

Další institucí podílející se na definování sociálního prostoru města Vídně byla nepochybně škola, respektive školský systém na úrovni základního a středního školství. Autoři ho v rozsáhlé kapitole představují v celé jeho dobové struktuře, a to od zavedení povinné školní docházky v druhé polovině 18. století až do současnosti. Školská otázka ve Vídni je sledována kontextuálně v souvislosti s politickým vývojem a jeho důsledky v sociální oblasti, tj. ve vztahu k problému chudoby, k bytové, ženské a rodinné otázce, ale i k národnostní problematice. Veřejný diskurz a začlenění tématu vzdělávání a jeho konkrétních forem do jeho rámce sledují autoři zejména na základě vývoje školní organizace, proměn školní docházky a vzdělávací politiky. Do popředí se tak dostává školství zejména jako předmět zájmu a střetů různých sociálních skupin a vrstev, manifestovaných na úrovni komunální i celostátní politiky. Důsledkem byla řada návrhů různých reformních řešení. Jejich výsledky předkládá tento oddíl publikace v širokém časovém horizontu. Opírá se přitom zejména o normativní materiály a ovšem o dobové statistiky.

Závěr knihy je věnován fenoménu divadla a mýtu Vídně jako „divadelního města“ (Theaterstadt). Vznik této specifické identity, která žije v rakouské společnosti do současnosti, sleduje tato kapitola od 18. století, kdy byly vytvořeny předpoklady pro její vznik. Dnes vídeňskou divadelní identitu převrstvuje aktuální podoba tohoto

paradigmatu – „Vídeň město kultury“. Divadlo je v knize přiblíženo jako prostředek zábavy, reprezentace, ale i reflexe společensko-politického vývoje. Děje se tak s ohledem na jeho vazbu ke konkrétním vrstvám společnosti, dokumentovanou konkrétní lokací v městské topografii. Divadlo zpočátku působilo v přímé vazbě na panovnický dvůr, který ovlivňoval jeho formu i obsah. Situace se změnila od přelomu 18. a 19. století, kdy vznik soukromých divadel se zázemím na vídeňských předměstích přinesl zpočátku relativní svobodu repertoáru.

Rozšíření divadel ve Vídni a na jejím předměstí posílilo jejich společenskou roli do té míry, že na straně panovnického dvora vyvolalo posílení cenzury. Její zásahy směřovaly k instrumentalizaci divadla v oblasti kontroly a regulace života městské společnosti. Divadlo je nezpochybnitelný fenomén jako politický kapitál v mocenských střetech. Toto jeho postavení není spojeno jen s Vídni, i když autoři odmítají jakoukoliv absolutizaci tohoto jevu. Dokládají to zejména na základě omezené návštěvnické kapacity divadelních sálů. Situaci nezměnil ani dynamický rozvoj divadelních žánrů a různých nových forem zábavy v 19. století, které část publika odvedly z divadelních sálů. Obraz Vídně jako města divadel jednoznačně posílilo zahuštění „divadelní krajiny“ Vídně v druhé polovině 19. století a etablování operety jako ústředního žánru komerčních divadelních scén.

Až do počátku první světové války představovala divadla nedílnou součást kulturního života města, ovšem jejich nejvýznamnější rolí v tomto období zůstávala „pouhá“ zábava. Ve 20. století se v období mezi dvěma světovými válkami vídeňská divadla stala naopak důležitým objektem i prostředkem politického boje. Změna nastala až po roce 1945 – od této doby lze zaznamenat trend demokratizace kultury. Jejím limitem ovšem zůstal systém financování divadel z veřejných prostředků, který opět vytvářel prostor pro instrumentalizaci divadla ve jménu různých politických zájmů a skupin. Aktuální situace vídeňské kultury i její historie podle autorů odkazují definování Vídně jako „města divadel“ výhradně do minulosti, zejména ve srovnání s aktuálním stavem divadelní kultury řady německých měst.

Hodnotit přínos rozsáhlé publikace kolektivu autorů, pracujících pod vedením Andree Weigla, Petera Eignera a Ernsta Gerharda Edera, je až do chvíle, kdy bude k dispozici druhý, navazující díl, jehož vydání má již tříleté zpoždění, nesnadné. Autorský tým však předem definoval témata obou svazků, a tak se lze vyjádřit k metodologickému zázemí jejich práce i k výběru sledovaných problémů. Posun vnímání

sociálních dějin od strukturálního pojetí ke kulturněhistorickému a antropologickému přístupu vytvořil podmínky pro přiblížení obrazu Vídně v historickém výměru od 18. století, a to v širokém spektru všech vrstev společnosti. Strukturální analýza s její hlavní statistickou metodou nicméně zůstala autorům zejména v úvodních kapitolách, jež jsou věnovány sociálním nerovnostem, nadále dominantním metodickým zázemím. Reprezentativnost volby zkoumaných fenoménů, určujících a reflektujících vývoj městské společnosti (dvůr, byrokracie, školství a divadlo), by jistě mohla být otázkou pro širší diskusi, ale vybrané instituce byly nepochybně jedněmi ze základních atributů života Vídně. Dovedení sledovaných témat až do současnosti pak může být momentem, který k publikaci přiláká i laickou veřejnost. Je to pravděpodobné tím spíše, že autoři se nevyhýbali ani kontroverzním aktuálním konsekvencím sledovaných témat, k nimž patří např. migrace nebo konfliktní vztahy různých sociálních, zejména etnických skupin ve městě. V jednotlivých příspěvcích lze sice najít drobné nepřesnosti,³ avšak publikace, v níž se i přes větší počet spolupracovníků podařilo udržet jednotný koncept, svým rozsahem a výsledky předložených analýz vývoje vybraných sociálních aspektů života vídeňské společnosti od 18. století nepochybně významně doplňuje původní projekt syntézy dějin Vídně. Ten se svým zaměřením mohl otázek tematizovaných v recenzovaném svazku (s výjimkou dějin divadla)⁴ dotýkat pouze okrajově.

Olga Fejtová

Michal Janata, VELKOMĚSTA V 19. A 20. STOLETÍ – KŘÍŽOVATKY ZMĚN. URBANISTICKÉ STRATEGIE V KOMPARATIVNÍ PERSPEKTIVĚ, Archa, Zlín 2016, 163 stran.

Michal Janata je předním českým esejistou na poli výtvarného umění, architektury, fotografie a filozofie vědy. Tentokrát se tématem jeho úvah, založených na četbě bohaté, zejména teoretické literatury, stala

³ V roce 1947 nemohli migranti z Československa přicházet z „ČSSR“, která existovala v letech 1960–1989, viz s. 423.

⁴ Divadlu se věnoval třetí svazek zmíněné ediční řady: *Wien – Theatergeschichte. Von den Anfängen bis zum Ende des Ersten Weltkriegs*, (Hrsg.) FRANZ HADAMOWSKY, Wien 1988 (= *Geschichte der Stadt Wien*, Bd. 3).

evropská velkoměsta 19. a 20. století. V knize, rozdělené na úvod, sedm kapitol a závěr, po němž následuje seznam „pramenů“, čili dobové urbanistické literatury, a dále i rozsáhlá bibliografie recentní literatury, chce autor „nastínit rozsah koincidencí, jež je možno spojovat se sociálně prostorovými změnami, jimiž prošla evropská velkoměsta těchto dvou století“ (s. 12). Předmět svého zkoumání autor charakterizuje slovy: „Město je nika, kterou osazuje lidská společnost nejen ve vymezení se vůči přírodě, respektive proti jejím destruktivním účinkům, ale i proti retardujícím silám tradice, jestliže ta ztratí svou kulturně mobilizační sílu. Tato práce se pokusila ve vysoce selektivním výběru měst 19. století a v návaznosti i 20. století sledovat vyvazování se evropských sídel z přírodního omezení a tradic.“ (s. 15) V tomto kontextu autor zkoumá – v zrcadle dobové i aktuální urbanistické literatury – podmínky a strategie sídelní dynamiky Londýna, Paříže, Berlína a Vídně, případně dalších měst. Pro 19. století usiluje o synchronní komparaci sledovaných měst, pro 20. století o srovnávání vývoje jednotlivých z nich v 19. a 20. století.

V tomto rámci autor tematizuje urbanizaci společnosti jako jeden ze základních rysů 19. století, poté teoretický urbanismus 19. století coby „teoretickou reflexi, zrozenou z ducha absolutismu i utopie“, následně do knihy vkládá exkurzy o vzniku průmyslového města, o hygieně a kanalizaci jako o zrodu podzemního města a o pouličním osvětlení, najmě pak elektrickém. Urbanismus se v knize vrací i pro 20. století (po cézuře, kterou byla doba okolo roku 1900) jako strategie měst za podmínek internacionalizace teoretické reflexe. Autorova kritika „neměstotvorné“ moderny (s. 136) ústí ve výklad o postmoderně (údajně začala 15. 7. 1972 destrukcí megabloku sociálních bytů Pruitt-Igoe v Saint Louis Missouri a skončila „leteckou likvidací World-Trade Center 11. 9. 2001“ – s. 141) a v otevřený závěr publikace, pojednávající o „chronotopu“ města.

Knihou, která pod povrchem výkladu jako směrodatný proud autorových názorů prochází celou Janatovou prací, je *Stavba měst podle uměleckých zásad* od Camillo Sitteho, poprvé vydaná ve Vídni roku 1889. Podle autora se zásady této velice úspěšné – v jádře ryze umělecké – polemiky proti technicistnímu pragmatismu výstavby ovšem mohly projevit v praxi až v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. To, čeho se jeho teoreticky opulentně podložené knize naopak namnoze nedostává, je soustavnější empirické zakotvení autorových úvah, opírajících se o obdivuhodně širokou, avšak heterogenní a k rea-

litě proměn (zejména) evropských měst nejednou macešskou světovou literaturu.

Jiří Pešek

ZINS UND GÜLT. STRUKTUREN DES LÄNDLICHEN KREDITWESENS IN SPÄTMITTELALTER UND FRÜHNEUZEIT, (Hrsg.) Kurt Andermann – Gerhard Fouquet, Bibliotheca academica Verlag, Epfendorf 2016 (= Kraichtaler Kolloquien, Bd. 10), 182 stran.

Sborník o strukturách venkovského úvěrování v pozdním středověku a raném novověku zahrnuje sedm textů, jež byly předneseny na 10. kraichtalském kolokviu. Tématem tohoto setkání byly úvěry ve venkovském prostředí v období mezi 14. a koncem 18. století.

V úvodní studii editoři sborníku Kurt Andermann a Gerhard Fouquet předložili hutný přehled bádání a zároveň vymezili témata, jimž by se mohly věnovat příští výzkumy. Poukázali přitom na skutečnost, že problémů se zadlužeností sedláků, kteří nedokázali splácet své drobné úvěry, si byli vědomi již doboví aktéři, kteří zároveň refleктоvali nedostatek volného kapitálu ve venkovském prostředí. Pro řešení problémů finančního nedostatku disponovala předmoderní společnost specifickými sociálními mechanismy. Jejich základem byla vzájemná pomoc a solidarita, vycházející z rodinných, přátelských a sousedských vazeb. Tyto vazby se promítaly i do způsobu poskytování úvěrů, přičemž hlavním pojmem, jenž hrál ve vzájemné úvěrové pomoci dominantní roli, byla důvěra. Ze skutečnosti, že v pozdním středověku i v raném novověku vazby založené na důvěře zcela převažovaly, plynulo, že v poskytování drobných úvěrů venkovskému obyvatelstvu se téměř vůbec neuplatňovali bohatí kupci a podnikaví šlechtici (Andermann mluví o „raných kapitalistech“). Ti své finanční aktivity rozvíjeli výhradně v rámci vlastních sociálních sítí. Jejich místo v poskytování úvěrů venkovskému i maloměstskému obyvatelstvu nahrazovaly městské, především církevní instituce (kláštery, špitály, bratrstva, ale i sirotčí pokladny) i venkovské farnosti.

Nejblíže se těmto metodickým východiskům ve sborníku nachází studie Gerharda Fouqueta *Kredit in der ländlichen Gesellschaft und Wirtschaft während des späten Mittelalters*. Je založena na soudním materiálu porýnské obce Ober-Ingelheim, resp. na edici ober-ingelheimské tzv. Haderbuch z let 1476–1485. Zápisy této soudní knihy reflektují spory, v nichž jako strany vystupovali nádeníci, vinaři, sedláci či šlechtičtí příslušníci venkovských elit. Žaloby zachycují nejrůznější úvěrové transakce, od půjček poskytovaných městskými i venkovskými farnostmi přes půjčky klášterů a městských špitálů až po krátkodobé zálohy za práci, zboží či řemeslnické produkty, poskytované měšťany i kupci nejrůznějším sociálním skupinám. Analyzovaná ober-ingelheimská kniha vykazuje existenci jak symetrických, tak zároveň asymetrických úvěrových sítí, jak o nich ve sborníku píše i Franz Irsigler. I v případě Ingelheimu však krátkodobé půjčky, ať už ve formě peněz, nebo naturálií, vedly k zadlužování poddaných u jejich vrchností, které jim ony drobné půjčky poskytovaly. Soud v úvěrových sporech, jež překročily rovinu ústní dohody či mimosoudního prominutí dluhu (tyto formy samozřejmě unikají písemnému zaznamenání, i když v praxi byly velmi časté a odrážely princip solidarity), vystupuje podle Fouqueta nejen v roli vykonavatele exekutivní moci, ale zároveň i ochránce a garanta sociálního smíru, jehož narušení se vůdčí vrstvy obávaly.

Na Fouquetovu studii navazuje Enno Bünz statí *Kredit bei den Heiligen. Die Dorfkirche als Geldinstitut in Spätmittelalter und Frühneuzeit*. Bünz nejdříve předkládá přehled dosavadního bádání, jež vychází ze sporadické existence kostelních účtů do konce 15. století. Na jejich základě autor dochází ke zjištění, že venkovské kostely disponovaly dosti velkým finančním kapitálem, který získávaly povětšinou ze zbožných nadací, určených na správu a provoz církevní budovy (*fabrica ecclesiae*). Vizitační protokol eichstättské diecéze z roku 1480 však ukazuje, že v kostelních pokladnách leželo jen omezené množství peněz. To podle Bünze svědčí o tom, že finanční prostředky byly z tohoto fondu buď investovány do rent, nebo půjčovány ve formě úvěru. Správci peněz byli ve farnostech laici, kteří tak poskytovali kapitál v rámci své sociální sítě. Zdrojem možných úvěrů však byly i poutní kostely, resp. poutní místa, z jejichž majetků jejich správci, stejně jako správci farních pokladen, venkovskému obyvatelstvu půjčovali drobné finanční částky s nízkými úrokovými sazbami do 5 %. Do systému, kdy jako věřitel vystupovaly církevní

institute, však negativně zasáhla reformace, jež venkovskému obyvatelstvu omezila možnosti získávání úvěru.

Klásterům a špitálům jako poskytovatelům úvěrů je věnována stať Hanse-Jörga Gilomena *Klöster und Spitäler als Kreditgeber der ländlichen Gesellschaft*. Gilomen v ní předkládá rozbor pramenů tří církevních institucí: clunyského převorství sv. Albana v Basileji, ženského kláštera sv. Vereny v Curychu a basilejského špitálu. Všechny tyto institute poskytovaly úvěry především v podobě rent. Ty jim přinášely značné roční finanční zisky ve výši 10 % až 15 % z investovaného kapitálu. Nejvíce se z těchto tří institucí na trhu s rentami uplatnil curyšský klášter sv. Vereny. V 15. století však musely oba kláštery bojovat s vlastním zadlužením. Ostatně ve většině švýcarských oblastí v 15. století zadlužení vzrostlo do té míry, že především městské rady začaly intenzivně hledat způsoby, jak ho odstranit či alespoň zmírnit. Dominantní úlohu hrály při zadlužování věčné renty, placené církevními institucím. Kritika se proto začala obracet právě proti této formě rent. Gilomen shromáždil z celé řady švýcarských měst velké množství dokladů o zákazech věčných rent, resp. o jejich vykupitelnosti. Doložil i tlak městských rad na snížení úrokového zatížení, jež následně vskutku pokleslo na obvyklých 5 %. Vedle toho prokázal, že se i v malých městech objevovaly obavy z narůstání majetků církevních institucí na úkor měšťanů, venkovanů i drobné šlechty. Masivní kritika venkovského zadlužení, s níž se setkáváme již v první polovině 15. století a která později vyústila v požadavky bouřících se venkovanů během selské války, však podle Gilomena neodpovídala podílu klášterů na poskytování úvěrů. Terčem kritiky venkovanů se tak stávaly institute, jejichž podíl na zadlužování venkova byl spíše omezený.

Šlechtou jako poskytovatelem úvěrů se v knize zabývá její druhý editor, Kurt Andermann, a to ve stati *Angehörige des Ritteradels als Kreditgeber in Spätmittelalter und Frühneuzeit*. Analyzoval především prameny z jižního Německa. Na základě hojně doložených úvěrů poskytovaných šlechtou městům i církevními institucím autor zpochybňuje od konce 19. století zažitou, stále opakovanou tezi o krizi rytířské šlechty kolem roku 1500. Podle jeho názoru v této době na „finančních trzích“ aktivně působila celá řada příslušníků rytířské šlechty, kteří byli solventní a schopní poskytovat sociálně rozrůzněné klientele velké úvěry. Mezi nimi se pak spíše výjimečně nacházeli i tací, například Franz von Sickingen, kdo rizikové úvěry poskytovali

vysoce postaveným osobám. V tomto ohledu se situace v jižním Německu podobala situaci na rožmberském panství druhé poloviny 15. století, kde byla rožmberská klientela rovněž s to poskytovat rizikové úvěry zadluženým „patronům“. Úvěrové podnikání jiho-německé šlechty však mělo i své sociální hranice: Andermannovi se jen výjimečně podařilo vysledovat v pramenech šlechtické půjčky sedlákům nebo městským řemeslníkům. Rytířská šlechta se angažovala spíše v poskytování větších úvěrů, které pro sociálně nižší kategorie městského a venkovského obyvatelstva nepřípadaly v úvahu.

Interakci městského a venkovského prostředí je věnována i studie Franze Irsiglera *Kreditverweigerung auf dem Lande*. Autor se v ní zamýšlí nad obchodními vztahy mezi venkovskými producenty hovězího dobytka a měšťanskými kupci, překupníky, kramáři a řezníky. Podle Irsiglera potřebovali drobní venkovští producenti značné finanční obnosy na zaplacení berních povinností vůči svým vrchnostem. Tyto prostředky mohli získávat prodejem svého zboží buď přímo na městských trzích, nebo překupníkům, kteří si pro jednotlivé komodity jezdili na venkov, a to i přesto, že tím porušovali nařízení městských rad. I tito putující obchodníci však potřebovali ke svému podnikání úvěry. Podle Irsiglera si toho prodávající ovšem nebyli vědomi. Postavení venkovanů bylo nevýhodné, protože krátkodobé úvěry pro ně nepřípadaly v úvahu, a byli proto nuceni prodávat zboží překupníkům. Dokladů pro drobné podnikání putujících obchodníků však Irsigler našel jen velmi málo. Mnohem více se ve své studii odvolává na obchodní transakce velkých nákupčích, například Konráda z Weinsberku, který v roce 1422 nakoupil v uherském Podunají za 1 900 uherských zlatých 284 volů. Nevíme ovšem, jaká panovala v praxi korelace mezi prodejem na týdenních či výročních trzích a prodejem prostřednictvím obchodníků a překupníků, kteří si pro zboží jezdili přímo na venkov, a ani Irsigler nenabízí jasné řešení. Prameny prostě mají své limity, jež není možné překročit. Irsiglerovy závěry se tak pohybují spíše v rovině hypotéz.

Do světa židovských podnikatelů proniká Sabine Ullmannová ve studii *Kredit unter Juden und Christen während der Frühen Neuzeit im Kraichgau*, v níž zkoumá úvěrové vztahy mezi venkovskými Židy a křesťany v severozápadním Bádensko-Württembersku 17. a 18. století. K analýze využívá především prameny z archivů svobodných pánů z Gemmingenu, hrabat z Helmstattu, vzájemné korespondence mezi Janem Adamem z Gemmingenu a Židem Baruchem Weilem

ze Sinsheimu, soupis dluhů helmstattských poddaných z let 1641–1741 a údaje o finančních operacích Žida Marxe Gersona z Ittlingenu. Na základě těchto zdrojů se jí podařilo prokázat, že Židé v této oblasti udržovali intenzivní úvěrové vztahy nejen se šlechtou, ale i s měšťany a sedláky. Ještě mladšímu období je ve sborníku věnována studie z *Der schwierige Weg zur modernen Kreditwirtschaft. Neuschöpfung oder Kontinuität?*, v níž Günther Schulz zkoumá podoby pronikání moderního způsobu poskytování úvěrů na venkov na konci 18. a v 19. století. Nové formy úvěrování, například v podobě „kampeliček“, vedly podle jeho soudu k rozrušení tradičního systému, zároveň však vytvořily pro venkovské obyvatelstvo zcela nové možnosti pro rozvoj venkovského podnikání. Jen díky úvěrům pak bylo možno aktivně reagovat na rostoucí poptávku po zemědělských produktech v demograficky se rozvíjejících industrializovaných městech.

Všech sedm studií zařazených do sborníku *Zins und Gült* má jedno společné: jejich autoři přesvědčivě ukazují, že venkovskému prostředí dominovaly drobné úvěry. Jejich příjemci je užívali povětšinou k běžnému provozu, nikoliv jako kapitálové zdroje pro expanzivní podnikání. Nejčastější formu úvěru představovaly renty, váznoucí na domech či zemědělských usedlostech, jež nezřídka vedly k zadlužování venkovského či maloměstského obyvatelstva. Naopak dosti výjimečné bylo na venkově poskytování úvěrů bez jistiny. Poskytování úvěrů mělo ovšem i svoji sociální rovinu. Především pro církevní instituce bylo jednou z forem charitativní činnosti, jejímž prostřednictvím byly upevňovány vztahy klášterů k venkovským poddaným. Ani důraz na solidární charakter úvěrových vztahů však nezabránil tomu, aby vůči církevním institucím nesílila kritika, která v nich viděla příčinu rostoucího zadlužení sociálně nižších vrstev.

Téměř všechny příspěvky sborníku však zároveň ukazují, že studium úvěrů a půjček v pozdním středověku má své zásadní limity, plynoucí z jen omezeného dochování využitelných pramenů, přičemž tyto prameny povětšinou odrážejí jen určitou část možných finančních aktivit a operací. Především venkované vystupují v dochovaných pramenech primárně jako objekt úvěrových aktivit církevních institucí a podnikavých měšťanů, kteří využívali volného kapitálu ve městech k uspokojení poptávky po hotových penězích na venkově. Zároveň je ale zcela jasné, že i mnoho venkovanů muselo disponovat volným kapitálem, jenž jim umožňoval nakupovat nové pozemky a zvětšovat rodinný majetek. Zda však s tímto kapitálem podnikali i jiným

způsobem, tedy zda sami poskytovali půjčky jiným obyvatelům venkova, z pramenů vyčíst nedokážeme. Úvěrová solidarita, o níž mluví autoři studií tohoto velmi přínosného sborníku, však musela pánovat i v tomto prostředí, protože bez ní by se venkov musel potýkat s permanentní krizí přesahující hranice holé existence. A jak dnes již velmi dobře víme, ekonomická krize venkovského světa pozdního středověku je spíše přáním historiků než vskutku žitou historickou realitou.

Martin Nodl

PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL REVIEW

XLVI

Šéfredaktorka Olga Fejtová.

Výkonní redaktoři Jiří Pešek a Nina Lohmann.

Redakční a jazyková úprava Jaroslav Havel a Nina Lohmann.

Překlad abstrakt a klíčových slov do angličtiny David Gaul.

Překlad resumé do němčiny Nina Lohmann.

Překlad resumé ke studii Agaty Brylky-Jesionek do češtiny Olga Fejtová.

Pro Archiv hlavního města Prahy,
Archivní 6, 149 00 Praha 4 – Chodov,
<http://www.ahmp.cz>

vydalo

Nakladatelství Pavel Mervart.

Grafická úprava a sazba Pavel Mervart.

Obálka Pavel Mervart s použitím vyobrazení na s. I obrazové přílohy.

Vytiskla Akcent tiskárna Vimperk, s. r. o.

Vydání první. Náklad 400 výtisků.

Počet stran 528 (text) + 16 (obrazová příloha),

16 vyobrazení, z toho 15 barevných.

ISBN 978-80-86852-85-0 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-7465-395-7 (Pavel Mervart)

ISSN 0555-0238